

# **Fonetika a fonológia pre elementaristov**

**Ľuba Sičáková**

**Autor: PhDr. Ľuba Sičáková, CSc.**  
**Recenzent: prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.**

## OBSAH

|                                                                              |    |
|------------------------------------------------------------------------------|----|
| PR EDHO VOR .....                                                            | 6  |
| V Š E O B E C N Á Č A S Ť .....                                              | 8  |
| Jazykoveda (lingvistika) .....                                               | 8  |
| Z dejín jazykovedy .....                                                     | 8  |
| Jazykoveda a spoločenské vedy                                                |    |
| Interdisciplinárna jazykoveda.....                                           | 10 |
| Jazyk, reč, rečová činnosť .....                                             | 11 |
| Znakový charakter jazyka.....                                                | 13 |
| Spoločné a rozdielne črty prirodzených a umelých znakových<br>systémov ..... | 16 |
| Funkcie jazyka.....                                                          | 17 |
| Členenie jazykového systému                                                  |    |
| Základné jazykovedné disciplíny .....                                        | 19 |
| Slovenský národný jazyk a jeho členenie (stratifikácia) .....                | 20 |
| <br>F O N E T I K A .....                                                    | 27 |
| Delenie fonetiky .....                                                       | 27 |
| Stručný prehľad fonetického bádania .....                                    | 29 |
| <br>K O M U N I K A Č N Ý P R O C E S .....                                  | 32 |
| Tvorenie (produkcia) reči                                                    |    |
| Opis a funkcia rečových orgánov .....                                        | 33 |
| Dýchacie orgány .....                                                        | 33 |
| Hlasový (fonačný) orgán .....                                                | 35 |
| Upravujúce (článkovacie, artikulačné, modifikačné) orgány .....              | 37 |
| Vnímanie (percepcia) reči                                                    |    |
| Opis a funkcia sluchového orgánu .....                                       | 40 |
| <br>Z V U K O V Á S Ú S T A V A S L O V E N Č I N Y .....                    | 42 |
| Hlásky .....                                                                 | 42 |
| <br>K L A S I F I K Á C I A S A M O H L Á S O K .....                        | 43 |
| Ortofonické a ortoepické javy pri samohláskach .....                         | 44 |
| <br>K L A S I F I K Á C I A D V O J H L Á S O K .....                        | 48 |
| Ortofónia a ortoepia dvojhlások .....                                        | 48 |
| Chyby vo výslovnosti dvojhlások .....                                        | 50 |

|                                                                                          |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| KLASIFIKÁCIA SPOLUHLÁSOK .....                                                           | 50 |
| Delenie spoluhlások podľa miesta artikulácie .....                                       | 52 |
| Delenie spoluhlások podľa spôsobu artikulácie .....                                      | 52 |
| Delenie spoluhlások podľa artikulujúceho orgánu .....                                    | 52 |
| Delenie spoluhlások podľa sluchového (auditívneho) dojmu .....                           | 53 |
| Delenie spoluhlások podľa účasti hlasu .....                                             | 53 |
| Delenie spoluhlások podľa účasti nosovej dutiny .....                                    | 53 |
| Delenie spoluhlások podľa trvania .....                                                  | 54 |
| Ortofónia spoluhlások                                                                    |    |
| Opis výslovnosti spoluhlások .....                                                       | 55 |
| Perné spoluhlásky .....                                                                  | 55 |
| Predod'asnové spoluhlásky .....                                                          | 58 |
| Zadod'asnové spoluhlásky .....                                                           | 60 |
| Ďasnovopodnebné spoluhlásky .....                                                        | 62 |
| Mäkkopodnebné spoluhlásky .....                                                          | 63 |
| Fonetická transkripcia .....                                                             | 65 |
| ZVUKOVÁ A GRAFICKÁ SÚSTAVA .....                                                         | 67 |
| Pravopisné princípy v spisovnej slovenčine .....                                         | 68 |
| HLÁSKY V PRÚDE REČI .....                                                                | 72 |
| Znelostná asimilácia .....                                                               | 73 |
| Výslovnosť spoluhlásky v .....                                                           | 76 |
| Asimilácia svetlosti – temnosti /difúznosť – nedifúznosť<br>(kompaktnosť)/; D – D° ..... | 77 |
| Asimilácia sykavosti – nesykavosti /sibilantnosť – nesibilantnosť/;<br>S – S° .....      | 79 |
| Striedanie hlások .....                                                                  | 80 |
| Konsonantické alternácie .....                                                           | 81 |
| Vokalické alternácie .....                                                               | 81 |
| Hlasový začiatok .....                                                                   | 82 |
| Takt a vetný úsek .....                                                                  | 83 |
| Slabika .....                                                                            | 84 |
| Rytmický zákon .....                                                                     | 85 |
| Výnimky z rytmičského krátenia .....                                                     | 86 |
| SUPRASEGMENTÁLNE JAVY .....                                                              | 88 |
| Časová modulácia reči (hlasu) .....                                                      | 89 |

|                                                        |         |
|--------------------------------------------------------|---------|
| Kvantita .....                                         | 89      |
| Pauza .....                                            | 90      |
| Tempo .....                                            | 91      |
| Rytmus .....                                           | 92      |
| Silová modulácia reči (hlasu) .....                    | 93      |
| Intenzita hlasu .....                                  | 93      |
| Prízvuk .....                                          | 94      |
| Dôraz .....                                            | 95      |
| Emfáza .....                                           | 96      |
| Tónová modulácia reči (hlasu) .....                    | 97      |
| Hlasový register .....                                 | 97      |
| Melódia .....                                          | 97      |
| <br>F O N O L Ó G I A .....                            | <br>100 |
| Vznik a vývin fonológie .....                          | 100     |
| Vzťah fonetiky a fonológie .....                       | 102     |
| Základné fonologické pojmy .....                       | 104     |
| Dištinkatívne vlastnosti slovenských foném             |         |
| Fonologické vlastnosti spoluhlások (konsonantov) ..... | 108     |
| Fonologické vlastnosti samohlások (vokálov) .....      | 111     |
| <br>L I T E R A T Ú R A .....                          | <br>112 |

## P R E D H O V O R

Učebnica *Fonetika a fonológia pre elementaristov* je určená poslucháčom pedagogických fakúlt študujúcich učiteľstvo pre 1. stupeň základnej školy. Vznikla ako reakcia na nedostatok základnej literatúry, ktorou na 1. stupni je učebnica *Slovenský jazyk a sloh* (J. Findra a kol., 1983, 1986). V snahe doplniť nedostatok študijnej literatúry pre túto formu vysokoškolského štúdia sa rozhodli niektorí učitelia Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity vydať podobne koncipovanú učebnicu, v ktorej by boli v primeranom rozsahu zastúpené všetky jazykové roviny.

Prvým krokom pri realizovaní tohto spoločného projektu má byť aj predkladaná učebnica *Fonetika a fonológia pre elementaristov*. Pri jej koncipovaní sme vychádzali z učebných osnov, ktoré rámcovo určujú základné okruhy učebnej látky. Obsah publikácie tvorí všeobecná časť a fonetika a fonológia. Pri jej písaní sme mali na zreteli špecifické zameranie tohto typu štúdia, a preto sme sa snažili teoretické otázky podať primeranou formou. Vo všeobecnej časti bolo našim cieľom načrtnúť základné poučenie o jazyku ako nástroji myslenia a dorozumievania, o jeho funkciách, o členení jazykovedy a jej základných jazykovedných termínoch. Popri klasickom členení národného jazyka na spisovnú a nespisovnú podobu sme sa snažili poukázať aj na jeho iné členenie (variety) tak, ako ho predkladajú niektorí lingvisti (J. Horecký, J. Bosák, D. Slančová, M. Sokolová).

Väčšiu pozornosť venujeme fonetickej problematike, pretože pri príprave elementaristov sa väčší dôraz kladie na zvládnutie zvukovej stránky reči, ktorou sa zaoberá fonetika, než na zvládnutie zvukovej stránky jazyka, ktorou sa zaoberá fonológia. Postupujeme od delenia fonetiky a stručného prehľadu fonetického bádania, cez charakteristiku rečových orgánov, produkciu a percepciu reči. Nasleduje klasifikácia a opis výslovnosti jednotlivých hlások, charakteristika slabiky, na ktorú sa viažu suprasegmentálne javy. Záver kapitoly sme venovali základným poznatkom z fonológie (vznik a vývin fonológie, vzťah fonetiky a fonológie, základné fonologické pojmy, dištingtívne vlastnosti foném).

Veríme, že učebnica doplní študijnú literatúru pre elementaristov a pomôže im primerane zvládnuť základné učivo o zvukovej rovine slovenčiny.

Srdečne ďakujem recenzentovi prof. PhDr. J. Sabolovi, DrSc., vedúcemu Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, za cenné pripomienky a za precízne posúdenie tejto učebnice.

Prešov 21. 1. 2002

Autorka

# VŠEOBECNÁ ČASŤ

## Jazykoveda (lingvistika)

**Lingvistika** (z lat. lingua = jazyk) je veda o jazyku v najširšom zmysle. Predmetom jazykovedy je jazyk, jeho štruktúra, vzťah jazyka k mysleniu a jeho využívanie v spoločnosti.

Ak sa skúma stav jazyka v dnešnej súčasnosti, ako aj stav jazyka v niektorom z jeho minulých vývinových období (napr. synchronný stav slovenčiny v 13. storočí a pod.) ide o **synchronný** (súčasný) výskum jazyka, ktorý je predmetom **synchronnej** jazykovedy (z grckého syn = spolu, chronos = čas). Synchronná jazykoveda teda skúma jazyk ako systém fungujúci v istom časovom priereze.

Ak sa skúma stav jazyka z hľadiska historického vývinu, ide o **diachrónny** výskum jazyka, ktorý je predmetom **diachrónnej** jazykovedy. Diachrónna jazykoveda teda skúma jazyk v historickej vývinovej línii.

## Z dejín jazykovedy

Na vedeckom základe sa jazykoveda rozvíjala od začiatku 19. storočia, najprv ako **historicko-porovnávacia jazykoveda (indoeuropeistika)**. Predmetom jej výskumu je pôvod, historický vývin jazykov a príbuzenské vzťahy medzi nimi. O jej vznik sa zaslúžil najmä nemecký filológ **Franz Bopp** (1791 – 1867), dánsky jazykovedec **Rasmus Rask** (1787 – 1832) a Nemec **Jakob Grimm** (1785 – 1863).

V dejinách jazykovedy predstavuje 19. storočie veľmi významné obdobie, pretože prináša niekoľko nových pohľadov na jazyky a na vzťahy, ktoré medzi nimi existujú. V tomto storočí sa konštituovali viaceré jazykovedné disciplíny. Vyvinula sa i **všeobecná jazykoveda** ako integrujúca disciplína zaoberajúca sa zákonitosťami vnútornej stavby a vývinu jazyka. Zakladateľ všeobecnej jazykovedy **Wilhelm von Humboldt** (1767 – 1835) považoval jazyk za činnosť, tvorenie (energeia), nie za dielo, vec (ergon). Jazyk je podľa neho vonkajším prejavom ducha národa.

Koncom 19. storočia vznikla **mladogramatická škola**, ktorá dostala meno podľa skupiny mladých lipských jazykovedcov (**Karl Brugmann**



[1849 – 1919]; **August Leskien** [1840 – 1916] a iní). Mladogramatici venovali pozornosť predovšetkým fonetickým otázkam. V oblasti hláskových zmien sformovali pojem fonetického zákona a čiastočne sa zaoberali aj vzťahom jazyka a myslenia.

V 19. storočí sa vytvorili na území cárskeho Ruska dve významné jazykovedné školy (moskovská a kazanská). Zakladateľ **moskovskej lingvistickej školy Filip Fiodorovič Fortunatov** (1848 – 1914) sa podobne ako mladogramatici tiež zaoberal fonetickými zmenami a vplyvom historických podmienok na vývin jazyka.

Zakladateľ **kazanskej školy** Poliak **Jan Baudouin de Courtenay** (1845 – 1929) navrhol, aby sa fonetika delila na fyziofonetiku (vlastnú fonetiku) a psychofonetiku (neskoršia fonológia). Stal sa tak predchodcom fonológie, ktorú neskôr rozpracoval Ferdinand de Saussure a Pražský lingvistický krúžok.

Synchrónny výskum jazyka sa osamostatnil po vystúpení švajčiarskeho jazykovedca **Ferdinanda de Saussura** (1857 – 1913), ktorý sa pokladá za zakladateľa štrukturalizmu v jazykovede. **Štrukturalizmus** pokladá jazyk za systém, ktorého jednotlivé časti (prvky) nemožno skúmať oddelene, ale ako vnútorne organizovaný (štruktúrovaný) celok. Na učenie zakladateľa štrukturalizmu Ferdinanda de Saussura (ženevská škola) nadviazali viaceré školy, ktoré vybudovali poznatkovú bázu systémovej jazykovedy.

Významné postavenie v modernej jazykovede má **Pražský lingvistický krúžok**, ktorý je známy funkčným prístupom k jazykovým javom a vypracovaním ucelenej teórie modernej fonológie. Hlavní predstavitelia z českých jazykovedcov: **Vilém Mathesius** (1882 – 1945), **Bohuslav Havránek** (1893 – 1978), z ruských jazykovedcov: **Nikolaj Sergejevič Trubeckoj** (1890 – 1938), **Roman Jakobson** (1896 – 1982), zo slovenských jazykovedcov: **Ľudovít Novák** (1908 – 1992). Na tézy pražskej školy nadväzovali aj ďalší slovenskí jazykovedci: **Eugen Pauliny** (1912 – 1983), **Jozef Ružička** (1916 – 1989), **Štefan Peciar** (1912 – 1989) a **Ján Horecký** (1920 – 2006). Tézou o neoddeliteľnosti funkčnosti od jazykového systému sa pražská škola zreteľne odlišuje od ostatných klasických štrukturalistických škôl.

Ferdinand de Saussure podstatne ovplyvnil aj dánsku **glosematickú** štrukturálnu jazykovedu. Jej zakladatelia **Louis Hjelmslev** (1899 – 1965) a **Viggo Brøndal** (kodanská škola) nadviazali na abstraktné a formálne prvky Saussurovej teórie znaku a pod vplyvom symbolickej logiky sa snažili vytvoriť veľmi abstraktnú teóriu jazyka.

Po príchode člena pražskej školy **R. Jakobsona** do Ameriky vznikol variant európskeho štrukturalizmu s prvkami americkej **deskriptívnej jazykovedy** (**Edward Sapir** [1844 – 1939], **Leonard Bloomfield** [1887 – 1949]), zameranej najmä na jazykovú formu.

Deskriptivizmus bol v 60. rokoch vytlačený **generatívnou a transformačnou** gramatikou **Noama Chomského** (1928), ktorá sa rýchlo stala prevládajúcou jazykovednou školou v USA. N. Chomský rozlišuje **jazykovú kompetenciu** (ovládanie jazykovej normy) a **jazykovú performanciu** (realizácia normy v konkrétnej reči).

V povojnovom období sa vytvorila **matematická lingvistika** (súhrnný názov pre kvantitatívnu a algebraickú lingvistiku), v ktorej sa pri skúmaní rôznych aspektov jazyka využívajú matematické metódy a postupy. Rozvíja sa najmä v USA, Rusku a Japonsku, ale aj na Slovensku (J. Horecký, J. Mistrík, J. Sabol).

Každá z uvedených lingvistík sa snažila vymedziť predmet svojho jazykovedného (lingvistického) bádania a použiť adekvátne metódy. Možno povedať, že **synchronná jazykoveda** vo všeobecnosti používa pri opise určitého štádia jazyka opisnú (deskriptívnu) metódu. **Diachrónna jazykoveda**, ktorá skúma jazyk v historickom vývine, využíva historickú (diachrónnu) metódu. Ak sa porovnáva vývin príbuzných jazykov, ich stavba, používa sa porovnávacía alebo komparatistická metóda. Predmetom výskumu jazykovedy môže byť skupina jazykov alebo jeden jazyk. Výskumom slovenského jazyka sa zaoberá **slovakistika**. Zovšeobecnením výsledkov skúmania čo najväčšieho počtu rozmanitých jazykov vzniká **všeobecná jazykoveda**. Jej hlavnou úlohou je odhaľovať najvšeobecnejšie zákonitosti jazykových systémov, ich stavby, fungovania a vývinu.

## **Jazykoveda a spoločenské vedy** **Interdisciplinárna jazykoveda**

Nie je ľahké určiť presné postavenie lingvistiky medzi ostatnými vedami. Pretože jazyk je spoločenský jav, lingvistika patrí do **humanitných vied**.

Z vied o umení je s jazykovedou najtesnejšie zviazaná **literárna veda** (najmä **poetika**) a **literárna história**, ako aj komplexné umenovedy, t. j. divadelná veda, najnovšie aj veda o filme. Náuka o jazyku a náuka o

literatúre sa spája do komplexnej vedy – **filológie** (Ondruš – Sabol, 1987, s. 11).

Náuka o spoločnosti a sociálnych vzťahoch je **sociológia**. Z tejto spolupráce vzniklo interdisciplinárne jazykovedné odvetvie **sociolingvistika**.

Zo spolupráce **etnografie** (národopisu) a lingvistiky sa skonštituovala **etnolingvistika**, ktorá skúma vzťah medzi jazykom a kultúrou etník, ich zvykmi a tradíciami.

Skúmaním jazykovo-psychických javov sa od polovice 20. storočia zaoberá **psycholingvistika**, neskôr aj **neurolingvistika**. „Jazykovedu spája s literárnou vedou aj inými umenovedami, ako aj s etnografiou a sociológiou, ale aj s logikou a gnozeológiou všeobecná veda o znakoch čiže **semiotika** (termín prevzatý od amerických filozofov Peirca a Morrisa), resp. **semiológia** (termín prevzatý od Saussura)“ (Ondruš – Sabol, 1987, s. 12).

Cez semiotiku je jazykoveda spätá aj s **kybernetikou** (náukou o riadení systémov) a **teóriou informácie**. V súčasnosti dochádza k zblížovaniu medzi humanitnými a prírodnými vedami, čo sa prejavuje vznikom hraničných odborov. Jazykoveda už dlho úspešne spolupracuje najmä s **akustikou** (pri výskume akustických vlastností hlások), s **anatómiou** a **fyziológiou** (pri poznávaní stavby a fungovania tých orgánov ľudského tela, ktoré sa zúčastňujú na vytváraní artikulovaných zvukov reči).

Zo spolupráce jazykovedy a humanitných a prírodných vied sa v súčasnosti konštituuujú rozličné lingvistiky, napr. **ekolingvistika**, **biolingvistika** a ďalšie. Oprávnenosť ich existencie však ukáže čas.

## Jazyk, reč, rečová činnosť

V bežnej reči sa slová jazyk a reč používajú ako rovnoznačné, ale pri odbornom štúdiu jazyka ich terminologicky, pojmovo rozlišujeme. Zatiaľ niet jednotnej definície jazyka, ktorá by sa prijímala všeobecne, preto uvedieme aspoň dve:

*Jazyk je univerzálny dorozumievací prostriedok celospoločenskej povahy, nástroj myslenia a prostriedok slúžiaci na ukladanie skúseností ľuďstva na rozvíjanie národných kultúrnych tradícií. Má systémový a znakový charakter* (Černý, 1996, s. 17).

*Jazyk je prostriedok racionálneho a komunikačne operatívneho zachytenia (uchopenia) skutočností, nástroj myslenia a spoločenského*

**dorozumievania** (Kráľ, 1974, s. 31). Povaha a fungovanie tohto nástroja závisia od jeho špecifickej systémovej usporiadanosti.

V definíciách jazyka sa najčastejšie opakujú tieto jeho znaky:

1. spoločenský charakter jazyka (vznikol s ľudskou spoločnosťou, používa ho iba spoločnosť);
2. komunikatívna (dorozumievacia) funkcia jazyka (najdôležitejšia);
3. systémový a znakový charakter jazyka.

Rozlišovanie jazyka, reči a rečovej činnosti sa v jazykovede ustálilo najmä zásluhou švajčiarskeho jazykovedca F. de Saussura.

**Jazyk (langue)** je systém znakov, čiže kód slúžiaci ako základný prostriedok na prenášanie informácií v ľudskej spoločnosti. Podľa Š. Ondruša a J. Sabola (1987, s. 17) „jazyk v terminologickom zmysle označuje v spoločenskom vedomí existujúci abstraktný systém lexikálnych a gramatických znakov, ktoré určitá konkrétna spoločnosť (rod, kmeň, národnosť, národ) používa ako prostriedok myslenia a dorozumievania.“ Jazyk je spoločenský, nie individuálny jav a nie je prístupný priamemu vnímaniu.

**Reč (parole)** je konkrétna realizácia abstraktného jazykového systému v konkrétnom rečovom prejave, alebo individuálne použitie jazyka ako systému v konkrétnej situácii. Je to ľudská schopnosť dorozumievať sa pomocou jazyka. Reč je prístupná priamemu vnímaniu. Výsledkom reči je konkrétny text, a to hovorený alebo napísaný.

**Rečová činnosť (langage)** je podľa Encyklopédie jazykovedy (1993, s. 259; ďalej EJ) schopnosť človeka dorozumievať sa pomocou jazyka (langue). Táto schopnosť sa opiera o isté fyzikálne vlastnosti zvukov (hlások), o činnosť centrálnnej nervovej sústavy, ale najmä o schopnosť človeka využívať zobrazovacie (symbolické) vlastnosti jazykových výrazov. Touto schopnosťou sa človek odlišuje od iných živých tvorov.

Jazyk a reč sú dve stránky toho istého zložitého fenoménu. Niet jazyka bez reči a niet reči bez jazyka. Keď sa jazyk prestane realizovať v reči, stáva sa mŕtvym jazykom. Napr. latinský jazyk je základný dorozumievací prostriedok iba vo Vatikáne. Z jeho hovorových foriem, ktoré sa ďalej rozvíjali, vznikli dnešné románske jazyky. Latinský jazyk sa stal aj základom odbornej terminológie (náuky o pomenúvaní pojmov v jednotlivých odboroch).

Tak ako rozlišujeme dva pojmy **jazyk** a **reč**, rozlišujeme aj ich dve jednotky, a to vetu a výpoveď. Jednotkou **jazyka** je **veta** (abstraktný útvar, model, podľa ktorého sa tvoria konkrétne výpovede). Jednotkou **reči** je **výpoveď** (konkrétne realizovaná veta).

## Znakový charakter jazyka

Učenie o jazykovom znaku patrí do širšej náuky o znakoch, čiže do semiotiky. Na konci 19. a na začiatku 20. storočia sa otázkami semiotiky zaoberali najmä zakladatelia modernej jazykovedy F. de Saussure, americkí filozofi Ch. S. Peirce, Ch. Morris a rakúsky filozof K. L. Bühler.

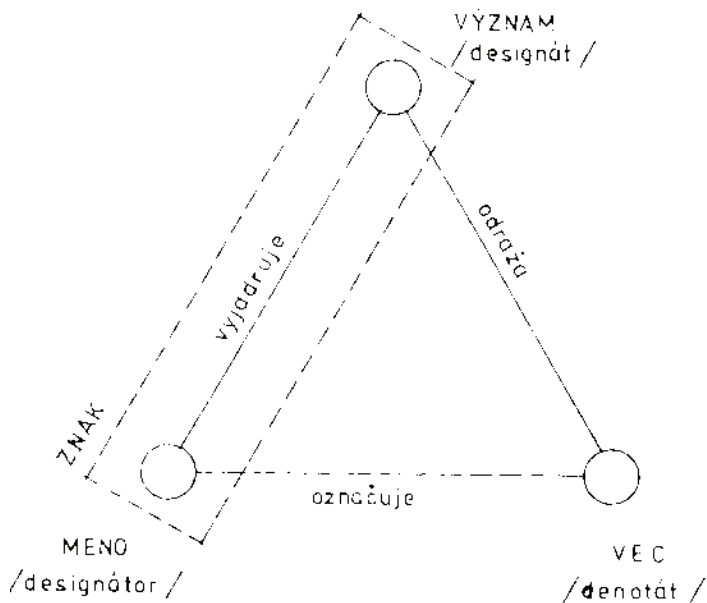
**Ch. S. Peirce** (1839 – 1914) klasifikoval znaky na ikony, indexy a symboly. **Ikony** sú znaky, ktoré s označovaným objektom spája vzťah podobnosti (obrazy, fotografie, chemické vzorce, metafory). **Indexy** spája s označovaným objektom skutočný vzťah (stopa v piesku, výrazy ako *tu*, *teraz*) a **symboly** nemajú konkrétny vzťah k objektom, sú konvenčné (symboly v náboženstve, väčšina jazykových znakov).

**Ch. Morris** rozlíšil tri semiotické roviny, a to **sémantickú**, **syntaktickú** a **pragmatickú** a pričínal sa o osamostatnenie semiotiky ako vednej disciplíny. **Sémantika** podľa Morrisa skúma význam, čiže vzťahy medzi znakmi a označovanými predmetmi (javmi, udalosťami). **Syntax** sa zaoberá vzťahmi medzi znakmi navzájom a **pragmatika** vzťahmi medzi znakmi a ich používateľmi.

Predstavitel' psycholingvistickej školy **Karl Ludwig Bühler** (1879 – 1963) sa sústreďuje na jazykové znaky a do svojho modelu znaku zahŕňa aj tvorca znaku. Znak podľa neho môže byť symbol, symptóm a signál (Dolník, 1999, s. 19). Symboly, symptómy a signály charakterizuje aj J. Horecký (1978, s. 44 – 45): „**Symbol** je dohovorený vonkajší jav, ktorý názorným obrazom vyvoláva myšlienku o istom obsahu (napr. kotva je symbol nádeje). **Symptóm** (príznak) je vonkajší prejav povahy veci alebo procesu (napr. horúčka je príznak choroby). **Signál** je vonkajší jav, ktorý upozorňuje na istú udalosť, alebo ukazuje na nevyhnutnosť nejakého konania (napr. biela zástava ohlasuje kapituláciu).“

**Ferdinand de Saussure** rozlišoval dve stránky znaku, ktoré sú vo vzájomnom vzťahu. Označujúcu stránku nazýval **signifiant** (**signifikant** = **designátor**) a označovanú **signifié** (**signifikát** = **designát**). Obsahová stránka jazykového znaku (označované) a formálna stránka jazykového znaku (označujúce) tvoria podstatu jazykového znaku.

Vzťah medzi obsahom a formou jazykového znaku a predmetom objektívnej reality (jav, skutočnosť), ktorý sa ním označuje, sa znázorňuje tzv. **sémantickým trojuholníkom**. Znak vyjadruje vzťah medzi designátorom a designátom.



Obr. 1. Sémantický trojuholník (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 30).

Definícia **znaku** podľa J. Horeckého (1978, s. 44) je: „*signum est aliquid quod stat pro aliquo* – **znak je to, čo stojí za niečo iné.**“ **Znak** zastupuje iné veci, a to nielen konkrétne predmety, ale aj predstavy, myšlienky, vlastnosti vecí, pričom medzi označovaným a označujúcim nie je nijaká vnútorná súvislosť. **Jazykový znak** (podobne ako znak vôbec) je jednotou **označujúceho** (forma) a **označovaného** (obsah). J. Horecký (1978, s. 45) tvrdí, že jazykový znak je invariantná jednotka formálnej štruktúry jazyka (morféma, slovo, spojenie slov, veta), majúca nominatívnu (denotatívnu, referenčnú), signifikatívnu a často aj komunikatívnu funkciu (tak či onak sa vzťahuje na skutočnosť).

**Znakový kód, znakový systém** je **prirodzený**, napr. ľudský jazyk, alebo **umelý**, napr. svetlá na križovatke.

Ak má súbor znakov tvoriť systém znakov, musia sa spĺňať tieto požiadavky: 1. vnímateľnosť zmyslami (materiálna podstata); 2. arbitrárnosť označujúceho vzhľadom na označované; 3. záväznosť znaku

vzhľadom na systém. Tieto podmienky platia aj pre jazykový znak (Horecký, tamže).

**1. Znak musí byť vnímateľný zmyslami.** Slovo sa primárne realizuje vo zvukovej podobe (artikulovanými hláskami), sekundárne v grafickej podobe. Podobne aj umelý znakový systém (svetlo na križovatke) vnímame zmyslami.

**2. Vzťah medzi označovaným (signifikát) a označujúcim (signifikant) je ľubovoľný, čiže arbitrárny,** nie je medzi nimi logická súvislosť, navzájom vnútorne nesúvisia. Predmet reálnej skutočnosti svojou povahou nenúti jazyk, aby bol označený práve tak, ako označený je. Napr. kmeň s konármi a koreňom je v slovenčine označený fonémami *s-t-r-o-m*. V iných jazykoch je tento obsah viazaný s celkom iným radom foném. V ruštine je to *d-e-r-e-v-o*, v nemčine *B-a-u-m* a pod. Ľubovoľnosť vo výbere foném platí vtedy, keď sa utvára jazykový znak pre ešte nepomenovaný denotát (predmet, vec, jav reálnej skutočnosti). Podľa J. Sabola (1997, s. 188) arbitrárnosť jazykového znaku nie je stopercentná. „V jazyku existuje celá oblasť tzv. onomatopoických slov, pri ktorých sa vzťah medzi zvukovou realizáciou jazykového znaku (formou) a jeho obsahom, resp. javom objektívnej reality mení na kauzálny. Ide o prípad ‚priameho‘ napojenia na istý akustický signál z reality a jeho adekvátneho jazykového zachytenia.“

V súvislosti s arbitrárnosťou znaku autori Ondruš – Sabol (1987, s. 61) konštatujú: „Keby znak nebol arbitrárny, ale príčinne určený vlastnosťami denotátu a jeho ideálneho designátu, nemohla by znaková sústava obsahovať polysémantické znaky. Musela by mať toľko znakových jednotiek, že by bola ľudskou pamäťou nezvládnuteľná.“

S ľubovoľnosťou (arbitrárnosťou) znaku súvisí ďalšia požiadavka, a to: záväznosť znaku pre kolektív.

**3. Záväznosť znaku pre celý kolektív používateľov** znamená, že vzťah medzi znakom a jeho používateľmi je záväzný, normatívny. Jednotlivec nemôže ľubovoľne meniť podobu dohodnutých znakov, lebo by prestali plniť svoju základnú dorozumievaciu funkciu medzi ľuďmi. Záväznosť znaku vzhľadom na kolektív platí aj pri umelých znakových systémoch, napr. ak sa kolektív používateľov dohodol, že červená farba v svetelnej signalizácii znamená stop, musí to každý jednotlivec rešpektovať.

**4. Záväznosť znaku vzhľadom na systém** znamená, že slovo platí len v rámci systému, do ktorého patrí. Zoskupenie foném *ž-i-v-o-t* má v slovenčine význam biologické jestvovanie. To isté zoskupenie foném však

v ruštine znamená *brucho*. Aj umelý znak je záväzný voči systému, napr. odtieň zelenej farby svetelnej signalizácie nemusí byť na každej križovatke rovnaký, ale musí sa dať bezpečne rozlíšiť.

## Spoločné a rozdielne črty prirodzených a umelých znakových systémov

Medzi prirodzeným a umelým znakovým systémom je aj rad rozdielov.

1. Prirodzený znakový systém (jazyk) môže byť polysémantický (viacvýznamový). Umelý znakový systém je vždy monosémantický (jednovýznamový).

2. Umelý znakový systém sa skladá len z viet, nemá slovník. Prirodzený znakový systém má aj slovník.

3. V prirodzenom znakovom systéme z konečného počtu slov možno tvoriť nekonečný počet výpovedí. Umelý znakový systém má spravidla malý počet viet a je uzavretý.

4. Rozvoj prirodzeného znakového systému – jazyka – je ustavičný. Umelý znakový systém je stabilný, nemenný. Je čisto racionálny, nemá expresívne prvky. Prirodzený znakový systém má popri racionálnych prvkoch aj expresívne prvky. Je vhodným prostriedkom na estetické pôsobenie pomocou umeleckých diel.

Systémovosť sa v súčasnej lingvistike pokladá za základnú vlastnosť jazyka. Netýka sa len vzťahov medzi znakmi (slovami), ale aj všetkých jazykových vzťahov na najrôznejších úrovniach. Pri širšom opise jazykového znaku sa ukazujú na jednej strane vzťahy k iným jazykovým znakom (paradigmatické a syntagmatické) a na druhej strane vzťahy **pragmatické**, ktoré vyjadrujú vzťah znaku a jeho používateľov. Pri **paradigmatických vzťahoch** je konkrétny význam znaku daný asociáciami, ktoré ho zaraďujú do určitej skupiny znakov, napr. vzťahy medzi synonymami, homonymami, antonymami a pod. Pri **syntagmatických vzťahoch** je konkrétny význam znakov vo výpovedi určovaný ich okolím.

Jazyk je nielen systém znakov, ale aj prostriedok dorozumievania, čiže komunikačný a sociálny fenomén. Sociolingvistické výskumy na Slovensku sú zamerané najmä na fungovanie jazykového systému v reálnej situácii, pretože ako uviedol J. Bosák (1998, s. 105), jazyk je nielen



teoretický konštrukt, ale aj reálny komunikačný systém, ktorý funguje v konkrétnych (národných) podmienkach. Systémový prístup k jazyku a komunikačný prístup nie sú v protiklade.

## Funkcie jazyka

Funkčné hľadisko vyplýva zo samotnej definície jazyka ako nástroja myslenia a dorozumievania, pretože každý nástroj má zmysel len vtedy, keď sa uplatňuje vo svojej funkcii.

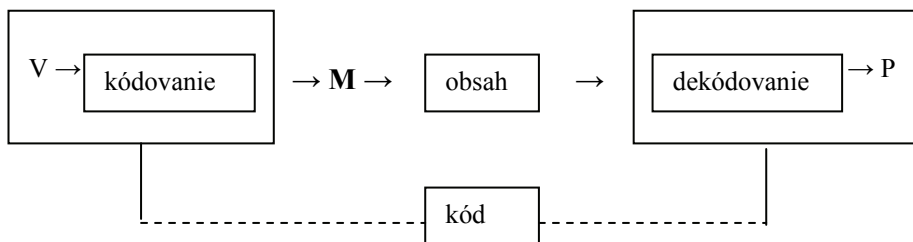
**Jazyková funkcia** je úloha, akú má jazykový prvok v istej konštrukcii, resp. akú má jazyk ako systém v spoločnosti používajúcej tento jazyk (EJ, 1993, s. 202).

Jazyk plní komplex funkcií, medzi ktorými je rozdiel v ich genéze (vzniku), v ich funkčnej závažnosti a pod. Z hľadiska genézy a funkčnej závažnosti členia autori Š. Ondruš a J. Sabol (1987, s. 29) jazykové funkcie na **primárne** a **sekundárne**. V rámci primárnych funkcií dominuje **komunikatívna (dorozumievacia)**, pretože jazyk je predovšetkým nástrojom komunikovania medzi ľuďmi a **kognitívna (poznávacia) funkcia**.

**Komunikatívna funkcia** sa uplatňuje pri dorozumívaní pomocou jazyka. Najrozvinutejším dorozumievacím systémom je prirodzený jazyk, ktorý sa od ostatných líši bohatším inventárom znakov (slov), ich štruktúrou a možnosťami ich kombinácií (do viet).

Komunikovanie pozostáva z výmeny informácií od najjednoduchších rozkazov, citových a iných prejavov až po výmenu zložitejších myšlienkových útvarov. Jazyková komunikácia je špeciálna forma prenosu informácie pomocou jazyka.

Jazykový komunikačný proces má podľa (EJ, 1993, s. 203) tieto prvky: účastníkov komunikácie (hovoriaci, počúvajúci), obsah informácie, kódovanie a dekódovanie informácie pomocou prirodzeného kódu – jazyka. Základný komunikačný model predstavuje vzťah medzi vysielateľom (hovoriacim – V) a prijímateľom (počúvajúcim – P). Fyzikálny nosič, ktorým sa prekonáva priestorová vzdialenosť medzi V a P, sa volá kanál alebo médium (M). Medzi týmito dvoma účastníkmi jazykovej komunikácie sa pomocou jazyka ako kódu prenáša istá informácia (obsah), ako to naznačuje schéma:



Obr. 2. Komunikačný proces (EJ, 1993, s. 203).

Komunikatívnu funkciu členia viacerí autori na **oznamovaciu (zobrazovaciu), výrazovú (expresívnu), apelovú (výzvnú)**.

Cieľom **oznamovacej (zobrazovacej) funkcie** je sprostredkovať obsah informácie a radením pomenovaní do výpovedí zobrazit' istú situáciu. Ak sa zdôrazňuje zobrazovacia funkcia, jazykový prejav má vecnejší ráz.

**Výrazová (expresívna, emotívna) funkcia** vyjadruje postoj hovoriaceho k opisovaným javom, pretože okrem zobrazovania istej situácie každý hovoriaci dáva do výpovede aj čosi zo seba, vyjadruje svoj subjektívny postoj. Ak sa zdôrazňuje výrazová stránka, výpoveď má poetickéjšie zafarbenie.

**Apelová (výzvná) funkcia** je zameraná na pôsobenie na adresáta, na zmenu stavu v jeho vedomí. Autor chce obsahom informácie ovplyvniť myslenie a konanie adresáta.

Možno povedať, že oznamovacia funkcia je zameraná na prejav, výrazová na hovoriaceho a apelová na adresáta. Uvedené funkcie rozšíril R. Jakobson o **fatickú a metajazykovú funkciu**.

**Fatická funkcia** (gréč. *fatizo* = prihováram sa) má za cieľ nadviazať komunikačný kontakt, napr. pomocou kontaktných slov. Hovoriaci sa snaží udržať pozornosť (*Sleduješ ma vôbec?*) alebo naopak dať najavo, že i on sa zúčastní na rozhovore (*Ja tiež. To je fakt.*).

Ak jazyk slúži na opis a štúdium samého jazyka, hovorí sa o **metajazykovej funkcii**. Aj pri štúdiu cudzích jazykov sa slovenčina uplatňuje ako **metajazyk**, pretože vtedy sa jeden jazyk využíva na skúmanie a opis druhého jazyka.

Jazyk sa využíva aj pri myslení a funguje ako nástroj poznávania, to je jeho **kognitívna (poznávací) funkcia**. Poznávacia funkcia sa uplatňuje v kontakte s myšlienkovou oblasťou, vo vzťahu jazyka, myslenia a vedomia. J. Horecký (1983, s. 69) uvádza, že sa rozlišuje **kognitívna**

**funkcia** (poznávacia vo vlastnom zmysle) a **kogitatívna** (lat. cogito = rozmýšľam), uskutočňujúca sa pri rozmýšľaní, formulovaní myšlienok.

Sekundárne funkcie delia autori Š. Ondruš – J. Sabol (1987, s. 29) na **estetickú a reprezentatívnu**.

**Estetická funkcia** je zameraná na výstavbu, štruktúru jazykového prejavu. Dôraz sa kladie na formu, ktorá má zvýrazniť istý obsah. Jazyk je nielen prostriedkom na bežné a odborné dorozumievanie, ale je aj nástrojom estetického pôsobenia v slovesnom umení.

Jazyk má aj **reprezentatívnu funkciu**, prispieva k zjednocovaniu komunikačného spoločenstva a k jeho odlišeniu od iného komunikačného spoločenstva. Jazyk sa oddávna pokladá za jeden zo základných znakov národa (popri území, histórii, ekonomike), preto sa bežne hovorí, že jazyk reprezentuje národ, má reprezentatívnu funkciu. V tejto súvislosti J. Horecký (1988, s. 37) hovorí o **etnosignifikatívnej funkcii**, ktorá je charakterizačným prostriedkom etnosu (kmeňa, národa).

Skúmanie jednotlivých rečových funkcií, resp. pozorovanie jazykových prejavov z toho hľadiska, aké funkcie sa v nich uplatňujú, viedlo v tridsiatych rokoch 20. storočia českých i ruských jazykovedcov, združených v Pražskom lingvistickom krúžku, k vypracovaniu teórie funkčných jazykových štýlov (Horecký, tamže, s. 38).

## **Členenie jazykového systému** **Základné jazykovedné disciplíny**

Úlohou jazykovedy je skúmať jazyk ako systém dorozumievacích a poznávacích znakov v celej jeho komplexnosti. **Jazykový systém** sa člení na podsystémy – jazykové roviny. Ako kritérium pri vydeľovaní jazykových rovín sa obyčajne berie vzťah medzi zvukovou, výrazovou, formálnou zložkou jazyka (signifikant, designátor) a významovou, obsahovou zložkou jazyka (signifikát, designát), ale aj iné vzťahy.

Jazykový systém sa podľa Š. Ondruša a J. Sabola (1987, s. 66) člení na **zvukovú rovinu a významovú rovinu**. Významovú rovinu tvorí **lexikálny systém a gramatický systém**. Gramatický systém sa delí na **morfologický a syntaktický systém**.

Bežne sa uvažuje o piatich jazykových rovinách, ktorým zodpovedajú príslušné jazykovedné disciplíny.

1. Zvukovú rovinu **reči** skúma **fonetika**. Jej základnou jednotkou je **hláska (fóna)**. Zvukovú rovinu **jazyka** skúma **fonológia**. Základnou jednotkou zvukovej roviny jazyka je **fonéma**.

2. Lexikálna (slovníková) rovina je predmetom štúdia **lexikológie** – náuky o slovnej zásobe. Základná jednotka lexikológie je **lexéma** (slovo), napr. *dom, písať*.

3. Morfológickou (tvarovou) rovinou sa zaoberá **morfológia** (tvaroslovie), ktorá skúma slovné druhy, ich tvary, význam a funkciu tvarov, ohýbanie slov (flexiu). Základnou jednotkou morfolologickej roviny jazyka je **gramatický tvar** slova.

4. Syntaktickú (skladobnú) rovinu skúma syntax (skladba), ktorá sa zaoberá spájaním slov do konštrukcií: do syntagiem (skladov), viet a viet do vyšších celkov (útvarov), ako aj spôsobmi a prostriedkami ich realizácie. Vyššou základnou jednotkou syntaktickej roviny jazyka je **veta**, nižšou základnou jednotkou je **syntagma** (sklad). **Vetný člen** je minimálnou jednotkou syntagmy. Morfológická a syntaktická rovina tvoria spolu gramatickú rovinu. **Morfológia + syntax = gramatika**.

5. Štylistickú (slohovú) rovinu jazyka si všíma štylistika. Štylistiku možno definovať ako výber a usporiadanie jazykových prostriedkov. Štylistická rovina nemá osobitný súbor prostriedkov, preto si ich vyberá z ostatných rovín. To spôsobuje zviazanosť štylistickej roviny s ostatnými rovinami. Základnou jednotkou štylistiky je **štyléma**.

Súčasná lingvistika predstavuje zložitý komplex disciplín skúmajúcich jazyk v celej jeho vnútornej zložitosti a vonkajších súvislostiach, pričom v oblasti teórie a metód dominuje systémový prístup.

## **Slovenský národný jazyk a jeho členenie (stratifikácia)**

Národným jazykom Slovákov, tvoriacich prevažnú väčšinu obyvateľov Slovenska, je **slovenčina**, ktorá sa používa vo všetkých oblastiach spoločenského, kultúrneho a ekonomického života. Národný jazyk (slovenčina) sa realizuje vo viacerých (spisovných i nárečových) formách. Popri spisovnej forme národného jazyka, ktorá je charakterizovaná vysokým stupňom normovanosti, sa v bežnom dorozumievaní používa aj taká forma národného jazyka, v ktorej sa nedodržia všetky pravidlá platné v spisovnej forme. **Spisovný jazyk** je najvypracovanejšia, najvýznamnejšia a kultivovaná forma národného jazyka. Je neodmysliteľným znakom slovenského národa, má dôležité spoločenské funkcie.

V súčasnej slovenskej jazykovede badať zvýšené úsilie o vypracovanie takej teórie spisovného jazyka, ktorá by bola adekvátna súčasnej jazykovej situácii.

Na konferencii o teórii spisovného jazyka konanej v Smoleniciach v roku 1976 predstavil J. Horecký novú teóriu spisovnej slovenčiny (materiály z tejto konferencie vyšli v zborníku *Z teórie spisovného jazyka* v roku 1979). Východiskovým rámcom tejto Horeckého teórie sa stal národný a nie spisovný jazyk.

J. Horecký vyčlenil okrem spisovnej formy národného jazyka aj štandardnú formu a subštandardnú formu. V tejto klasifikácii osobitne stojí jazyk umeleckej literatúry, v ktorom sa môžu používať všetky výrazové prostriedky národného jazyka.

Uvedené formy národného jazyka (spisovná, štandardná a subštandardná) sa podľa J. Horeckého (1979 [a], s. 224) ustavične navzájom ovplyvňujú. Štandardná forma berie základné vyjadrovacie prostriedky zo spisovnej formy, lebo spisovná forma sa prednostne využíva vo vyučovacom a vzdelávacom procese a v masových komunikačných prostriedkoch. Mnohé prvky zo štandardnej formy prechádzajú do spisovnej formy a osviežujú ju. V súčasnej jazykovej situácii možno práve túto štandardnú formu pokladať za základný a najrozšírejší prejav realizácie národného jazyka.

| Národný jazyk                    |                   |                     |                        |                    |
|----------------------------------|-------------------|---------------------|------------------------|--------------------|
| jazyk<br>umeleckej<br>literatúry | spisovná<br>forma | štandardná<br>forma | subštandardná<br>forma | dialektná<br>forma |
| celonárodné formy                |                   |                     |                        |                    |

Obr. 3. Stratifikácia národného jazyka podľa J. Horeckého (1979).

**Spisovná forma slovenského jazyka** patrí k dôležitým formám národného jazyka. Využíva sa vo verejnej a spoločensky záväznej komunikácii, v tvorbe umeleckej, vedeckej a publicistickej literatúry, vo všetkých vzdelávacích inštitúciách (najmä v školách), v masových komunikačných prostriedkoch. Spisovná forma slovenského jazyka je normovaná, kodifikovaná a má záväzné pravidlá obsiahnuté v normatívnych príručkách, ako sú gramatika, slovník a pod.

**Štandardná forma** sa používa v každodennom pracovnom a mimopracovnom styku. Využívajú sa v nej také jazykové prostriedky a prvky, ktoré sa do spisovnej formy nepripúšťajú.

J. Horecký (1979 [a], s. 226) vymedzuje štandardnú formu slovenčiny týmito znakmi:

1. Štandardná forma slovenského národného jazyka zachováva gramatickú stavbu zhodnú so spisovnou formou.

2. V štandardnej forme sa nezachovávajú zásady vzornej výslovnosti. Nezachováva sa *ä*, nevyslovuje sa [l'es], [l'ipa], [l'ist]. Nedodržiava sa pravidlo o neprípustnosti skupín (ď + á) v type *nákladák*. Nezachováva sa pravidlo o asimilácii (znelosti).

3. Voľne sa používajú niektoré väzby, označované v spisovnej kodifikácii ako neprípustné (*zahájiť činnosť*).

4. V neredigovaných (redakčne neupravených) prejavoch prenikajú niektoré české slová ako citáty (*presnídávka*). V štandardnej forme vznikajú a používajú sa mnohé neologizmy (*pripomienkovať*, *spojazdniť*).

5. Štandardná forma má hovorenú aj písanú podobu, pričom na rozdiel od spisovnej formy prevláda hovorená podoba.

6. V štandardnej forme sa ľahšie a vo väčšej miere prejavujú kontaktové javy, resp. infiltrácia z iných jazykov, a to aj z češtiny (niektoré väzby: *používať k niečomu*, *závisieť na niečom*; slangové slová: *kočka*, *bezva*).

J. Horecký (tamže, s. 224) pokladá štandardnú formu za základný a najrozšírenejší prejav realizácie národného jazyka.

**Subštandardná forma** je v porovnaní so štandardnou formou nižšia forma, pretože má uvoľnenejšiu normu. To znamená, že v hovorených prejavoch sa používajú jazykové prostriedky a tvary ovplyvnené rodným nárečím, ktoré sú odlišné od kodifikovaných (spisovných) výrazov.

Rozdiel medzi formami národného jazyka, objasníme na príkladoch: *nákladné auto*, *diplomová práca*, *čeliť* [čeliť] = (spisovná forma); *nákladíak*, *diplomovka*, *čeliť* [čeliť] = (štandardná forma); *nákladák*, *diplomka*, *čeliť* [čeliť] = (subštandardná forma).

V súvislosti so stratifikáciou slovenského národného jazyka J. Horecký (1981, s. 122) konštatuje, že „teória spisovného jazyka musí brať do úvahy nielen spisovné formy vyjadrovania, ale aj ostatné celonárodné formy, preto by sa mala zmeniť na teóriu národného jazyka.“

Stratifikáciou národného jazyka a skúmaním slovenčiny ako sociálno-komunikačného systému sa zaoberali viacerí autori. Pozornosť venujeme J. Bosákovi, pretože v svojich prácach už vydeľuje **hovorový**

**komunikačnú varietu** národného jazyka, a dvom prešovským jazykovedkyniam D. Slančovej a M. Sokolovej, ktoré sa svojou koncepciou sociolingvistického výskumu vo východoslovenskom regióne najviac približujú stratifikačnému modelu J. Horeckého.

J. Bosák v svojej stratifikácii slovenčiny vyčlenil „v pozícii štandardnej formy či bežnej variety hovorovú slovenčinu, a to ako spisovnú, nekodifikovanú varietu, výsledok rozširovania polyfunkčnosti spisovnej slovenčiny“ (1998, s. 107). **Hovorový jazyk** slúži podľa autora väčšine vysokoškolsky a stredoškolsky vzdelaným používateľom slovenčiny ako prostriedok bežnej komunikácie. **Hovorová slovenčina** je novo sa utvárajúca varieta v súčasnej jazykovej situácii.

Najmenej pevnou varietou vo všetkých jazykoch sú podľa J. Bosáka (1995, s. 30) **sociálne nárečia (sociolekty)**, ktoré spravidla nemajú osobitných nositeľov, ale jednotliví hovoriaci ich používajú v závislosti od rozličných komunikačných situácií.

J. Bosák (1995, s. 30) uvádza, že **nepisovnú varietu** tvoria **miestne (teritoriálne) nárečia** (dialekty), ktoré ešte ďalej špecifikuje (mesto, vidiek, región). Ďalej tvrdí, že v súčasnosti sú tieto nárečia príznakové nielen podľa územia, na ktorom sa používajú, ale aj sociálne (najstarší obyvatelia, ktorí neopustili rodisko, pracovali v poľnohospodárstve) a pravdepodobnej už aj komunikačne.

D. Slančová a M. Sokolová v štúdii *Variety hovorenej podoby slovenčiny* (1994, s. 226 – 228) predložili takého členenie národného jazyka:

**1. spisovná varieta** – je celonárodná, kodifikovaná, prestížna varieta;

**2. bežná (štandardná) varieta** – je nekodifikovaná a na rozdiel od spisovnej variety výraznejšie regionálne diferencovaná, a to až do takej miery, že možno hovoriť o jej západoslovenskom, stredoslovenskom a východoslovenskom variante;

**3. subštandardné variety** sú natoľko regionálne výrazne diferencované, že autorky hovoria o **západoslovenskej, stredoslovenskej a východoslovenskej** subštandardnej variete, príp. o bratislavskej subštandardnej variete.

**4. nárečové variety** sú vymedzené územne, sú normované, používané v hovorenej podobe, hlavne v bežnej, familiárnej súkromnej komunikácii (západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské skupiny, ktoré sa ešte ďalej členia na menšie nárečové zoskupenia).

Na rozdiel od J. Horeckého autorky vyčleňujú v národnom jazyku ešte nesystémové **sociálne viazané semivariety**, a to **slangy, žargón, argot**,

**profesijnú reč.** Všetky variety tvoria v súhrne **diasystém – národný jazyk**.

Podľa pracovnej činnosti, expresívnosti a tajnosti (vedomej dezinterpretácie) sa vydeľujú tri základné skupiny **sociolektov (sociálne nárečie)**:

- profesionalizmy,
- slangizmy,
- argotizmy.

**Sociolekt** vznikli ako dôsledok ekonomickej, profesionálnej a kultúrnej diferenciacie spoločnosti.

**Slang** je „súbor nespisovných pomenovaní, ktoré používajú pri vzájomnom bežnom dorozumívaní ľudia istej pracovnej alebo záujmovej sféry“ (Mistrík, 1985, s. 103). Najčastejšie sa vyskytuje v istých vekových a záujmových skupinách, najmä v reči mládeže, pre ktorú je príznačný zmysel pre recesiú, metaforické pomenúvanie, zmysel pre hravosť a originalitu. Slangovými slovami sa používatelia snažia odlišiť od svojho okolia, napr. (*cvakať* – platiť peniazmi, *nakladačka* – bitka, *dať si šlofika* – ísť spať, *vyliat’ zo skúšky* – vyhodiť, *anča* – anatómia, *in’ák* – internát, *zlepený* – zľaknutý).

**Profesionalizmy.** Profesionalizmy sa zaraďujú do štandardnej celonárodnej formy, ktorá stojí medzi spisovnou a subštandardnou (nespisovnou) formou. Slúžia na rýchle a stručné dorozumívanie v bežnom pracovnom styku (lekári, umelci, stavbári atď.), preto sa obyčajne skracujú. Okruhy jednotlivých profesionalizmov sú pomerne ustálené, majú dlhodobú platnosť (*presilovka* namiesto *presilová hra*, *disciplinárka* namiesto *disciplinárne vyšetrovanie*, *ochranár*, *omietkar*, *generálka* namiesto *generálna skúška*).

**Argot** je „súbor nespisovných pomenovaní, ktoré používajú pri vzájomnom dorozumívaní ľudia uzavretej pracovnej, záujmovej alebo sociálnej sféry s funkciou a cieľom utajiť pred verejnosťou obsah internej komunikácie“ (Mistrík, 1985, s. 105).

Argot je slovník tajných dohovorených výrazov, aby prejav nebol všeobecne zrozumiteľný, napr. (*spievať* – priznať sa, *šepkár* – obhajca, *klepať* – fetovať).

Podľa príslušnosti používateľov k sociálnej, záujmovej alebo pracovnej skupine vydeľuje J. Mistrík argot:

- a) vandrovných remeselníkov,
- b) detí,
- c) asociálov (väzňov, zlodejov, toxikomanov).



Do slovenského národného jazyka patria aj miestne nárečia.

V každom stratifikačnom modeli **miestne (teritoriálne) nárečia** (dialekty) predstavujú samostatné formy národného jazyka existujúce niekoľko storočí v historicky vyčlenených regiónoch.

**Nárečie (dialekt)** je jazykový útvar, ktorým sa hovorí na zemepisne ohraničenom území. Od iných nárečí sa odlišuje charakteristickými jazykovými znakmi. Miestne nárečia sa od seba odlišujú zreteľnejšie vo výslovnosti, do istej miery aj v slovnej zásobe, ale ich gramatická stavba a jadro slovnej zásoby (základný slovný fond – najpoužívannejšie slová) sú spoločné.

### **Slovenské miestne nárečia sa delia na:**

1. stredoslovenské
2. západoslovenské
3. východoslovenské

V rámci každej z troch teritoriálnych nárečových skupín vyčleňuje R. Krajčovič (1988, s. 199) **základné areály** a **pomedzné areály**, ktoré sú rovnocenné so základným areálom. Rozdiel medzi nimi je iba v tom, že v jazykovej stavbe nárečia pomedzného areálu sú výraznejšie vrstvy javov presahujúcich zo susedného nárečia.

### **Stredoslovenské nárečia**

**Základné areály:** dolnooravské, stredooravské, turčianske, liptovské, zvolenské, hornonitrianske, tekovské, hontianske, novohradské, ipeľské, západogemerské, stredogemerské nárečie;

**Pomedzné areály:** hornooravské, východoliptovské, bánovské, topolčianske, východogemerské, horehronské nárečie;

#### **Hlavné hláskové znaky stredoslovenských nárečí:**

- výskyt diftongov *ja, je, ju, jo*: *robja, vjem, kuon*;
- výskyt *ä* nielen po perných spoluhláskach, ale aj po *k, g*: *mäso, päta, käche, gäte*;
- dôsledne platí rytmický zákon: *krásna, krásni* oproti *pekná, pekní*;
- slabiky *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* sa na väčšej časti územia vyslovujú mäkko: *d'eři, d'nes, d'eň, d'jera*;
- na konci slabiky sa *v* vyslovuje ako obojperné *u*: *robiu, dávau, dáume*;
- vyslovujú sa skupiny *št', žd'*: *eš't'e, št'astl'ivo, ražd'je*;

- pôvodné skupiny *dl, tl*, sa zmenili na *l*: *šilo, salo, omelo*.

### Západoslovenské nárečia

**Základné areály:** záhorské, trnavské, piešťanské, hlohovské, dolnotrenčianske, hornotrenčianske nárečie;

**Pomedzné areály:** myjavské nárečie, dolnonitrianske, dolnokysucké, hornokysucké nárečie;

**Hlavné hláskové znaky západoslovenského nárečia** – neplatia vždy:

- neprítomnosť dvojhlások, namiesto nich dlhé *á, é, ó* alebo zúžené *í, ú*: *vázal, šálit, mléko i mliko, kón i kuň*;
- nie je v nich *ä*: *maso, hovado, robá*, ale *pet*;
- neplatí rytmický zákon: *bílí, chválím, trápím, krásná*;
- slabiky *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* sa vyslovujú tvrdo, alebo v istých oblastiach je dzekanie, cekanie (asibilácia) – zmena mäkkého *d', t'* na mäkké *dž, č*: *deti, dedina, vedete*, alebo *dzeci, dzedzina, vedzete*;
- vyslovuje sa skupina *šč* (za *št'*): *ešče, ščasní*;
- vo väčšej časti územia sa v na konci slabiky pred neznelou spoluhláskou vyslovuje ako *f*: *ocóf, dzífka i dífka*.

### Východoslovenské nárečia

**Základné areály:** spišské, šarišské, abovské, zemplínske, užské, sotácke nárečie;

**Pomedzné areály:** podtatranské, severošarišské nárečie;

**Hlavné hláskové znaky východoslovenského nárečia:**

- úplný nedostatok kvantít (dĺžky): *davam, luka, dobri, šumni, kračac*;
- prízvuk je na predposlednej slabike v slove: *vy`borne, ro`bota*;
- niet dvojhlások: *koň, štáste, prute i kuň, ščesce*;
- nevyskytuje sa *ä*: *meso, hovedo, dzešec, pejc*;
- mäkké sykavky *ś, ź*: *śeno, śivi, źima*;
- nevyskytuje sa slabičné *r, l*: *zarno, tvardi, pulno*;
- pôvodné *d', t'* sa zmenilo na *dž, č*: *dzeci, cicho, dzivi*;
- v plnom rozsahu sa využíva mäkké *l', ň*: *lad, ľudze, ňedzeľa*;
- vyslovuje sa skupina *šč*: *ešče, ščesce, dišč*.

Záver kapitoly o stratifikácii (členení) národného jazyka možno uzavrieť slovami J. Bosáka (1997, s. 51), ktorý konštatuje, že „udržiavať ostrú deliacu čiaru medzi spisovnými jazykovými prostriedkami a nespisovnými jazykovými prostriedkami je čoraz náročnejšie.“

# F O N E T I K A

Pretože je jazyk primárne zvukový dorozumievací prostriedok, možno zvuky ľudskej reči hodnotiť z hľadiska:

1. artikulačného a akustického,
2. funkčného.

Artikulačnú a akustickú stránku ľudskej reči skúma a opisuje fonetika a funkčnú fonológia.

**Fonetika**, ktorej základom názvu je grécke slovo fóné = zvuk, hlas, nebýva vždy rovnako definovaná. Najčastejšie sa v definíciách objavuje konštatovanie, že fonetika je jazykovedná disciplína, ktorá skúma materiálne javy a procesy zvukovej reči z hľadiska ich fyzickej stavby a s ohľadom na ich funkciu pri dorozumívaní.

**Fonetika** teda skúma fyziologickú činnosť rečových orgánov pri hovorení, tvorenie hlasu, artikuláciu, akustické vlastnosti hlások, slabík, slov a reči vôbec.

Fonetika sa zaoberá zvukovou stránkou reči. Jej jednotkou je **hláska (fóna)**, ktorú možno vysloviť, je to najmenšia artikulačno-akustická jednotka reči.

J. Dvončová – G. Jenča – Á. Král' (1969, s. 46) hlásky definujú ako *základné, ďalej nedeliteľné a vzájomne dostatočne diferencované artikulačno-akustické jednotky daného jazyka, ktoré sa včleňujú do kontinuálneho rečového signálu ako časovo následné a vzájomne sa ovplyvňujúce zložky vyšších jednotiek a ukazujú na prítomnosť foném tohto jazyka v danom jazykovom prejave.*

J. Sabol **hlásky (fóny)** definuje ako „*segmenty lineárneho rečového akustického signálu, ktoré sa v jazykovom vedomí (kóde) transponujú na fonémy, najmenšie zvukové dištinkívne (význam rozlišujúce) jednotky jazyka*“ (1986, s. 17).

## Delenie fonetiky

Pri fonetickom skúmaní jazyka možno uplatňovať dva prístupy:

1. **fyziologický** (artikulačný, genetický),
2. **fyzický** (akustický).

1. Pretože zvuky ľudskej reči sú produktom rečových orgánov, možno

ich skúmať z **fyziológického** (artikulačného) hľadiska. Takýmto výskumom sa zaoberá **genetická (artikulačná) fonetika**.

2. Ak fonetika skúma výsledok artikulácie, čiže zvukové fyzické vlastnosti hlások, hovorí sa o **akustickej fonetike**.

Fonetika má svoje špeciálne odvetvia, ktoré spolu úzko súvisia. Podľa spôsobu jej využitia sa fonetika delí na teoretickú a praktickú (aplikovanú).

**Teoretická fonetika** skúma zvukový materiál reči pre potreby vedeckého poznania, poskytuje dôležité poznatky jazykovede, **foniatrii** (odbor zaoberajúci sa fyziológiou a patológiou porúch reči a hlasu a chybami sluchu), **logopédii** (odbor zaoberajúci sa poruchami reči a odstraňovaním týchto porúch), ďalej teoretická fonetika poskytuje poznatky pri riešení akustiky uzavretých priestorov, pri riešení počuteľnosti a zrozumiteľnosti hlások a pod.

**Aplikovaná (praktická) fonetika** uplatňuje výsledky fonetického výskumu v praxi, napr. vo vyučovaní cudzích jazykov, ale i slovenského jazyka. Poskytuje dôležitú oporu pri odstraňovaní výslovnostných chýb v logopédii, ako aj ľuďom, ktorí používajú reč a hlas pri výkone svojho povolania (napr. učitelia, hlásatelia). Aplikovaná fonetika slúži aj pri riešení akustiky rôznych priestorov (divadelných, koncertných) a pod.

Fonetika sa delí aj na všeobecnú a špeciálnu.

**Všeobecná fonetika** sa zaoberá zvukovým obrazom ľudskej reči vo všeobecnosti a vypracúva si pojmy platné v najrozmanitejších jazykoch.

**Špeciálna fonetika** sa zameriava na konkrétny jazyk (napr. na slovenčinu), alebo porovnáva fonetiku jedného jazyka s fonetikou iného jazyka, pričom sa využíva konfrontačná metóda.

Fonetika sa delí aj podľa toho, či sa zvukový materiál jazyka skúma v jeho historickom vývine (**diachrónna, dynamická fonetika**), alebo sa zvukový materiál skúma z hľadiska súčasného stavu (**synchronna, statická fonetika**).

Existuje aj staršie delenie fonetiky na sluchovú (skúma hlásky vlastným pozorovaním) a inštrumentálnu (skúma hlásky pomocou technických zariadení a prístrojov), ktoré niektorí autori považujú za prekonané, pretože súčasná fonetika je bez používania prístrojov nemysliteľná.

## Stručný prehľad fonetického bádania

Prehľad fonetického bádania začneme starovekou Indiou, Gréckom a Rímom. Staroindickí učitelia ako prví vedecky opísali staroindický spisovný jazyk (**sanskrit**), a to jeho zvukovú stránku, gramatiku a slovník. Najznámejší z nich učiteľ **Panini**, ktorý žil asi v 4. storočí pred n. l., napísal gramatiku sanskritu. Základom slova podľa učencov bol „hlasový zvuk“ (**svara**) upravovaný prostredníctvom dotykov po celej dĺžke hlasového kanála. Jeho najmenšou jednotkou bola slabika (**akshara**).

Aj grécki filozofi, ako napr. Aristoteles, sa zaoberali otázkami jazyka. **Aristoteles** v diele *Poetika* delí hlásky na samohlásky, polohlásky a nemé hlásky (neznelé).

Rímski učitelia dobre poznali práce gréckych gramatikov a v podstate prevzali všetky ich hlavné myšlienky, ktoré aplikovali na latinčinu. Prvými najznámejšími rímskymi gramatikmi boli **Marcus Terentius Varro**, ktorý napísal dielo *De lingua latina* a **Marcus Fabius Quintilianus** známy svojou knihou *Institutio oratoria* (*Učebnica rečníctva*).

V období renesancie sa rozvíjali aj národné jazyky, ktoré pomaly vytlačali latinčinu z verejného života a oficiálnych písomností. Vzrástol záujem o otázky pravopisu národných jazykov a tým aj záujem o ich fonetickú stránku. Významnú pravopisnú reformu uskutočnil v tomto období **J. Hus**, ktorý sa v spise *Orthographia Bohemica* (okolo r. 1400) zameriaval nielen na pravopisné, ale aj na výslovnostné javy. Zavedením diakritických znamienok priblížil latinské písmo českej výslovnosti.

O rozvoj fonetického bádania v 16. storočí sa pričínili aj **J. P. Bonet**, ktorý navrhol zvukovú metódu vyučovania hluchonemých a zverejnil svoju teóriu o tvorení hlások.

Koncom 17. storočia sa fonetickými problémami začali zaoberať aj fyzici a vznikli prvé práce z akustiky (**B. Bartoli, J. Sauveur**).

V roku 1781 **Ch. F. Hellwag** v diele *Dissertatio de formatione loquela* opísal samohlásky, ktoré aj graficky znázornil v trojuholníku. Pre vývin fonetiky a jazykovedy vôbec bol dôležitý impulz vychádzajúci zo štúdia sanskritu (**F. Schlegel**). Takýto význam mal aj rozvoj **porovnávacej jazykovedy** (**R. Rask, J. Grimm a F. Bopp**). Ich zásluhou sa živé slovo (a nie písomné texty) stalo najdôležitejším prameňom výskumu jazyka.

S experimentálnou fonetikou, ktorá sa výrazne začala rozvíjať až v 19. storočí, sa spája aj meno bratislavského rodáka **Wolfganga von**

**Kempelena.** V roku 1791 opísal rečové orgány a tvorenie hlások v práci *Mechanismus der menschlichen Sprache*. Podľa princípu gájd a podľa štruktúry ľudských hlasových orgánov Kempelen zostrojil hovoriaci stroj. Tento stroj vraj neprodukoval len izolované hlásky, ale aj slová.

Za zakladateľa experimentálnej fonetiky sa pokladá **Pierre Rousselot** (1846 – 1924), a to prácou *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Celletrouin*. Prvý založil experimentálne fonetické pracovisko pri Katolíckom inštitúte v Paríži (1899). U P. Rousselota študoval **Josef Chlumský**, zakladateľ experimentálnej fonetiky na Karlovej univerzite v Prahe. S rozvojom sluchovej fonetiky sa spája aj meno ďalšieho fonetika **Antonína Frintu**.

Experimentálna fonetika začala používať rozličné prístroje, pomôcky a rôzne experimentálne metódy slúžiace na výskum. Na zisťovanie vitálnej kapacity pľúc slúži **spirometer**, na meranie množstva vzduchu pri výdychu **expirometer**, na meranie priebehu dýchania **pneumograf**. **C. Ludwig** vynášiel v roku 1847 **kymograf** (prístroj na grafický záznam reči). Španielsky spevák **M. García** vynášiel **laryngoskop** (prístroj určený na pozorovanie hrtana). Okolo roku 1860 český fyziológ **J. N. Čermák** študoval pomocou tohto prístroja funkciu hlasiviek a mäkkého podnebia a stal sa tak zakladateľom **laryngoskopie**.

Fonetika 19. storočia sa obyčajne nazýva **artikulačná**, pretože sa zaoberala najmä artikuláciou hlások pomocou rečových orgánov. **R. Lenz** používal zvláštne umelé podnebie pokryté špeciálnym práškom, ktoré sa vložilo do úst skúmanej osoby. Tá vyslovila príslušnú hlásku, podnebie sa vybralo a podľa odtlačku jazyka sa zistilo, v ktorých miestach sa jazyk podnebia dotkol (**palatografická metóda**).

Umelé podnebie, ktoré sa vo fonetike používalo dosť dlho, zhotovil anglický zubný lekár **N. W. Kingsley** (1887). Umelé podnebie, čiže **nepriamu palatografiu**, nahradila v súčasnosti tzv. **priama palatografia** (kontrastnou látkou sa potrie jazyk, ktorý pri artikulácii slova zanechá v mieste dotyku na podnebí stopu) a **lingvografia** (kašovitou farbou sa natrie podnebie a pri vyslovení slova sa farba pritlačí v mieste dotyku na jazyk). Za tvorca lingvografie (farbiacej metódy) sa pokladá anglický zubný lekár **Oakley Coles** (1872). Lepšie výsledky dosiahol neskôr **E. A. Meyer**, keď stredom umelého podnebia spredu dozadu viedol rad zavesených jemných hliníkových drôtov (**plastografická metóda**). Veľmi praktické zariadenie na fotografovanie priamych palatogramov skonštruoval v laboratóriu pražského fonetického ústavu **Přemysl Janota**.

Veľkosť a tvar perného otvoru sa zisťuje metódou **labiografie**. **Röntgenografia**, ktorú prvý raz použil v roku 1897 **M. Scheier**, umožňuje vidieť a skúmať činnosť artikulačných orgánov komplexne. **Fonograf** (Edisonov vynález z roku 1877) zaznamenáva reč rytím do hĺbky a **gramofónový záznam** sa rozprestiera do šírky. **Sonagraf** je druh analyzátora, ktorý umožňuje robiť obrazy akustickej štruktúry hlások.

Experimentálna fonetika využíva mnoho ďalších prístrojov a pomôcok, ako napr. **magnetofón**, **tónograf**, **oscilograf**, **analyzátor**, **syntetizér** a iné. Nové prístroje a metódy, používané zo začiatku v medicíne, ukázali lingvistom, že za písmenami sa skrývajú jednotky fyzikálnej povahy (hlásky), ktoré sa dajú analyzovať pomocou rôznych metód.

Za zakladateľa českej fonetiky pokladajú niektorí autori **Antonína Frintu** (predstaviteľ sluchovej fonetiky) zásluhou jeho práce *Novočeská výslovnost* (1909). O modernizáciu českej fonetiky sa zaslúžil najmä **Josef Chlumský** (zakladateľ experimentálnej fonetiky) dielom *Česká kvantita, melodie a přízvuk* (1928). Ďalším významným fonetikom bol **Bohuslav Hála** (asistent J. Chlumského), ktorý po jeho smrti viedol fonetické laboratórium (neskôr Fonetický ústav) v Prahe. Napísal niekoľko knižných publikácií: *Akustická podstata samohlásek* (1941), *Slabika, její podstata a vývoj* (1956), *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě* (1962), *Hlas, řeč, sluch. Základy fonetiky a logopedie* (4. vyd. 1962; spoluautor M. Sovák). Osobitnú pozornosť venoval fonetike slovenčiny v diele *Základy spisovné výslovnosti slovenské v srovnání s výslovností českou* (1929). Vo Fonetickom ústave sa vyškolili aj ďalší fonetici, ako napr. **Karl Ohnesorg**, vynikajúci znalec detskej reči, **Milan Romportl** a iní.

Na Slovensku sa fonetika začala rozvíjať až v 50. rokoch 20. storočia, keď vznikol Kabinet fonetiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, ktorý viedli **J. Stanislav**, **E. Pauliny** a **Á. Kráľ**. Základy novšej slovenskej fonetiky položil J. Stanislav v prácach *Československá mluvnice* (1938) a *Slovenská výslovnost* (1953). Vyškolicil sa vo Fonetickom ústave v Prahe. Prvými pracovníkmi v oblasti experimentálnej fonetiky boli **J. Liška** (orientoval sa na logopédiu) a **O. Schulzová**. Oblasť normatívnej (neexperimentálnej) fonetiky prezentujú diela **L. Nováka**, **J. Stanislava** a **H. Bartka**. Rozvoj modernej slovenskej fonetiky súvisí s dielom *Atlas slovenských hlások* (1969; **J. Dvončová** – **G. Jenča** – **Á. Kráľ**). V oblasti aplikovanej fonetiky najdôležitejšou prácou sú *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (1. vyd. 1984) a v oblasti teoretickej fonetiky *Model rečového mechanizmu* (1974), ktoré napísal **Á. Kráľ**.

Fonetické pracovisko vzniklo aj na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (dnes Prešovskej univerzity) v Prešove zásluhou **J. Sabola** a **J. Zimmermanna**. J. Sabol skúma zvukovú rovinu spisovnej slovenčiny foneticky a fonologicky. Spolu s Á. Kráľom napísali vysokoškolskú učebnicu *Fonetika a fonológia* (1989), ktorá prináša netradičným spôsobom spracované základné poznatky z týchto dvoch disciplín, zviazaných spoločným predmetom výskumu, ktorým je zvuková stránka jazyka (reči). Zo spolupráce J. Sabola a J. Zimmermanna vznikli aj ďalšie práce, ako napr. *Základy akustickej fonetiky* (1978), *Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine* (1994), *Akustický signál – semióza – komunikácia* (2002). Matematické metódy analýzy rečového signálu uvádza J. Zimmermann v monografii *Analýza akustickej reči* (2002).

Práce z fonológie sú uvedené v kapitole *Vznik a vývin fonológie*.

## KOMUNIKAČNÝ PROCES

Človek produkuje a prijíma reč primárne vo zvukovej podobe. To znamená, že **odosielateľ** (hovoriaci, expedient) pomocou svojich rečových (artikulačných) orgánov vytvára sled zvukov (rečový signál), ktoré sa šíria spájacím kanálom (vzduchom) a **prijímateľ** (počúvajúci, percipient) ich prijíma pomocou svojho sluchového orgánu. Hovoriaci teda pri komunikácii pretvorí (kóduje) v mozgu istý myšlienkový obsah (informáciu), ktorá sa v podobe sluchového vnemu prácou príslušných mozgových buniek prijímateľa pretvorí (dekóduje) na pôvodný obsah.

Podľa Á. Kráľa a J. Sabola (1989, s. 34) je informácia to, „čo znižuje našu neistotu o veciach a javoch nášho prostredia a umožňuje nám účelnejšie sa správať. Proces sprostredkovania (odovzdávania, šírenia, prijímania a spracúvania) informácie je komunikácia.“

Podstatou komunikačného procesu (rečového dorozumievania) je **zvuk** (rečový signál), ktorý je z fyzikálneho hľadiska jednou z foriem energie. Zvuk vzniká chvením vzduchu, ktorého podstatou je kmitavý pohyb. Ak je kmitavý pohyb pravidelný, **zvuk** vnímame ako **tón**, ak je nepravidelný, vnímame ho ako **šum**. Tóny a šumy sa nachádzajú v základných jednotkách reči (hlásky, slabiky) a tvoria rečový (zvukový) signál. Zdrojom kmitavého pohybu sú **hlasivky** rozkmitané výdychovým prúdom vzduchu vychádzajúceho z pľúc.

Fonetika okrem toho, že sa zaoberá zvukmi reči z *fyzikálneho hľadiska*, skúma aj *fyziológickú stránku*, čiže spôsob tvorenia a vnímanie zvukov.



Preto v ďalšej časti pozornosť venujeme **tvoreniu (produkcii)** reči, na ktorej sa zúčastňujú rečové orgány a **vnímaniu (perceptii)** reči pomocou sluchového orgánu.

## **Tvorenie (produkcia) reči** **Opis a funkcia rečových orgánov**

Reč vzniká koordinovanou činnosťou rečových orgánov. Aby orgány ľudského tela začali činnosť, ktorej produktom je **tvorenie (hovorenie, produkcia) reči a vnímanie (počúvanie, perceptia)**, musia dostať podnet z mozgového centra. Podnet z mozgového centra je potom vedený odstredivými nervovými cestami k artikulačným alebo auditívnym (sluchovým) orgánom.

Na produkcii (tvorení) reči sa zúčastňujú len niektoré orgány ľudského tela, ktorých primárna funkcia súvisela s dýchaním a prijímaním potravy. Až v procese dlhodobého vývinu človeka nadobudli tieto orgány aj schopnosť produkovať reč. Na realizáciu zvukovej podoby reči je nevyhnutné vytvorenie **výdychového prúdu vzduchu, vznik hlasu a možnosť artikulovať hlásky**. Podľa úlohy, ktorú vykonávajú, sa artikulačné (rečové) orgány delia na:

1. dýchacie (respiračné) orgány,
2. hlasový (fonačný) orgán,
3. upravujúce (článkovacie, artikulačné, modifikačné) orgány.

Na vzniku zvukov reči sa teda zúčastňujú tri organogenetické (článkovacie, artikulačné) zložky: **respirácia, fonácia, artikulácia**.

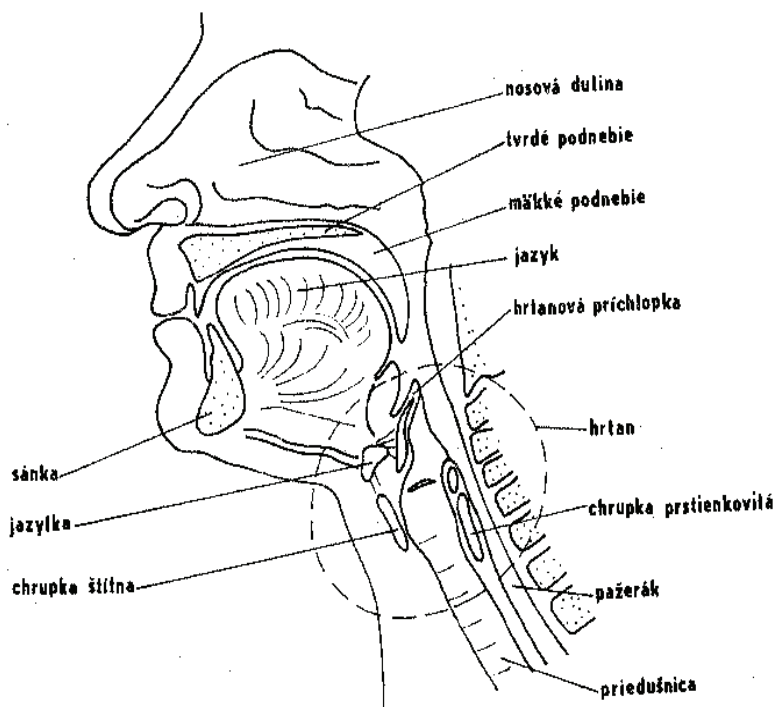
**Respirácia.** V slovenčine sa pri reči (podobne ako v iných jazykoch) využíva výdychový (expiračný) prúd.

**Dýchanie** prebieha v dvoch fázach: prvá fáza sa nazýva **respirácia** (výmena kyslíka medzi krvou a vzduchom v pľúcach) a druhá je **ventilácia** (výmena vzduchu medzi pľúcami a okolím). V prvom prípade ide o **vdych**, v druhom o **výdych**. Výdych sa využíva na tvorenie hlasu (**fonácia**) a na jeho zvukovú úpravu v nadhrtanových priestoroch (**artikulácia**).

### **Dýchacie orgány**

Dýchanie je fyziologický proces, pri ktorom sa v pľúcach vymieňa vzduch, a tak dochádza k okysličovaniu krvi. Pľúca sú uložené v hrudnej dutine, vytvorenej hrudným košom. Hrudný kôš tvorí 12 párov rebier,

medzi ktorými sú dve vrstvy medzirebrových svalov. Na rozhraní hrudnej a brušnej dutiny sa nachádza mohutný sval (**bránica**). Bránica je hlavným vdychovým svalom. Pri zväčšovaní hrudnej dutiny (pri vdychu) sa do pľúc nasáva vzduch, pri jej zmenšovaní (pri výdychu) sa vzduch z pľúc vytláča. Pri tvorení hlasu (pri hovorení, spievaní) sa využíva **výdychový prúd vzduchu**. Pri pokojnom dýchaní sa vymení pri jednom vdychu asi pol litra vzduchu. Dospelý človek sa nadýchne 12 – 16-krát za minútu. Maximálne množstvo výdychového vzduchu sa pohybuje v rozpätí 3,5 – 4l. Nazýva sa **vitálna kapacita pľúc** a meria sa spirometrom.



Obr. 4. Rečové orgány – hrtan (Kráľ – Sabol, 1989, s. 112).

## Hlasový (fonačný) orgán

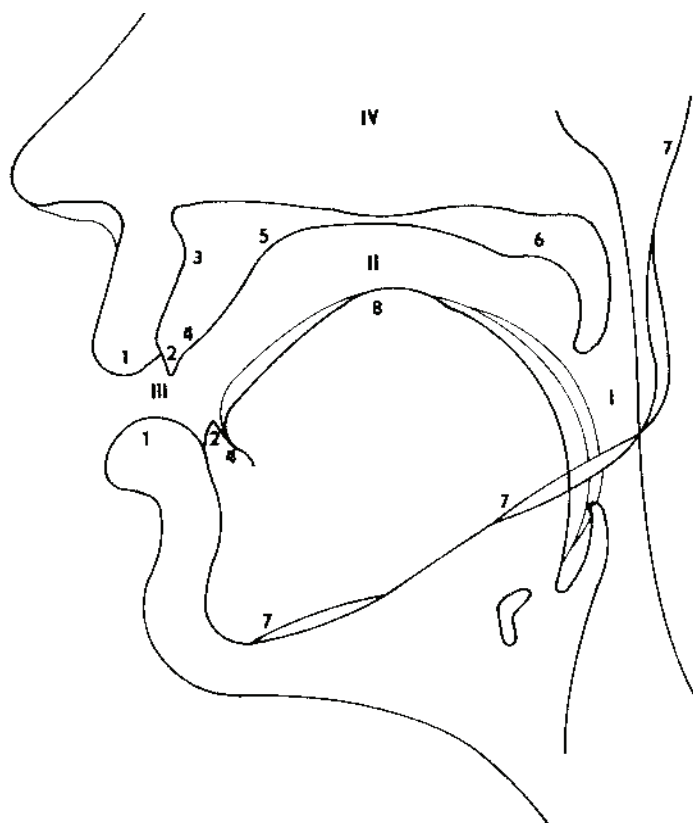
Výdychový prúd vzduchu prechádza priedušnicou z pľúc do hlasového orgánu, ktorý je uložený v hrtane a jeho základnú súčasť tvoria **hlasivky** (plicae vocales). **Hrtan** (larynx) sa skladá z chrupaviek, väzov, svalstva a sliznice. Bázu hrtana tvorí **prstienkovitá chrupka**. Na ňu sa pripája **štítna chrupka**, ktorá sa skladá z dvoch štvoruholníkových doštičiek. Ich okraje sú zrastené a vpredu vytvárajú hranu známu pod názvom **ohryzok**. Vnútri tejto hrany sú prirastené hlasivky jedným koncom, obidve tesne pri sebe. Druhý koniec hlasiviek sa pripája vždy k jednej **krhlovitej chrupke**. **Hlasivky** sa skladajú z **hlasového väzu** a **hlasového svalu**. Pripájajú sa na krhlovité chrupky a sú pokryté sliznicou. **Hlasivkovú štrbinu** (glottis) pri prehĺtaní potravy prikrýva hrtanová príchlodka.

Hlavnou funkciou hrtana je **tvorenie hlasu** (fonácia). Pri pokojnom dýchaní sa hlasivky od seba vzdialia, a tak vznikne štrbina v podobe rovnoramenného trojuholníka. Na začiatku fonácie (tvorenia hlasu) sa hlasivky priblížia a štrbina sa uzavrie. Výdychový vzduch sa hromadí pod hlasivkami, až vznikne pretlak, ktorý hlasivky oddiali (roztlačí), a tak unikne určité množstvo vzduchu. Po zrušení pretlaku sa hlasivky znova zovrú a celý proces sa opakuje. Tak vzniká nad hlasivkami pravidelné zhusťovanie a zriedňovanie vzduchu, ktoré sa prenáša ústnou dutinou a vzduchom v podobe zvukových vln do sluchového orgánu ako hlas.

**Hlas** teda vzniká pravidelným zhusťovaním a zriedňovaním vzduchového stĺpca nad hlasivkami. Zvuk hlasu (tón), ktorý vznikol v hrtane, je iba súčasťou ľudského hlasu a nazýva sa **základný** alebo **hlasivkový tón**. Vlastnosti ľudského hlasu nadobúda až v nadhrtanových dutinách, ktoré pôsobia ako rezonátory.

Základný tón má určitú **výšku** (určuje ju počet kmitov hlasiviek za sekundu), **silu** (závisí od rozkmitu hlasiviek a od intenzity výdychového prúdu) a **farbu** (timbre), ktorá závisí od počtu, sily a výšky horných tónov hlasu (= tóny nadhrtanových dutín). Predstavu o hlasovej farbe získame na základe rozdelenia speváckych hlasov (bas, tenor, alt, soprán).

Za osobitný rečový výkon sa pokladá **šepkanie**, čiže hovorenie bez účasti hlasu. Hlasivky vtedy nekmitajú, ale výslovnosť jednotlivých hlások artikulovaných v nadhrtanových dutinách býva celkom zrozumiteľná (Findra a kol., 1983, s. 15).



Obr. 5. Predozadný vertikálny rez artikulačnými orgánmi (Kráľ – Sabol, 1989, s. 126).

## **Upravujúce (článkovacie, artikulačné, modifikačné) orgány**

V upravujúcich (artikulačných) orgánoch je výdychový prúd vzduchu, ktorý vychádza z hrtana, upravený na ľudský hlas. „Činnosť pohyblivých rečových ústrojov, ktoré zabezpečujú úpravu hlasu, sa volá **artikulácia (článkovanie)**“ (Kráľ – Sabol, 1989, s. 124). V širšom použití sa pod artikuláciou rozumie tvorenie reči vôbec.

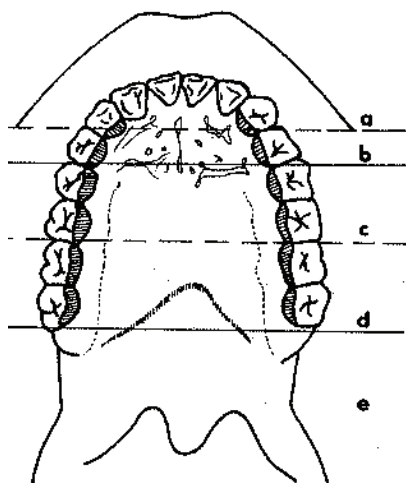
Artikulačné orgány sa skladajú z **dutín (nadhrtanových priestorov)** a **vlastných artikulačných orgánov**.

### **Dutiny (nadhrtanové priestory):**

- I. hrdlová (faryngálna),
- II. ústna (orálna),
- III. perná (labiálna),
- IV. nosová (nazálna).

### **Artikulačné orgány:**

- 1. pery (labia),
- 2. zuby (dentes),
- 3. čeľusť (horná čeľusť, maxilla),
- 4. dʼasná (alveoly),
- 5. tvrdé podnebie (palatum),
- 6. mäkké podnebie (velum) s čapíkom (uvula),
- 7. sánka (mandibula),
- 8. jazyk (lingua).



Obr. 6. Fonetické členenie podnebnjej klenby (Král' – Sabol, 1989, s. 132):

- a) predné d'asná (prealveoly),
- b) zadné d'asná (postalveoly),
- c) predné tvrdé podnebie (prepalatum),
- d) zadné tvrdé podnebie (postpalatum),
- e) mäkké podnebie (velum) s čapíkom (uvulou).

Z dutín je najdôležitejšia **ústna dutina**, pretože sa zúčastňuje na artikulácii všetkých hlások. Ústna dutina nadväzuje na hrdlovú a spredu je ohraničená perami. Jej veľkosť a tvar sa mení pohybom perí, čeľustí a jazyka.

**Hrdlová dutina** je umiestnená nad hltanom (farynx) a príchlopkou hrtana (larynx). Jej veľkosť sa mení podľa pohybov jazyka a kruhovitého svalstva hrdlovej steny.

**Nosová dutina** svoj tvar ani veľkosť nemení. Do artikulačnej činnosti sa pohybom mäkkého podnebie zapája pri artikulácii nosových hlások. S nosovou dutinou súvisí **perná dutina**. Je to vlastne meniaci sa priestor medzi perami a zubami pri výslovnosti niektorých hlások.

**Artikulačné orgány** sa podľa Á. Kráľa a J. Sabola (1989, s. 126) delia na **pevné** (nepohyblivé): zuby, d'asná, čeľusť, tvrdé podnebie a **pohyblivé**: pery, jazyk, sánka, mäkké podnebie s čapíkom.

**Pery** ohraničujú ústnu dutinu spredu. Svojimi pohybmi menia otvor, ktorý vzniká medzi nimi. Otvor medzi perami sa nazýva **perná štrbina**, ktorá môže mať tvar elipsy, alebo sa môže zaokrúhľovať. Pri artikulácii je

dolná pera aktívnejšia než horná. Ak sa pery aktívne zúčastňujú na artikulácii, vznikajú pernoperné alebo pernozubné hlásky.

Aj **zuby** majú dôležitú úlohu pri tvorení hlások. Sú to však nepohyblivé (pasívne) orgány, ku ktorým sa pri artikulácii približujú ostatné orgány (napr. pery, jazyk). Tak je to napr. pri pernozubných spoluhláskach (*v, f, ŋ*).

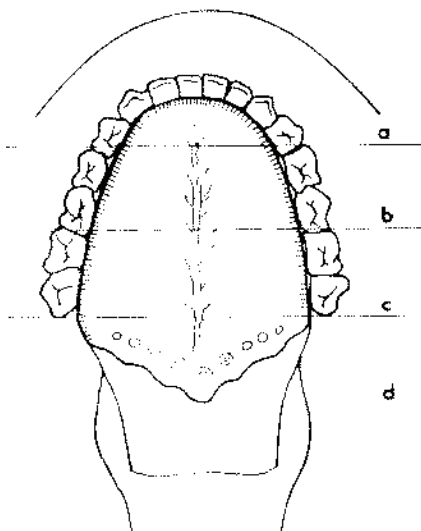
Na artikulácii hlások sa zúčastňuje aj **sánka (mandibula)**, ktorá svojím pohybom zväčšuje alebo zmenšuje **čelústový uhol** (uhol, ktorý sánka tvorí s čelúťou). Ak sa uhol zväčšuje, vzniká predpoklad na väčšie otvorenie úst a na zväčšenie ústnej dutiny.

**Podnebnú** klenbu vytvárajú zuby, ďasnó (nazývané aj alveolárny výbežok alebo alveoly), tvrdé podnebie (palatum), mäkké podnebie (velum) s čapíkom (uvulou). Klenba býva rozličným spôsobom klenutá, čo má dosah na spôsob vykonávania pohybov artikulačných orgánov (Dvončová – Jenča – Kráľ, 1969, s. 41). Za ďasnó sa pokladá oblasť ohraničená koreňmi predných rezákov a priamkou vedenou za štvrtými zubami.

**Tvrdé podnebie** sa začína za štvrtými zubami a delí sa na **predné** tvrdé (prepalatum) a **zadné** tvrdé (postpalatum) podnebie, ktoré sa končí za poslednými stoličkami.

**Mäkké podnebie** je pokračovaním tvrdého podnebia smerom k zadnej hrdlovej stene. Končí sa výbežkom – **čapíkom**. Z artikulačného hľadiska mäkké podnebie uzatvára alebo otvára vstup do nosovej dutiny a zadnou časťou chrbta jazyka sa na ňom pri artikulácii niektorých hlások utvára záver alebo úžina. Nesprávnou činnosťou mäkkého podnebia vzniká rečová chyba (nosovosť).

**Jazyk** je najpohyblivejší a pri artikulácii najdôležitejší orgán, lebo sa zúčastňuje na tvorení najväčšieho počtu hlások. Z fonetického hľadiska sa jazyk delí na tieto časti: **konček** (apex), **chrbát** (dorzum), ktorý sa ďalej delí na predný a zadný chrbát (predorzum, postdorzum) a **koreň** (radix). Artikulácia sa najčastejšie uskutočňuje končekom jazyka (apikálna výslovnosť), lebo konček jazyka je veľmi pohyblivý. Artikulácia koreňom jazyka sa v slovenčine nepoužíva (iba v niektorých prípadoch rázštepú podnebia). V slovenčine sa artikuluje mimo ústnej dutiny iba hláska *h*, a to v hrtane. Je to hrtanová alebo hlasivková hláska.



Obr. 7. Fonetické členenie jazyka podľa Á. Kráľa a J. Sabola (1989, s. 130):

- a) konček jazyka (apex),
- b) predný chrbát jazyka (predorzum),
- c) zadný chrbát jazyka (postdorzum),
- d) koreň jazyka (radix).

## Vnímanie (percepcia) reči Opis a funkcia sluchového orgánu

Pre úplnosť poznania zvukovej stránky ľudskej reči je potrebné venovať sa aj otázkam percepcie zvukového signálu.

**Percepcia reči** je schopnosť vnímať akustický rečový signál pomocou **sluchového analyzátora** (receptora), ktorým je ucho. Skladá sa z vonkajšieho, stredného a vnútorného ucha.

**Vonkajšie ucho** sa skladá z ušnice a vonkajšieho zvukovodu. Základom **ušnice** je pružná chrupka pokrytá jemnou kožou a poprehýbaná tak, že tvorí niekoľko oblúkových priehlbínok. V strednej priehlbínke je vchod do vonkajšieho zvukovodu. **Zvukovod** zachycuje zvuky prichádzajúce z vonkajšieho prostredia a prenáša ich na **bubienok**



oddeľujúci vonkajšie a stredné ucho. Zvukovod pôsobí aj ako rezonátor, ktorý zosilňuje vysoké tóny. Za bubienkom je stredné ucho.

**Stredné ucho** sa skladá „z troch **sluchových kostičiek** (kladivko, nákovka, strmienok), ktoré zabezpečujú mechanický prevod pohybu (kmitania) **bubienka** na **predsieňové** (oválne) **okienko** vnútorného ucha“ (Král – Sabol, 1989, s. 100). V strednom uchu je **sluchová** (Eustachova) trubica, ktorá vyrovnáva tlak vzduchu medzi strednou dutinou a vonkajším prostredím.

**Vnútorné ucho** je uložené v skalnej časti spánkovej kosti a má tieto hlavné časti: **polkruhové chodbičky**, **slimák** a spoločnú **predsieň**, ktoré sú známe pod názvom **labyrint**. Jeho vnútro vyplňa tekutina (**endolymfa**). Z vonkajšej strany labyrintu je kvapalina (**perilymfa**). Chodbičky a predsieň sú orgánmi rovnováhy.

Vlastný sluchový orgán je umiestnený v slimáku. „Je to kostený spirálovitý útvar rozdelený priehradkou na dve časti, z ktorých dolná je uzatvorená okrúhlym okienkom s blanou. Od kosteného výbežku sa rozvíjajú dve blany, a to **bazilárna** alebo **bazálna membrána** a **predsieňová** (vestibulárna) **membrána**“ (Findra a kol., 1983, s. 18). Na bazálnej membráne je **Cortiho ústroj**, z ktorého vystupujú vlákna sluchového nervu. Je to zmyslový orgán sluchu. Zjednodušene možno proces počúvania opísať takto: Zvukové vlny rozkmitajú bubienok, ktorého pohyb sa prenesie na doštičku strmienka. Kmity doštičky strmienka rozvlnia perilymfu a prenosom sa potom rozkmitá i prvá blana v slimáku. V ňom sa mechanické vlnenie premieňa zložitým spôsobom na nervové vzruchy, ktoré putujú vláknami sluchového nervu do nervového centra.

Ľudský sluch je schopný vnímať zvuky v rozpätí 20 – 20000 Hz (Hz – hertz je jednotka kmitočtu). Ucho je najcitlivejšie na kmitočty 1000 – 6000 Hz. Pri nadmernom zvyšovaní akustického tlaku zvukového podnetu pociťujeme v uchu bolesť. Je to **prah bolestivosti** alebo **horný prah počuteľnosti**. Výskumom sluchu sa zaoberá **audiológia**.

# ZVUKOVÁ SÚSTAVA SLOVENČINY

## Hlásky

**Hlas** vzniká vlnením vzduchového stĺpca spôsobeného kmitaním hlasoviek. Tento zvuk vznikajúci v hrtane je ďalej upravovaný v nadhrtanových priestoroch. „V nich môžu vznikať **tóny** aj **šumy** rozličného charakteru a rozmanitej spektrálnej skladby, takže zvuková reč je kombináciou tónov aj šumov, čiže zvukov periodických aj neperiodických. Tieto zvuky sa vyskytujú v zložitejších komplexoch..., ktoré nie sú od seba nijako zreteľne oddelené, napr. pauzou, ale vytvárajú väčšie celky... Hovoríme, že **rečový signál** je kontinuálny, nepretržitý... Ale rečový signál je aj členený. Hodnotíme to ako tzv. článkovanie, segmentáciu reči“ (Dvončová, 1980, s. 78).

**Hláska** je podľa J. Dvončovej (1980, s. 80) materiálny nositeľ fonémy, teda konkrétny jedinečný zvukový prvok (signál), ktorý vytvárajú rečové orgány. J. Dvončová (1980, tamže) uvádza, že hláskou nie je každý zvuk vydávaný ľudským organizmom. Napríklad výkrik *á* pri bolesti nie je hláska, ale zvuk (nesúci istú informáciu), ktorý vznikne za istého stavu organizmu. Ale spojka *a* použitá vo vete je už hláska, nie hocikaký zvuk.

Hlásky sa obyčajne klasifikujú na základe týchto troch kritérií:

1. funkčné (podľa funkcie hlásky v slabike),
2. akustické (podľa akustickej štruktúry),
3. artikulačné (podľa artikulačných charakteristík).

Hlásky (segmenty) sa teda na základe akustických a artikulačných kritérií a podľa funkcie v slabike rozdeľujú na **samohlásky** (vokály) a **spoluhlásky** (konsonanty).

**Z funkčného hľadiska** je rozdiel medzi samohláskami a spoluhláskami v tom, že samohlásky fungujú ako **nositele slabičnosti**, ako jadrá slabík. Spoluhlásky plnia úlohu neslabičného člena slabiky, nemôžu byť jadrom (vrcholom) slabiky, tvoria jej svahy, teda začiatok a koniec slabiky. Niektoré spoluhlásky (r, ʃ, l, ĺ) môžu byť nositeľmi slabičnosti. V slovenčine je to vtedy, keď **zvučné** (sonórne) spoluhlásky *r*, *l* stoja medzi spoluhláskami s menšou mierou sonórnosti [*p<sub>r</sub>ví*, *v<sub>ʃ</sub>ba*, *v<sub>l</sub>na*, *v<sub>l</sub>h*].

**Z artikulačného hľadiska** je rozdiel medzi samohláskami a spoluhláskami v tom, že pri samohláskach voľne prechádza artikulačný prúd vzduchu ústnou dutinou. Výdychovému prúdu sa pri ich tvorení nestavia do cesty nijaká prekážka a hlasivky pravidelne kmitajú. Pri

artikulácii spoluhlások sa výdychovému prúdu stavia do cesty prekážka v podobe **záveru, úžiny, polozáveru**.

Z takejto artikulačnej činnosti rečových orgánov vyplýva aj **akustický rozdiel** medzi obidvoma skupinami hlások. Samohlásky sa vyznačujú tónovým spektrom, sú to čisté **tóny** (periodické zvuky) a dajú sa zaspievať. Spoluhlásky sú **šumy** (nepriodické zvuky), pretože prekonávajú rozličné prekážky. Nedajú sa zaspievať (okrem slabičných sonór).

Hláskový inventár spisovnej slovenčiny rozdeľujeme do dvoch základných skupín: na samohláskové a spoluhláskové zvuky.

## KLASIFIKÁCIA SAMOHLÁSOK

Podľa troch uvedených kritérií možno povedať, že **samohlásky** (vokály) sú z **funkčného** hľadiska nositeľmi slabiky, z **akustického** hľadiska sú to **tóny**, pretože pri ich artikulácii sa do cesty výdychovému prúdu nestavia nijaká prekážka (**artikulačné hľadisko**) a hlasivky pravidelne kmitajú. Samohlásky sa dajú zaspievať, sú to čisté tóny. Pri artikulácii slovenských samohlások čapík (uvula) uzatvorí vchod do nosovej dutiny, preto pri ich artikulácii vzduch prechádza iba ústami. Všetky slovenské samohlásky sú ústne a znelé s nešumovou zvukovou skladbou. Pery sa pri ich artikulácii vysúvajú dopredu a tvoria zaokrúhlený otvor (*o, ó, u, ú*), čo spôsobuje ich tmavšie zafarbenie, to sú labializované samohlásky, alebo sa pery nevysúvajú dopredu a tvoria ploský otvor (*i, í, e, é, a, á, ä*).

### **Samohlásky (vokály) sa triedia podľa troch kritérií:**

1. podľa trvania (dĺžky);
2. podľa polohy jazyka v ústnej dutine, a to:
  - a) v horizontálnom smere,
  - b) vo vertikálnom smere;
3. podľa účasti pier na ich artikulácii.

#### **1. Podľa trvania (dĺžky):**

krátke: a, ä, e, i, o, u

dlhé: á, é, í, ó, ú

## 2. Podľa polohy jazyka v ústnej dutine:

a) v horizontálnom (vodorovnom) smere:

predné: e, é, i, í

stredné: ä, a, á

zadné: o, ó, u, ú

b) vo vertikálnom (zvislom) smere:

nízke: ä, a, á

prostredné: e, é, o, ó

vysoké: i, í, u, ú

## 3. Podľa účasti pier na ich artikulácii:

a) labializované (zaokrúhlené): o, ó, u, ú

b) nelabializované: a, á, ä, e, é, i, í

Obr. 8. Rozdelenie samohlások možno schematicky zobrazit' takto:

|            | nelabializované |         | labializované |
|------------|-----------------|---------|---------------|
|            | predné          | stredné | zadné         |
| vysoké     | i, í            |         | u, ú          |
| prostredné | e, é            |         | o, ó          |
| nízke      |                 | ä, a, á |               |

## Ortofonické a ortoepické javy pri samohláskach

**Ortofónia** je náuka o správnom tvorení hlások (artikulácia).

**Ortoepia** je náuka o správnom používaní hlások (hlásky sa artikulujú správne, ale „použijú“ sa na nesprávnom mieste, napr. *diskusia* [diskuzija] namiesto [diskusi- a]).

Dlhé samohlásky trvajú asi dvakrát tak dlho ako krátke: á = a + a.

Skracovanie dlhých samohlások je v spisovnej slovenčine vážna ortoepická chyba. Táto chyba môže spôsobiť aj poruchy v dorozumievaní, lebo protiklad krátkej a dlhej samohlásky je v spisovnej slovenčine funkčný, dištinkatívny, čiže má význam rozlišujúcu funkciu. Preto podľa J. Sabola (Sabol – Slančová – Sokolová, 1990, s. 20) chybu v kvantite (dĺžke) samohlások treba z výslovnostného hľadiska hodnotiť rovnako ako chybu pri výslovnosti akejkolvek inej hlásky.

Dĺžkou samohlások sa v slovenčine líšia slová:

*babka* – *bábka*

*vila* – *víla*

*latka* – *látka*

*ruže* – *rúže*

*zastávka* – *zástávka*

*luky* – *lúky*

J. Sabol (tamže, s. 18) konštatuje, že „všetky slovenské samohlásky (okrem ä) majú ‚štandardné‘ artikulačné a akustické charakteristiky, niet medzi nimi prechodných pásem; vyslovujú sa vo ‚svojom‘ zvukovom pásme (na rozdiel od iných jazykov, napr. maďarčiny, nemčiny, francúzštiny). Písmeno (graféma) *y*, *ý* v dnešnej spisovnej slovenčine nezachytáva osobitný zvuk, ale rovnako ako písmeno *i*, *í* prednú vysokú samohlásku.“

### **ä (nízka, stredná)**

Samohláska *ä* sa vyslovuje ako *ä*, *e*, *a*. V spisovnej slovenčine sa samohláska *ä* vyskytuje len po perných spoluhláskach *p*, *b*, *m*, *v* (*päta*, *holúbä*, *mäso*, *devät*). „Zvláštnou črtou výslovnosti *ä* je zmena polohy jazyka počas artikulácie. Uskutočňuje sa ako zmena polohy najvyššieho bodu jazykového oblúka, najmä zadného chrbta jazyka smerom dolu a dozadu, pričom sa mení aj zaokrúhlenie predného chrbta jazyka“ (Král, 1988, s. 54). Pri osvojovaní si výslovnosti *ä* treba dávať pozor na to, aby sa zautomatizovala artikulácia dynamickej zložky *ä* a aby *ä* neznelo silno ani do *a* ani do *e*. Á. Král (tamže, s. 102) uvádza, že „v súvislosti so štýlovou diferenciáciou spisovnej slovenčiny sa výslovnosť *ä* [*päta*, *mäso*] začína pociťovať ako príznaková – ako znak vyššieho štýlu výslovnosti. V neutrálnom štýle spisovnej výslovnosti sa dnes pokladajú za základné tvary [*deveť*, *peť*, *meso*].“

Aj podľa J. Sabola (Sabol – Slančová – Sokolová, 1990, s. 19) preferovanie samohlásky *ä* neodráža živú jazykovú skutočnosť a jej realizáciu si v spisovnej výslovnosti nemožno ani vynucovať ani predpisovať.

Pokiaľ sa *ä* nachádza v samohláskovom systéme (hoci na jeho okraji), v škole sa nacvičiť má. Žiak 1. stupňa musí získať základné poučenie o dvojakej spisovnej výslovnosti tejto hlásky.

### **a, á (stredná, nízka)**

Jazyk je zo všetkých samohlások najnižšie položený pri artikulácii samohlásky *a*, *á*. Chrbát jazyka je zodvihnutý šikmo dozadu, takže najvyšší

bod jazykového oblúka (chrbta jazyka) je až pod mäkkým podnebí. Ústna dutina je väčšia ako pri ostatných samohláskach. Pery sa na artikulácii aktívne nezúčastňujú. Mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny. Pri samohláske *á* je čeľusťový uhol (vzdialenosť medzi čeľusťami) najväčší spomedzi všetkých samohlások. Pery sú tiež najviac otvorené a ústna dutina je veľká.

Ortofonické chyby vo výslovnosti samohlásky *a, á* sú zriedkavé. V istých oblastiach sa pod vplyvom maďarčiny vyslovuje labializované *a* (pery sa vysúvajú).

### **e, é (predná, prostredná)**

Pri artikulácii *e, é* je poloha jazyka vyššia a prednejšia než pri *a, ä* a konček jazyka sa dotýka zadnej steny dolných rezákov. Ústna dutina je menšia ako pri *a, ä*, pery sa na artikulácii nezúčastňujú a mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny. Dlhé *é* sa oproti *e* líši trochu prednejším a vyšším postavením jazyka.

Ortofonické chyby vo výslovnosti samohlásky *e, é* sú zriedkavé.

### **i, í (predná, vysoká)**

Pri ich artikulácii jazyk (predná časť chrbta) zaujíma vysoké postavenie vpredu v ústnej dutine, konček jazyka sa opiera o spodné dŕasno a zadné steny dolných rezákov. Ústny otvor je veľmi malý, pery sa na artikulácii aktívne nezúčastňujú a mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny pevnejším záverom než pri samohláskach, *a, ä, e, é*. Dlhé *í* sa artikuláciou málo odlišuje od krátkého. Odlišné je iba jeho trvanie. Dlhé *í* trvá približne dvakrát dlhšie ako *i*. V slovenskom pravopise zapisujeme znakom *y* tú istú hlásku ako znakom *i*.

### **o, ó (zadná, prostredná)**

Chrbát jazyka sa pri artikulácii *o, ó* dvíha smerom dozadu pod mäkké podnebie. Pery sa vysunú dopredu a vytvoria zaokrúhlený otvor. Samohlásky *o, ó* sú labializované. Ústa sú menej otvorené než pri *a, á, ä*. Mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny. Pri artikulácii *ó* pery sú otvorenejšie a čeľusťový uhol väčší ako pri *o*. Dlhé *ó* trvá asi dvakrát toľko ako *o*.

## u, ú (zadná, vysoká)

Pri artikulácii *u, ú* sa jazyk svojím chrbtom ešte viac dvíha dohora než pri samohláske *o*. Konček jazyka je vzdialený od predných zubov a spočíva dole v ústnej dutine. Ústny otvor je malý – menší než pri *o, ó*. Charakteristická je silná labializácia *u, ú*, pri ktorej sa pery vysúvajú dopredu a vytvárajú zaokrúhlený otvor. „Medzi perami a stenami predných zubov vzniká prídavná perná dutina. Pri tomto artikulačnom postavení vnika hlboký zvuk charakteristický pre samohlásky *u, ú*. Medzi *u – ú* sú rozdiely v postavení jazyka (pri *ú* je jazyk viac vzadu), v labializácii (je väčšia pri *ú*), no najdôležitejší rozdiel je v trvaní, lebo *ú* trvá asi dvakrát toľko ako *u*“ (Král', 1988, s. 58).

Všetky slovenské samohlásky sú ústne. Zadné samohlásky *u, ú, o, ó* sa vyznačujú aj aktívnou účasťou pier – labializáciou.

Proti krátkym samohláskam *a, e, i, o, u* stoja v dlhých slabikách samohlásky *á, é, í, ó, ú*. Samohláske *ä* chýba protiklad jednoduchej dlhej samohlásky, ktorú zastupuje dvojhláska *ia* (päť/piati, d'eväť/d'eviator, mäso/mias). Z dlhých samohlások majú v zvukovej sústave slovenčiny centrálné postavenie samohlásky *í, á, ú* a samohlásky *é, ó* okrajové postavenie. To znamená, že samohláska *é* sa vyskytuje v domácich slovách iba v koreni slova *dcéra* a v jeho odvodeninách (*dcérka, dcérenka*). Dlhé *é* je aj v pádových príponách prídavných mien, spodstatnených prídavných mien, miestnych a terénnych názvov, v príponách priezvisk, zámen a čísloviek zakončených v nominatíve singuláru na *-ý, -é*.

napr.: *dobry – dobrého – dobrému*  
*pocestný – pocestného – pocestnému*  
*Vrbové, Ostrý vrch – Ostrého vrchu, Jesenského, Tolstého*  
*akého, ktorého, akéhosi, ktoréhosi; prvého, druhého* atď.

Ďalej sa *é*, podobne ako *ó* vyskytuje v citoslovcích a v cudzích slovách (*jěj, jój, hijó, téma, bazén, balón, neutrón*). V domácich slovách sa krátke samohlásky *e, o* striedajú s dvojhláskami *-ie, -ô*: *žena – žien, pec – piecka, voda – vôd, noha – nôh*.

Á. Král' v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* (1988, s. 91) považuje za najčastejšie chyby vo výslovnosti samohlások: nosovosť, labializáciu, otváranie a zatváranie samohlások, nedodržiavanie pomeru krátkych a dlhých samohlások, t. j. predlžovanie krátkych a krátenie dlhých samohlások.

## KLASIFIKÁCIA DVOJHLÁSOK

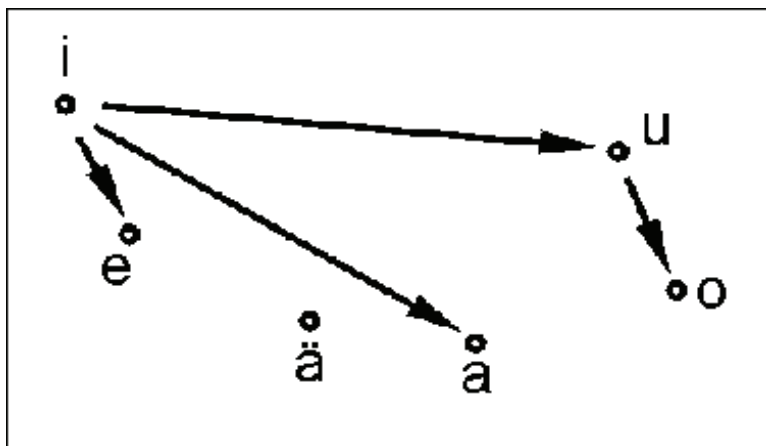
### Ortofónia a ortoepia dvojhlások

V slovenčine sú štyri dvojhlásky (diftongy): *ia* [ja], *ie* [je], *iu* [ju], *ô* [uo]. Dvojhlásky sú samostatné artikulačné jednotky, ktoré sa vyslovujú v rámci jednej slabiky a majú vlastnosť dlhého nositeľa slabičnosti. Všetky slovenské dvojhlásky sú stúpavé, lebo polovokalická časť je pred jadrom slabiky. „Skladajú sa z neslabičného, polosamohláskového *i* [j] a z príslušnej samohlásky, dvojhláska *ô* [uo] z polosamohláskového, neslabičného *u* [u] a samohlásky [o]“ (Dvončová – Jenča – Kráľ, 1969, s. 69). Á. Kráľ (1988, s. 59) konštatuje, že „pri artikulácii dvojhlások vzniká len jeden vrchol sonórnosti, a to v druhej časti (na druhom segmente) trvania dvojhlásky.“ Neslabičné [j] v dvojhláskach [ja, je, ju] a neslabičné [u] v dvojhláske [uo] je kratšie než druhý segment v dvojhláske a obyčajne má aj menšiu zvukovú silu a menšiu sonórnosť (zvučnosť). Dvojhlásky *ia, ie, iu* sa vyskytujú po mäkkých a obojakých spoluhláskach: [náġterka, súčġastka, žġadatġ, cuġġiu, svġatok, pġatok, mġenġka, sġetġ, holubġiu]. Nevyskytujú sa na absolútnom začiatku slova. Dvojhláska *ô* nemôže stáť, napr. po spoluhláske *j* a na rozdiel od predchádzajúcich troch dvojhlások sa môže vyskytovať aj na začiatku slova (*ôsmak, ôs*).

Á. Kráľ (tamže) uvádza, že „k charakteristike dvojhlások patrí ich **artikulačné** a **akustické** rozpätie (t. j. zmena) v priestore a čase. Krajné body tohto rozpätia zasahujú do oblasti niektorej slovenskej samohlásky, alebo k nej smerujú.“



Artikulačná výstavba slovenských dvojhlások sa uskutočňuje nasledovne:



Obr. 9. (Atlas slovenských hlások, s. 69).

Z naznačenej schémy vyplýva, že artikulačné rozpätie slovenských dvojhlások predstavuje spojnica vrcholových bodov artikulácie samohlásky *i* a samohlások *e*, *a*, *u*. Pri dvojhláske *ô* [ʊo] je to smer od artikulačnej oblasti hlásky *u* k samohláske *o*.

Grafom sa znázorňuje, že **artikulačný pohyb a poloha artikulačného rozpätia** sú pre každú dvojhlásku iné. Podľa týchto dvoch kritérií sa dvojhlásky rozdeľujú takto:

predná – ie  
stredná – ia  
vysoká – iu  
zadná – ô

Za dvojhlásky nemožno považovať také dve samohlásky, ktoré sa vyskytujú vedľa seba, ale každá z nich patrí k inej slabike. Je to napr. v slovách cudzieho pôvodu, v domácich zložených slovách a na prefixálnom šviku: *konferencia* [kon - fe - ren - ci - a], *dolnooravský* [dol - no - o - rav - skí], *poučný* [po - uč - ní].

## Chyby vo výslovnosti dvojhlások

Podľa Á. Kráľa (s. 94 – 96) možno za najčastejšie chyby vo výslovnosti dvojhlások *ia, ie, iu* považovať tieto:

V dvojhláskach *ia, ie, iu* sa i-ový prvok nahrádza spoluhláskou *j* [*ja, je, ju*]: *čierny* [čjerni], *poriadny* [porjadni], *polievka* [poljevka], alebo sa dvojhláska vyslovuje s výrazným prechodovým zvukom *j*, takže počujeme skupinu [*ija, ije, iju: priateľ*] [priateľ], *čia* [čija], *čie* [čije], *čiu* [čiju]. Na južnom Slovensku sa druhý segment dvojhlásky predlžuje: *viem* [vijém], *viac* [vijác]. Dvojhláska sa niekedy nahrádza dlhou samohláskou: *cudziu* [cužú], *robia* [robá]. Hovoriaci z oblasti východoslovenských nárečí nahrádzajú niekedy dvojhlásky krátkymi samohláskami: *sedemdesiat* [sedemdesat], *osemdesiat* [osemdesat].

Dvojhláska *ô* sa najčastejšie nesprávne vyslovuje ako [vo], [vó]: *kôň* [kvoň], *môžem* [mvóžem], *môj* [mvoj]. Niekedy sa *ô* nahrádza samohláskou [ó, o]: [možem, môžeš, pojd'em].

Dvojhlásky patria k najcharakteristickejším znakom slovenského zvukového systému, preto nácviku ich správnej výslovnosti treba venovať primeranú pozornosť už na prvom stupni základnej školy, a to zvlášť v nárečovom prostredí.

## KLASIFIKÁCIA SPOLUHLÁSOK

Pri klasifikácii spoluhlások (podobne ako pri klasifikácii samohlások) sa uvádzajú tri kritériá (funkčné, akustické a artikulačné).

Spoluhlásky (konsonanty) z **funkčného hľadiska** nebývajú základom slabiky, nie sú slabikotvorné (okrem spoluhlások *ɾ*, *ʃ*, *ʎ*, *ʝ*, ktoré sú slabičné vtedy, keď stoja medzi dvoma spoluhláskami – vtedy sa funkčným využitím svojej artikulačnej a akustickej povahy približujú k samohláskam).

Spoluhlásky sú artikulačne, a tým aj zvukovo zložitejšie než samohlásky. Charakteristickou vlastnosťou spoluhlások z **artikulačného hľadiska** je prekážkovosť a z **akustického hľadiska** šumovosť. Pri artikulácii spoluhlások sa výdychovému (expiračnému) prúdu stavia do cesty prekážka, (záver, úžina, polozáver) a vzduchový prúd ju musí prekonať. Úplná prekážka sa nazýva **záver**. Je to úplné prehradenie cesty

vzduchovému prúdu na určitý čas. V momente prekonania prekážky (zrušenia záveru) vzniká spoluhláska a fonačný prúd voľne uniká (napr. pri záverových spoluhláskach *b, p, m*). Záver sa ruší rýchlym a krátko trvajúcim (explozívnym) pohybom (explozívne spoluhlásky). „Ak po závere nenasleduje explózia, ale frikcia (ako pri úžinových sykavých spoluhláskach), vznikajú záverovoúžinové spoluhlásky (tzv. polozáverové alebo afrikované spoluhlásky)“ (Král – Sabol, 1989, s. 219). **Polozáver** je oslabený záver prechádzajúci do úžiny. Polozáverové spoluhlásky (*c, č, ž*) vznikajú v čase plynulého rušenia záveru a tvorenia úžiny. Čiastočná prekážka sa nazýva **úžina**, čiže zúžený priechod pre výdychový prúd. Spoluhláska vzniká v priebehu celého prekonávania úžiny výdychovým vzduchovým prúdom (napr. spoluhlásky *f, v, s, j* sú úžinové). Úžina môže byť v strede alebo na bokoch ústnej dutiny, resp. na jednom boku. Ak je úžina na bokoch, artikulujú sa **bokové spoluhlásky**.

Ak sa počas trvania ústnej priehrady mäkké podnebie s čapíkom spustí do ústnej dutiny a uvoľní sa priechod do nosovej dutiny, artikulujú sa **nosové spoluhlásky**. Ak je počas trvania ústneho záveru podneбноhltanový priechod zatvorený, artikulujú sa **ústne spoluhlásky**.

Výraznou skupinovou konsonantickou vlastnosťou je sykavosť. „Majú ju spoluhlásky *s, z, š, ž, c, ž, č, ě, ě*. Označenie „sykavosť“ sa opiera o sluchový vnem (o sluchové hodnotenie zvuku). V rámci sykavosti sa z hľadiska sluchového dojmu rozlišujú dve podskupiny: ostré (svetlé) sykavé spoluhlásky (*s, z, c, ž*) a tupé (tmavé, temné) sykavé spoluhlásky (*š, ž, č, ě*)“ (Král – Sabol, 1989, s. 220).

Ortofonické chyby sú najčastejšie pri sykavých spoluhláskach, pri *r, l* a aj pri tzv. mäkkých (palatálnych) spoluhláskach.

Spoluhlásky sa delia podľa :

**1. miesta artikulácie**, čiže podľa miesta, v ktorom sa tvorí prekážka vzduchovému prúdu;

**2. spôsobu artikulácie**, teda podľa druhu prekážky (záver, úžina, polozáver), ktorá sa postaví do cesty fonačnému prúdu;

**3. artikulujúceho orgánu**, ktorý sa zúčastňuje na tvorení prekážky;

**4. auditívneho (sluchového) dojmu**, čiže podľa výsledného zvuku, ktorý vzniká pri prekonávaní prekážky: zrušenie záveru spôsobuje **výbuch**, trvanie úžiny vnímame ako **trecí šum** (trené spoluhlásky) a artikuláciu

polozáverových spoluhlások ako **čiasťčné trenie** (**polotrené** spoluhlásky);

**5. účasť hlasu** – ide o artikuláciu spoluhlások, pri ktorých hlasivky kmitajú (znelé), a pri ktorých hlasivky nekmitajú (neznelé);

**6. účasť nosovej dutiny**, to znamená, že pri artikulácii niektorých spoluhlások sa uvoľní priechod do nosovej dutiny a spoluhlásky získajú nosový charakter;

**7. trvania** (ide o slabičné sonóry) sa delia spoluhlásky na dlhé a krátke.

## 1. Delenie spoluhlások podľa miesta artikulácie

pernoperné (obojperné, bilabiálne): [p, b, m, ɱ]

pernozubné (labiodentálne): [f, w, v, ɱ]

ďasnové (alveolárne):

predďasnové (prealveolárne): [t, d, n, ɳ, s, z, c, ʃ]

zadďasnové (postalveolárne): [ʃ, ʒ, č, ʒ̣, r, ɽ, ʕ, l̥, l̥̥, l̥̥̥]

ďasnovopodnebné (alveopalatálne): [tʰ, dʰ, ɲ, lʲ]

trvrdopodnebné (palatálne): [j, i̯]

mäkkopodnebné (velárne): [k, g, ŋ, x, ɣ, ɲ]

hrtanové (laryngálne): [h]

## 2. Delenie spoluhlások podľa spôsobu artikulácie

záverové (okluzívy): [p, b, m, ɱ, t, d, n, tʰ, dʰ, ɲ, k, g, ŋ]

úžinové (konstriktívy): [f, w, v, ɱ, s, z, ɳ, š, ʒ, r, l, ɽ, ʕ, l̥, l̥̥, l̥̥̥, l̥̥̥̥, j̥, j̥̥, x, ɣ, ɲ, h]

záverovoúžinové (semiokluzívy): [c, ʒ, č, ʒ̣]

Podľa spôsobu artikulácie možno označiť spoluhlásky [r, ɽ, ʕ] aj za kmitavé (vibranty) a [l, l̥, l̥̥, l̥̥̥] za bokové (laterálne).

## 3. Delenie spoluhlások podľa artikulujúceho orgánu

perné (labiálne):

pernoperné: [p, b, m, ɱ]

pernozubné: [f, w, v, m]

jazyčné (lingválne):

končekové (apikálne): [t, d, n, ŋ, s, z, c, ʒ, š, ž, č, ʃ, r, ʀ, ʁ, ʎ, l, ɭ, ʎ]

chrbtové (dorzálne):

predochrbtové (predorzálne): [tʰ, dʰ, ŋʰ, lʰ, j, ɰ]

zadochrbtové (postdorzálne): [k, g, ŋ, x, ɣ, ɣ̞]

hlasivkové: [h]

#### **4. Delenie spoluhlások podľa sluchového (auditívneho) dojmu**

výbuchové (explozívne): [p, b, m, t, d, n, tʰ, dʰ, ŋʰ, k, g, m, ŋ]

trené (frikatívy): [f, w, v, ɸ, s, z, ʃ, ž, r, ʀ, ʁ, ʎ, l, ɭ, ʎ, lʰ, j, ɰ, x, ɣ, ɣ̞, h]

afrikované (afrikáty): [c, ʒ, č, ʃ]

#### **5. Delenie spoluhlások podľa účasti hlasu**

znelé: [b, d, dʰ, g, w, z, ž, ʒ, ɣ, (h)]

neznelé: [p, t, tʰ, k, f, s, š, c, č, x]

Toto sú tzv. párové spoluhlásky.

Nepárové spoluhlásky (sonóry): [r, ʀ, ʁ, l, ɭ, ʎ, m, n, ŋ, m̥, n̥, ɸ, v, ɸ, j, ɰ, lʰ, (h)]

Spoluhlásky [h, ŋ, lʰ], resp. aj [ɸ, j, ɰ] sa vyznačujú menším stupňom sonórnosti.

#### **6. Delenie spoluhlások podľa účasti nosovej dutiny**

nosové (nazálne): [m, m̥, n, ŋ, n̥, ŋ̃]

ústne (orálne): všetky ostatné

## 7. Delenie spoluhlások podľa trvania

dlhé: [ɛ̃, ɪ̃],      krátke: všetky ostatné

Ďalej možno podľa sluchového dojmu tvoriť takéto triedy slovenských hlások:

sykavé: s, z, c, ʒ; š, ž, č, ʒ

ostré: s, z, c, ʒ; tʰ, dʰ, ɲ; lʲ, j, j̥; i, e

tupé: p, b, m; k, g, ŋ, x, ɣ, ɱ; h; v, f, w, m̥; u, o; ʊo

svetlé: s, z, c, ʒ; j, j̥; i

tmavé: š, ž, č, ʒ; u; u

klízavé: j̥, u; j, v; ja, je, ju, ʊo; ä

hladké: t, d, n (p, b, m, k, g, ŋ)

drsné: c, ʒ, č, ʒ

Okrem toho sme ešte vyčlenili triedu pohybových hlások – to sú r, j, j̥, v, u; ja, je, ju, ʊo; ä (Á. Král – J. Sabol: Fonetika a fonológia. 1989, s. 259–260).

Charakteristickou črtou spoluhlások je teda ich šumovosť a prekážkovosť. „Šumové spoluhlásky môžu byť čisto **šumové** (neznelé) a **šumovo-tónové** (znelé)“ (Král, 1988, s. 66). Okrem nich existuje skupina **znelých nepárových** spoluhlások, vlastnosťou ktorých je „vysoký stupeň tónovosti a zvučnosti a nepatrný šum (resp. neprítomnosť šumu)“ (Král, tamže). Tieto spoluhlásky sa nazývajú **zvučné (sonórne)** a tvoria prechod medzi čisto tónovými hláskami (samohláskami) a šumovými hláskami (šumovými spoluhláskami). Je to preto, lebo pri ich tvorení sa na jednej strane vytvára prekážka, na druhej strane vzduchový prúd môže dutinami voľne prechádzať, napr. pri spoluhláske *m* je v ústach vzduchový prúd zastavený, ale nosom voľne prechádza.

## Ortofónia spoluhlások

### Opis výslovnosti spoluhlások

Pri opise výslovnosti jednotlivých spoluhlások vychádzame z triedenia spoluhlások podľa miesta artikulácie, a to podľa Á. Kráľa (1988, s. 67 – 87). Párové spoluhlásky kladieme vedľa seba, pretože priebeh ich artikulácie (okrem účasti hlasu) je rovnaký.

#### Perné spoluhlásky

##### p, b

**p – pernoperná, záverová, výbuchová, neznělá, ústna.**

**b – pernoperná, záverová, výbuchová, znělá, ústna.**

Spoluhlásky **p, b** sa artikulujú tak, že sa vytvorí úplný perný a podnebnohltanový záver. Keď artikulčný prúd prekoná záver pier, zaznejú zvuky **p, b**. Jazyk sa na artikulácii aktívne nezúčastňuje a býva v polohe charakteristickej pre výslovnosť nasledujúcej hlásky. „Tvar a vzájomný pomer nadhrtanových rezonančných dutín výslovnosť spoluhlások **p, b** výraznejšie neovplyvňujú, lebo artikulácia sa uskutočňuje až na výstupe artikulčného traktu (na perách). Vytvorenie záveru je len jedna časť artikulácie **p, b**. Druhá časť je náhle (explozívne) zrušenie záveru“ (Kráľ, 1988, s. 67). Mäkké podnebie spolu s čapíkom zatvára cestu do nosovej dutiny. Hlavný rozdiel medzi týmito spoluhláskami je v znелosti. Spoluhláska **p** je neznělá, lebo hlasivky počas artikulácie nekmítajú (sú od seba vzdialené), spoluhláska **b** je znělá, lebo hlasivky pri nej kmitajú. Spoluhláska **p** je čisto šumová, **b** je šumovo-tónová. Spoluhlásky **p, b** sú ústne.

Vo výslovnosti (v ortofónii) spoluhlások **p, b** v spisovnej slovenčine obyčajne nevznikajú chyby. V používaní (ortoepii) **p, b** sa však zjavujú chyby v súvislosti so znелostnou asimiláciou (Kráľ, tamže).

## **m**

**m – pernoperná, záverová, výbuchová, sonórna (zvučná) nepárová, nosová.**

Ústna dutina je v prvej časti artikulácie *m* zatvorená obojperným záverom. Záver je slabší ako pri *b*. Mäkké podnebie uvoľňuje prístup do nosovej dutiny, ktorej rezonancia sa pripája k zneniu hlasu. Jazyk sa na artikulácii nezúčastňuje.

Postavenie pier v predozadnom smere závisí od susednej hlásky. Postavenie jazyka tiež závisí od susednej hlásky, lebo *m* nie je jazyčná hláska. Súčasťou artikulácie *m* je aj rýchlejšie zrušenie perného záveru. Zvukový rozdiel *m* oproti iným nosovým spoluhláskam závisí od perného záveru, čiže aj od objemu ústnej dutiny (Král', 1988, s. 68).

Ortofonické chyby vo výslovnosti *m* sú zriedkavé.

## **ɸ**

**ɸ – pernoperná, úžinová, trená, sonórna nepárová, ústna.**

Spoluhláska *ɸ* je jazyčná, labializovaná hláska. „Artikuluje sa tak, že pery sa vyšpúlia dopredu, priblížia sa k sebe a perný otvor sa zaokrúhli. Súčasne sa jazyk stavia dozadu ústnej dutiny a dvíha sa hore pod mäkké podnebie. Hláska *ɸ* nemá v slovenskej ortografii osobitný znak. Z fonologického hľadiska sa pokladá za kombinatórny variant *v* a vyslovuje sa na miestach, kde v písaných textoch stojí znak *v*, zriedkavo aj *u* (Král', 1988, s. 69).

J. Sabol (1989, s. 41) konštatuje, že „vzhľadom na postavenie oboch segmentov v lineárnych reťazcoch (pred tými istými hláskami) však možno [ɸ] interpretovať aj ako fakultatívny variant fonémy /v/.“

V porovnaní s artikuláciou samohlásky *u*, na ktorú sa obojperné *ɸ* podobá, jazyk nedosahuje čisté u-ové postavenie a ani vyšpuľovanie pier nie je také výrazné. Vyslovuje sa ako súčasť dvojhlásky *ô* [ɸo] a na konci slabiky, teda po nositeli slabičnosti *pravda* [praɸda], *prv* [pɸɹu] *krv* [kɸɹu]. Z ortoepického hľadiska je dôležité, aby sa *ɸ* nenahrádzalo spoluhláskou *v*



alebo samohláskou *u*. Za hrubú ortoepickú chybu sa považuje výslovnosť *f* namiesto *u*, nesprávne [krf, prfkr].

## f, w, v

**f – pernozubná, úžinová, trená, neznelá, ústna.**

**w – pernozubná, úžinová, trená, znelá, ústna.**

**v – pernozubná, úžinová, trená, sonórna nepárová, ústna.**

Mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny. Spoluhlásky *f*, *w*, *v* sú ústne hlásky. „Artikulujú sa tak, že sa dolná pera stavia pod horné rezáky, pričom sánka ustupuje trochu dozadu. Dolná pera sa môže (no nemusí) dotknúť horných rezákov. Poloha jazyka závisí od predchádzajúcej alebo nasledujúcej hlásky, lebo *f*, *w*, *v* nie sú jazyčné hlásky“ (Král, 1988, s. 70).

Osobitné miesto medzi spoluhláskami s vlastnosťou (ne)znelosti v spisovnej slovenčine prislúcha podľa J. Sabola (1989, s. 124) dvojici /f/ – /v/ najmä preto, že jeden člen tohto protikladu – konsonant /v/ – sa raz správa ako fonéma s vlastnosťami V<sup>°</sup>C (ako šumová spoluhláska – jej hláskový [fónový] korelát vo fonetickej transkripcii označuje autor ako [w]) a inokedy ako fonéma s vlastnosťami VC (ako sonórna spoluhláska – vo fonetickej transkripcii pre jej hláskový korelát autor používa znak [v]).

Á. Král (1988, s. 121) uvádza, že „sonórna spoluhláska [v] nemôže (ako nepárová znelá) stratiť znelosť – nemôže sa asimilovať na neznelú hlásku, čiže nemôže sa v spisovnej slovenčine v znelostnej asimilácii striedať so spoluhláskou [f]. Výslovnosť [obuf, dĕfĕča, krĕf] sa hodnotí v spisovnej slovenčine ako hrubá ortoepická chyba. V znelostnej asimilácii vystupuje iba pár [f, w]. Hláska [w] nie je v slovenčine osobitná fonéma a nemá ani osobitné pravopisné označenie.“ Vyslovuje sa pred znelými šumovými spoluhláskami: [wbítĕ, wdova, wmurovatĕ].

Z fonologického hľadiska je *w* kombinatórny (závislý) variant fonémy /v/, lebo vzniká pod vplyvom zvukového okolia, ale *w* môže byť podľa J. Sabola (1989, s. 77) aj fakultatívny (nezávislý) variant fonémy /v/, a to preto, že „v niektorých prípadoch existuje variantná realizácia fón v totožnom zvukovom okolí – [u/v], [w/v], [w/u] ...“.

## ŋ

**ŋ – pernozubná, záverová, výbuchová, sonórna nepárová, nosová.**

Jej záver sa spája so záverom nasledujúcej spoluhlásky *f*, *v*. Ak je pred pernozubnou spoluhláskou *f* alebo *v* hláska *m*, vzniká artikulácia pernozubného *ŋ*: *amfiteáter* [amfiteáter], *tromf* [tromf]. „Pri artikulácii *ŋ* sa dolná pera stavia pod horné rezáky. Mäkké podnebie sa spúšťa do ústnej dutiny a uvoľňuje priechod do nosovej dutiny. Zvukovo sa *ŋ* podobá na *m*. Od *m* sa líši tým, že nemá fázu rýchleho zrušenia perného záveru, lebo pernozubná artikulácia *ŋ* sa spája s rovnakou artikuláciou nasledujúceho *f*, *v*... Z fonologického hľadiska je to kombinatórny variant fonémy /m/“ (Kráľ, 1988, s. 71).

## Predod'asnové spoluhlásky

### t, d

**t – predod'asnová, jazyčná (končeková), záverová, výbuchová, neznelá, ústna.**

**d – predod'asnová, jazyčná (končeková), záverová, výbuchová, znelá, ústna.**

Spoluhlásky *t*, *d* sa artikulujú podobne. Hlavný rozdiel je len v znelosti: pri *t* hlasivky nekmitajú (*t* je neznelé), pri *d* kmitajú (*d* je znelé). „Pri artikulácii *t*, *d* sa okraj chrbta končeka a bokov jazyka pritláča k hornému d'asnu a jazyk úplne prehradí cestu výdychovému prúdu. Vzniká úplný záver“ (Kráľ, 1988, s. 72). Prudkým oddialením jazyka od rozhrania d'asna a zubov sa zruší záver a nahromadený vzduchový prúd prudko vyrazí von z ústnej dutiny. To je artikulačný moment hlásky. Vzniká charakteristický explozívny šum. Mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny, sú to teda ústne hlásky.

Ortofonické chyby pri *t*, *d* sú zriedkavé.

### n

**n – predod'asnová, jazyčná (končeková), záverová, výbuchová, sonórna (zvučná) nepárova, nosová.**

Konček jazyka sa oprie o predné d'asno a boky jazyka o bočné d'asno, utvorí sa záver, ktorým sa zastaví cesta vzduchovému prúdu. Je to nosová hláska, lebo počas ústneho záveru sa mäkké podnebie spúšťa do ústnej dutiny a uvoľňuje priechod do nosovej dutiny. Ústnym záverom sa spoluhláska *n* podobá na *t*, *d*.

Ortofonické chyby vo výslovnosti *n* sú zriedkavé.

## **s, z**

**s – predod'asnová, jazyčná (končeková), úžinová, trená, neznelá, ústna.**

**z – predod'asnová, jazyčná (končeková), úžinová, trená, znelá, ústna.**

Artikulujú sa tak, že vrchná časť končeka jazyka sa priblíži k prednému d'asnu a vytvorí úžinu, ktorou artikulačný prúd prechádza a rozráža sa o spodné zuby. Tým vzniká sykavý zvuk. Mäkké podnebie s čapíkom zatvára vchod do nosovej dutiny, preto sú *s*, *z* ústne hlásky. Pri artikulácii *s* hlasivky nekmitajú a pri artikulácii *z* hlasivky kmitajú. Spoluhláska *z* teda vzniká spojením hlasivkového tónu s ostrým sykavým šumom.

Za najčastejšiu ortofonickú chybu pokladá Á. Kráľ (1988, s. 74) prehnane ostrú sykavosť alebo oslabenú sykavosť (šušlavosť). Ortoepické chyby vznikajú zasa najmä porušovaním pravidiel znelostnej asimilácie.

## **c, dz [3]**

**c – predod'asnová, jazyčná (končeková), záverovoužinová, polotrená (afrikovaná), neznelá, ústna.**

**3 – predod'asnová, jazyčná (končeková), záverovoužinová, polotrená (afrikovaná), znelá, ústna.**

Pri ich artikulácii vrchná časť jazyka utvorí na spodnom d'asne záver, ale spoluhlásky sa nevyslovia ako záverové, lebo vzápätí sa vytvorí úžina ako pri *s*, *z*. V úžinovej fáze *c*, *3* sa tvorí sykavý šum porovnateľný so šumom spoluhlások *s*, *z*. Záver a úžina sa nerealizuje postupne za sebou, ale naraz. Mäkké podnebie s čapíkom zatvára priechod do nosovej dutiny, preto sú to ústne spoluhlásky. Rozdiel medzi *c* – *3* je v znelosti. Pri *c* hlasivky nekmitajú (neznelá hláska), pri *3* kmitajú (znelá hláska).

Á. Kráľ (tamže, s. 75) uvádza, že ortofonická chyba súvisí s artikulačnou náročnosťou *c, ʒ*. Najčastejšie sa prejavujú ako šušlavosť, t. j. ako porucha ostrosti sykavého šumu. Ortoepické chyby súvisia najmä s porušovaním pravidiel o znelostnej asimilácii.

## **ŋ**

**ŋ – predod’asnová, jazyčná (končeková), úžinová, trená, sonórna (zvučná) nepárová, nosová.**

Podľa Á. Kráľa – J. Sabola (1989, s. 236) sa spoluhláska *ŋ* artikuluje tak, že sa „v oblasti rozhrania končeka a predného chrbta jazyka utvorí malá úžina medzi jazykom a predným d’asnom. Konček jazyka je postavený za dolnými rezákmi. Tvorí ostrý oblúk od spodných zubov pod d’asnom. Tento oblúk sa zvýrazňuje prehnutím chrbta jazyka ku dnu sánky.“ Mäkké podnebie sa súčasne spúšťa do ústnej dutiny a otvára priechod do nosovej dutiny. Spoluhláska *ŋ* sa vyskytuje na mieste, kde sa v slovenčine píše *n*, ak nasleduje d’asnová úžinová hláska *s, z, š, ž*: [baŋskí, iŋšje, iŋžiŋjer, sponzor]. Z fonologického hľadiska je to kombinatórny variant fonémy /n/.

## **Zadod’asnové spoluhlásky**

### **š, ž, č, dž [ʃ]**

**š – zadod’asnová, jazyčná (končeková), úžinová, trená, neznelá, ústna.**

**ž – zadod’asnová, jazyčná (končeková), úžinová, trená, znelá, ústna.**

**č – zadod’asnová, jazyčná (končeková), záverovoužinová, polotrená (afrikovaná), neznelá, ústna.**

**ʒ – zadod’asnová, jazyčná (končeková), záverovoužinová, polotrená (afrikovaná), znelá, ústna.**

Spoluhlásky *š, ž, č, ʒ* tvoria podskupinu tupých (tmavých) sykavých spoluhlások. „Artikulujú sa na rozhraní predného a zadného d’asna, resp. až na zadnom d’asne tak, že sa konček jazyka dvíha pod horné d’asno. Mäkké

podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny. Čelust'ový uhol je väčší než pri ostrých sykavých spoluhláskach. Na artikulácii š, ž, č, ť sa aktívne zúčastňujú pery, vyšpuľujú sa dopredu a perný otvor sa zaokrúhľuje“ (Král' – Sabol, 1989, s. 245).

## r, ɾ, ʀ

**r, ɾ, ʀ – zadod'asnové, jazyčné (končekové), úžinové, trené, sonórne nepárové, ústne, krátke (ɾ), dlhé (ʀ).**

Spoluhlásky r, ɾ, ʀ sa „artikulujú rýchlym striedaním artikulačnej priehrady a uvoľnenia priehriady kmitaním končeka jazyka, preto sa charakterizujú ako kmitavé, hrčivé hlásky, ako vibranty“ (Král', 1988, s. 78). Cesta do nosovej dutiny je uzavretá, preto sú to ústne hlásky. Hlasivky kmitajú. „Sú to hlásky s vysokou mierou zvučnosti a bez šumov, čiže sonóry (nepárové znelé hlásky)“ (Král', tamže).

Vysoký stupeň zvučnosti spôsobuje, že v určitom zvukovom okolí (v postavení medzi dvoma spoluhláskami) tieto hlásky môžu byť nositeľmi slabičnosti *vrkoč, vrba* [vɾkoč, vɾba]. Slabičné krátke ɾ sa od neslabičného r líši počtom kmitov. Neslabičné r [vrana, práve] je obyčajne jednokmitové, slabičné ɾ *krv, prvok* [kɾʋ, pɾʋok] je dvojkmitové. Dlhé ʀ sa od krátkeho neslabičného r a slabičného ɾ líši svojím trvaním. Dlhé ʀ sa v slovenčine vyskytuje iba v postavení medzi spoluhláskami ako dlhý nositeľ slabičnosti.

Ortofonické chyby vyplývajú z nezvládnutia zložitého mechanizmu artikulácie spoluhlások r, ɾ, ʀ (ráčkovanie). Vplyvom východoslovenských nárečí (kde niet ɾ, ʀ) sa slabičné ɾ, ʀ zavše nesprávne vyslovuje so sprievodnou samohláskou [sarna, serco, verba, verx].

## l, ɭ, ɮ

**l, ɭ, ɮ – zadod'asnové, jazyčné (končekové), úžinové, trené, sonórne, nepárové, ústne, ɭ (krátke), ɮ (dlhé).**

Pri artikulácii spoluhlások *l*, *ɫ*, *ʎ* sa konček jazyka dotýka d'asna. Boky (niekedy iba jeden bok) jazyka sú vzdialené od podnebnnej klenby a vytvárajú pre artikuláciu prúd voľný priechod po bokoch ústnej dutiny. Preto sa tieto spoluhlásky volajú bokové (laterálne). Najvyšší bod jazykového oblúka je až pod mäkkým podnebíom. Cesta do nosovej dutiny je uzavretá. Hlasivky kmitajú, preto sú tieto hlásky znelé nepárové (sonórne). Vysoký stupeň zvučnosti spôsobuje, že ak stoja medzi dvoma spoluhláskami, sú slabikotvorné [vľna, vľn], tvoria jadro slabiky, podobne ako samohlásky. Dlhé *ʎ* sa vyskytuje iba v slabičnej pozícii. Od krátkeho *l* sa dlhé *ʎ* odlišuje iba trvaním. Trvá približne dvakrát toľko ako krátke *l*.

Ortofonické chyby sú podobného charakteru ako pri výslovnosti spoluhlások *r*, *ɾ*, *ʀ*. V nárečovom východoslovenskom prostredí sa tieto hlásky zavše nesprávne vyslovujú [solza, pulno, slunko].

## Ďasnovopodnebné spoluhlásky

### *t'*, *d'*, *ň*, *l'*

***t'*, *d'*, *ň*, – ďasnovopodnebné, jazyčné (predochrbtové), záverové, výbuchové, ústne (*d'*, *t'*), nosová (*ň*), neznelá (*t'*), znelá (*d'*), sonórna (*ň*).**

Á. Král' a J. Sabol (1989, s. 231) uvádzajú, že spoluhlásky *t'*, *d'*, *ň* sa artikulujú „na rozhraní zadného ďasna a predného tvrdého podnebia, no záverový dotyk jazyka smeruje k tvrdému podnebiu. Záverový dotyk je široký na bokoch jazyka a na bokoch podnebnnej klenby. Záver robí chrbát jazyka, lebo jeho konček je opretý za dolnými prednými zubami. Jazyk je stlačený dopredu, takže hrdlová dutina je široká a ústna dutina sa vyplňa jazykom.” Mäkké podnebie zatvára podnebnohltnový priechod, *t'*, *d'* sú teda ústne hlásky. Pri artikulácii spoluhlásky *ň* je vchod do nosovej dutiny otvorený, je to nosová hláska.

***l'* – ďasnovopodnebná, jazyčná (predochrbtová), úžinová, trená, sonórna nepárová, ústna.**

Spoluhláska *l'* je artikulácie aj akusticky variabilná. Podľa Á. Král'a (1988, s. 82) sa môže artikulovať dvoma spôsobmi:

1. Konček jazyka sa môže opierať o dolné ďasno a dolné rezáky, alebo sa môže dvíhať k hornému ďasnu. Jazyk sa však dotýka ďasna i tvrdého podnebia.

2. Konček jazyka sa opiera o horné d'asno a dotyková plocha je zreteľne menšia než pri predchádzajúcom type.

Spoluhláska *l'* je boková, to znamená, že záver v strednej časti ústnej dutiny sa kombinuje s úžinou na boku jazyka (resp. na jeho bokoch) a na bokoch ústnej dutiny. Mäkké podnebie tvorí podneбноhltanový záver, preto *l'* je ústna spoluhláska.

Za ortoepickú chybu sa považuje nahrádzanie mäkkého *l'* tvrdou spoluhláskou *l*. Z ortoepického hľadiska je dôležité, aby sa zachovával dostatočný rozdiel medzi *l* a *l'*, pretože protiklad *l* – *l'* sa využíva funkčne. Sú to dve samostatné hlásky (a teda aj fonémy), napr. *lavica* – *l'avica*, *lad* – *l'ad*, *rola* – *rol'a*, *l'anový* (olej) – *lanový* (dráha), *l'ak* (l'aknúť sa) – *lak* (lakovať), *osol'* (rozkazovací spôsob od slovesa osoliť) – *osol* (zvíra).

## j, ĵ

**j, ĵ – tvrdopodnebné, jazyčné (predochrbtové), úžinové, trené, sonórne nepárové, ústne.**

Spoluhlásky *j*, *ĵ* sa artikulujú podobne. „Pri artikulácii týchto spoluhlások sa konček jazyka opiera o dolné d'asno a zadné steny dolných rezákov. Chrbát jazyka sa dvíha vysoko do ústnej dutiny a vyplní jej prednú časť. Vrchol jazykového oblúka býva v oblasti rozhrania predného a zadného tvrdého podnebia“ (Král', 1988, s. 83). Mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny. Hláska *ĵ* sa líši od *i* oslabovaním samohláskovej rezonancie. Vyslovuje sa aj ako súčasť tzv. i-ových dvojhlások [ja, ĵe, ĵu]. Z fonologického hľadiska je to variant fonémy *j*, ktorý sa vyslovuje po samohláske na konci slabiky *kraj* [krajĵ], *dvojazyčný* [dvojĵazičnĵi].

## Mäkkopodnebné spoluhlásky

## k, g, ŋ

**k, g, ŋ – mäkkopodnebné, jazyčné (zadochrbtové), záverové, výbuchové, k (neznelé), g (znelé), ŋ sonórne nepárové, k, g ústne, ŋ nosové.**

Spoluhlásky *k, g, ŋ* sa artikulujú „s úplným ústnym záverom v oblasti mäkkého podnebia. Záverový dotyk sa uskutočňuje zadným chrbtom jazyka. Konček jazyka sa opiera o spodné d'asno. Pery sa na artikulácii aktívne nezúčastňujú“ (Kráľ – Sabol, 1989, s. 228). Mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny, preto sú *k, g* ústne hlásky. Spoluhláska *ŋ* sa vyslovuje iba pred mäkkopodnebnými spoluhláskami *k, g banka* [baŋka], *strunga* [struŋga]. Podľa Á. Kráľa (1988, s. 86) hláska *ŋ* nemá fázu zrušenia záveru, lebo po nej vždy nasleduje mäkkopodnebná záverová spoluhláska *k* alebo *g*, a tak sa záver spoluhlásky *ŋ* spája so záverom *k, g*. Z fonologického hľadiska je *ŋ* kombinatórny variant fonémy /n/.

#### **x, γ, ɲ**

**x, γ, ɲ – mäkkopodnebné, jazyčné (zadochrbtové), úžinové, trené, neznelé (x), znelé (γ), sonórne nepárové ɲ, ústne (x, γ), nosové (ɲ).**

Spoluhlásky *x, γ, ɲ* sa artikulujú tak, „že sa jazyk stavia pod mäkké podnebie a medzi chrbtom jazyka a podnebím vzniká úžina. Cez ňu prechádza vzduchový prúd a po zrýchlení v úžine vzniká pri *x, γ* turbulencia a šum. Šum nie je prítomný pri spoluhláske *ɲ*, lebo vzduchový prúd prechádza voľne cez nos“ (Kráľ – Sabol, 1989, s. 239). Spoluhláska *ch* sa pred znelou hláskou vyslovuje nielen ako hrtanová hláska [h], ale aj ako mäkkopodnebná hláska [ɣ], čiže ako znelé [x]. Spojenia slov *hrach dozrel, prach na stole* možno vysloviť [hrah\_dozrel], [prah\_na\_stoɽe], častejšie aj [hɾay\_dozrel], [pɾay\_na\_stoɽe].

Ak vo výslovnosti nasledujú po sebe dve *h*, namiesto znelého *h* sa vysloví hláska *γ*. Vtedy sa obyčajne vyslovuje hlásková skupina [ɣh], napr. *Váh hučí, lieh horí*, [váɣ\_hučí], [ɽieɣ\_horí].

Spoluhláska *ɲ* sa vyskytuje iba pred úžinovými mäkkopodnebnými spoluhláskami, a to najmä v cudzích slovách (bronxitída, melanxólia).

Z fonologického hľadiska *ɣ* je variant fonémy /h/, *ɲ* variant fonémy /n/.



## h

### **h – hrtanová, úžinová, trená, hlasivková, znelá, ústna.**

Spoluhláska *h* vzniká v hrtane, a to osobitným postavením hlasiviek a chrupiek. Spoluhláska *h* je artikulačne náročná. Vyžaduje zosilnenie výdychového prúdu, aby sa mohli rozkmitať hlasivky. „Pri výslovnosti *h* sa spoluhlásková úžina (štrbina) tvorí medzi hlasivkami a krhlovitými chrupkami, ktoré sú uložené v hrtane. Na ne sa pripína jeden koniec hlasiviek a ich pohybom sa mení postavenie a napätie hlasiviek. Hlasivky súčasne kmitajú, takže vniká znelá spoluhláska. Je to však šumová hláska, lebo vzduchový prúd sa súčasne trie o steny chrupiek. Pri výslovnosti *h* sa spotrebuje najviac vzduchu spomedzi všetkých slovenských hlások. Spoluhláska *h* sa správa ako párová znelá hláska k neznelému *x* a v určitých situáciách sa *h* strieda aj so znelou hláskou *ɣ*“ (Král', 1988, s. 87).

## **Fonetická transkripčia**

Fonetická transkripčia, ktorá sa u nás používa v súčasnosti, je zmiešaná zo znakov IPA (**I**nternational **P**honetic **A**ssociation) a zo znakov slovenskej ortografie. Fonetická transkripčia je adekvátne zachytenie zvukovej reči písmom. Každý odlišný zvuk (hláska) musí mať osobitný znak, aby sa čo najpresnejšie zachytili všetky zvukové javy signálu reči.

Fonetická transkripčia vychádza zo zásady, že jednej hláske zodpovedá jeden grafický znak, preto sa namiesto zložiek *dz*, *dž*, *ch* používajú znaky [ʒ, ʃ, x]. Podľa zásad slovenského pravopisu sa mäkkosť spoluhlások *d'*, *t'*, *ň*, *l'* pred *i*, *í*, *e*, *ia*, *ie*, *iu* neoznačuje mäčkénom. Vo fonetickej transkripcii sa však mäkkosť týchto spoluhlások musí označiť mäčkénom *smútiť* [smúťit'], *žialiť* [žjaľit'], *dedina* [d'ed'ina], *lenivý* [l'eňiví], *tiež* [t'ješ]. Písmená *i*, *y* sa označujú znakom *i*, pretože obidve *i* sa vyslovujú rovnako *bicykel* [bicikel]. Pretože fonetická transkripčia presne a podrobne

zachytáva znenie rečového prejavu, musí sa v nej použiť viac znakov, ako sa používa v ortografii.

V nasledujúcej tabuľke je inventár znakov slovenskej fonetickej transkripcie, ktoré sa vyskytujú v slovenskej spisovnej výslovnosti.

| Písmeno | znak | Príklad            |
|---------|------|--------------------|
| ia      | ᵢᵃ   | [pᵢᵃtok]           |
| ie      | ᵢᵉ   | [dᵢᵉᵗᵃ]            |
| iu      | ᵢᵘ   | [cuᵗᵢᵘ]            |
| ô       | ᵘᵒ   | [kᵘᵒň]             |
| i       | ᵢ    | [pᵢvo]             |
| y       | ᵢ    | [dim]              |
| m       | m    | [mama]             |
| m       | ᵐ    | [amᵐfiteáter]      |
| u       | ᵘ    | [ženouᵘ]           |
| f       | w    | [šéwᵐlekár]        |
| f       | f    | [farba]            |
| v       | f    | [fčela]            |
| v       | w    | [wbíᵗ, wdova]      |
| v       | v    | [voda, vᵘizbe]     |
| v       | ᵘ    | [praᵘdu]           |
| n       | n    | [nos]              |
| n       | ᵐ    | [baᵐskí, iᵐžniᵐer] |
| n       | ɲ    | [broɲxítída]       |
| n       | ɲ    | [baɲka, struɲga]   |
| dz      | ʒ    | [meʒa, háʒat]      |
| dž      | ʒ    | [žem, žavot]       |
| r       | r    | [varíᵗ]            |
| r       | ᵣ    | [trᵣhaᵗ, pᵣst]     |
| í       | ᵢ    | [vᵢᵗba]            |
| l       | l    | [láska]            |
| l       | ᵐ    | [vᵐᵐna, vᵐᵐk]      |

|        |    |                      |
|--------|----|----------------------|
| í      | í̇ | [v]í̇ča, jab[í̇]čko] |
| dʻ     | dʻ | [háď'a, d'ěň]        |
| tʻ     | tʻ | [tʻava, tʻebe]       |
| ň      | ň  | [vaňa, ňitʻ]         |
| lʻ     | lʻ | [lʻad, lʻipa, lʻjek] |
| j      | j  | [krájatʻ, dvaja]     |
| j      | j̇ | [kraj̇, dvoj̇dobí]   |
| ch     | x  | [xata, poxvala]      |
| ch     | ɣ  | [vrɣ̣ hori]          |
| h      | x  | [hlox̣ sx̣ně]        |
| ch     | h  | [hraḥ dozrel]       |
| nn, nň | >n | [ď'e>ňe, ce>ní]      |
| šš     | >š | [vi>ši]              |

| Iné znaky |                                                                  |
|-----------|------------------------------------------------------------------|
| ∪         | splývavá výslovnosť; výslovnosť bez prestávok, napr. [moja_mama] |
|           | prestávka, napr. človek, ktorý...<br>[...človek   ktorí...]      |
|           | dlhšia prestávka, napr. na konci vety                            |

## ZVUKOVÁ A GRAFICKÁ SÚSTAVA

**Písmo** je sústava grafických znakov na zachytenie a reprezentovanie hovorených jazykových prejavov. Písmo vzniklo z potreby vyjadriť myšlienkový obsah grafickými prostriedkami (znakmi), ako aj z potreby fixovať (konzervovať) myšlienkový obsah.

Na zaznamenanie hovoreného jazykového prejavu sa zo začiatku používali rôzne grafické znaky. Znaky môžu byť „piktogramy, ideogramy, slabičné znaky a abecedné znaky, grafémy“ (Horecký – Rácová, 1979, s. 116 – 117). Dokladom realistického poznávania stavby zvukovej reči je najmä hláskové písmo, ktoré sa dlhodobo vyvíjalo a zdokonaľovalo.

Autori Á. Král – J. Sabol, (1989, s. 64) uvádzajú, že najdôležitejšími vývinovými stupňami hláskového (fonografického) písma sú: piktografické (**obrázkové**) písmo, **ideografické** (pojmové) písmo s dôležitou etapou

slovného obrazového (**logografického**) písma, **sylobografické** (slabičné) písmo a **fonologické** (zvukové, resp. fonematické) písmo.

Prednosťou hláskového písma je malý počet znakov, ktorý je výhodný z hľadiska vzdelávania i z hľadiska tlačiarenskej techniky. V Encyklopédii jazykovedy (1993, s. 320) sa konštatuje, že skutočné písmo vzniká vtedy, keď sa stabilizuje inventár grafických znakov a keď sa štandardizuje ich tvar a spôsob zápisu.

Všetky dnes existujúce písma zaznamenávajú viac či menej fonickú (zvukovú) reč. Sústava všeobecných princípov a konkrétnych pravidiel o označovaní zvukovej stránky jazyka (najmä foném) písomnými znakmi (grafémami) sa nazýva **pravopis** (ortografia).

*Pravidlá slovenského pravopisu* (ďalej PSP, 2000, s. 26) definujú pravopis ako súbor znakov a pravidiel na zapisovanie jazykových prejavov písmenami (malými a veľkými) a interpunkčnými (rozdeľovacími) znamienkami.

V slovenskom pravopise sa každá hláska označuje jedným osobitným písmenom. Niektoré slovenské hlásky [x, ʒ, ʒ] sa však zaznamenávajú dvoma grafémami – *ch, dz, dž*. V niektorých slovách cudzieho pôvodu sa používa graféma *x*, ktorej vo výslovnosti zodpovedajú dve hlásky [ks], resp. [gz], napr. *maximálny* [maksimální], existovať [egzistovať].

„Paralelou hláska (fóna) – písmeno je daný charakter slovenskej grafiky; ide o tzv. hláskové písmo“ (Sabol, 1989, s. 219).

## Pravopisné princípy v spisovnej slovenčine

J. Sabol (1989, s. 219) konštatuje, že „spôsob označovania zvukovej reči písmom je v každom jazyku konštruovaný na pozadí určitých princípov – podľa väčšej či menšej korešpondencie medzi zvukom a písmenami.“

Pravopis súčasnej spisovnej slovenčiny je vybudovaný na viacerých pravopisných princípoch. Podľa *Pravidiel slovenského pravopisu* (2000, s. 26) dominantné postavenie má **fonematický princíp**. Okrem fonematického princípu uvádzajú PSP aj **morfematický**, **gramatický** a **etymologický** pravopisný princíp.

Iné členenie pravopisných princípov, ako aj prehľad názorov niektorých jazykovedcov na túto problematiku, podáva J. Sabol (1989, s. 219 – 226). Podľa neho „jednotlivé termíny vyjadrujúce vzťah medzi grafémou a zvukom sa miešajú a prekrývajú:

fonetický/fonologický/fonematický/fonologicko-morfologický princíp, fonologický/ morfonologický/ morfologický princíp a pod.“

Na základe korešpondencie medzi grafematickou, fónovou, fonémovou a morfofonémovou výstavbou morfém uvádza J. Sabol (1989, s. 222) tieto pravopisné princípy: **fonetický**, **fonematický**, **morfofonematický** a **etymologický** princíp.

**Fonetický** pravopisný princíp sa v staršej literatúre, ktorá sa zaoberá problematikou členenia pravopisných princípov, strieda s fonologickým princípom. Ľ. Novák (1931, s. 43) medzi prvými navrhuje namiesto termínu fonetický princíp používať termín fonologický princíp.

Fonetický princíp spomína vo svojej klasifikácii aj J. Sabol, ktorý pri charakterizovaní jednotlivých princípov, používa stručné symbolické zápisy. V súvislosti s fonetickým princípom uvádza:

Ak platí vzťah

a)  $G \equiv F \wedge G \equiv F_m \wedge G \not\equiv MF_m$ , alebo

b)  $G \equiv F \wedge G \not\equiv F_m \wedge$  morfofonematické (vysvetlenie pojmu pozri ďalej) zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné, ide o fonetický pravopisný princíp (1989, s. 222).

Uvedený symbolický záznam treba podľa J. Sabola čítať takto:

a) ak graféma korešponduje s fónou a graféma nekorešponduje s fonémou a graféma nekorešponduje s morfofonémou, alebo

b) ak graféma korešponduje s fónou a graféma nekorešponduje s fonémou a morfofonematické zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné, ide o fonetický pravopisný princíp.

Vysvetlenie skratiek:  $G$  = graféma,  $F$  = fóna (hláska),  $F_m$  = fonéma,  $MF_m$  = morfofonéma.

Morfofonému J. Sabol (1989, s. 19) definuje nasledovne:

Morfofonéma je fonický „konštrukt“, jednotka v oblasti designans vymedzovaná v morféme ako najmenšom nositeli elementárneho alebo komplexného významu na základe pozície maximálnej fonologickej diferenciacie. (Vysvetlenie pojmov maximálna fonologická diferenciacia a komplementárna distribúcia pozri v kapitole *Základné fonologické pojmy*).

Ako príklad na fonetický pravopisný princíp uvádza J. Sabol (1989, s. 222) písanie – *u* v inštr. sg. fem. (*s tou dobrou ženou*); ide o hlásku (fónu) [u], fonému /v/ a morfofonému V.

Podľa **fonematického** pravopisného princípu by pre každú fonému mala jestvovať jedna graféma. Toto pravidlo však neplatí v niekoľkých prípadoch, napr. jedna fonéma /i/ sa zapisuje dvoma grafémami: *i – y*; fonémy /z/, /ž/, /x/ sa označujú dvoma písmenami *dz, dž, ch*.

*Pravidlá slovenského pravopisu* (ďalej PSP, 2000, s. 26) uvádzajú, že fonémy /dʲ/, /tʲ/, /ɲʲ/, /lʲ/ sa označujú osobitnými písmenami s mäkčeňom pred samohláskami *a, o, u*, pred spoluhláskami a na konci slova, napr. *d'obať, t'ahať, ráňať, ľud, Peťko*. Pred *e, i, í, ia, ie, iu* sa označujú písmenami *d, t, n, l* (bez mäkčeňa), napr. *deti, telo, leto, nízky, lístie, liať, lietieť, havraníu*.

J. Sabol v súvislosti s fonematickým princípom konštatuje:

Ak platí vzťah

- a)  $G \neq F \wedge G \equiv F_m \wedge G \neq MF_m$ , alebo
- b)  $G \neq F \wedge G \equiv F_m \wedge$  morfofonematické zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné, alebo
- c)  $G \equiv F \wedge G \equiv F_m \wedge G \neq MF_m$ , alebo
- d)  $G \equiv F \wedge G \equiv F_m \wedge$  morfofonematické zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné, ide o fonematický pravopisný princíp (Sabol, s. 222 – 223) a uvádza tieto príklady:
  - a) písanie predpony *s-, z-, zo-*
  - b) písanie *t, d, p* v slovách *tchor, dbať, pšenica*.

Fonematický princíp sa neuplatňuje dôsledne, je dopĺňaný morfematickým, ktorý J. Sabol neuvádza, ale PSP ho uvádzajú. Napr. písanie predpôň *roz-/rozo-* patrí podľa J. Sabola do morfofonematického princípu (1989, s. 223) a podľa PSP (2000, s. 27) do morfematického princípu.

V **morfematickom** pravopisnom princípe sa zachováva rovnaká podoba morfémy vo všetkých fonetických okoliach (napr. koreň *vod-* sa zapisuje rovnako, aj keď foneticky znie ako *voť-* v slove *vodka* alebo ako *voc-* v slove *vodstvo* (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 337).

Morfematický princíp sa prejavuje napr. aj v tom, že predpona *roz-* sa rovnako píše pred znelou spoluhláskou, napr. *rozbiť*, ako aj pred neznelou spoluhláskou *roztrhať*. V slovách *roztrhať, roztrhnuť, rozpredať* sa teda v písme nerešpektuje znelostné spodobovanie, ale sa zachováva jednotné písanie spoluhlásky vo všetkých tvaroch slova a jeho odvodeninách.

Morfematický princíp sa neuplatňuje pri písaní slov s predponou *s-/z-*zo-, napr. *spísať, zbiť, zobrať*. Tieto slová sa píšu podľa fonematického princípu (Sabol, 1989, s. 223; PSP 2000, s. 27).

**Morfofonematický** pravopisný princíp, ktorý stanovil J. Sabol, sa čiastočne prekrýva s morfematickým princípom v *Pravidlách slovenského pravopisu*.

J. Sabol (1989, s. 223) uvádza na morfofonematický princíp takýto symbolický záznam.

Ak platí vzťah

a)  $G \neq F \wedge G \neq F_m \wedge G \equiv MF_m$ , alebo

b)  $G \neq F \wedge G \equiv F_m \wedge G \equiv MF_m$ , alebo

c)  $G \equiv F \wedge G \neq F_m \wedge G \equiv MF_m$ , alebo

d)  $G \equiv F \wedge G \equiv F_m \wedge G \equiv MF_m$ ,

ide o morfofonematický pravopisný princíp.

Na morfofonematický princíp uvádza autor (s. 223) tieto príklady:

a) písanie predpôn *v-/vo-*, *roz-/rozo-*,

b) písanie tvarov *snop*, *dub*.

Písanie predpôn *v-/vo-*, *roz-/rozo-* autor vysvetľuje nasledovne:

Fóna [v-] a [f-] a fonéma /v-/ a /f-/ v prefixe *v-* a fóna [-z-], [-s-] a fonéma /-z-/, /-s-/ na konci prefixu *roz-* sú zviazané komplementárnou distribúciou; neuplatňuje sa pri nich korešpondencia grafémy a fóny ani grafémy a fonémy; je tu korešpondencia grafémy a morfofonémy.

Do **gramatického** princípu patrí pravopis takých javov, ktorých správne písanie je úzko spojené s ovládaním celkovej gramatickej stavby jazyka. Gramaticky sa odôvodňuje rozdielne písanie *i/í – y/ý* v nom. sg. a nom. pl. prídavných mien vzoru *pekný*, ako aj iných slov, ktoré sa podľa vzoru *pekný* skloňujú, napr. *pekný chlapec – pekní chlapci, krásny muž – krásni muži, jeden pocestný – dvaja pocestní, akýsi človek – akísi ľudia, prvý pretekár – prví pretekári*. PSP (2000, s. 28) uvádzajú, že tento princíp sa neuplatňuje pri písaní prídavných mien vzoru *cudzí*, napr. *cudzí chlapec – cudzí chlapci*. Tvary nom. sg. a nom. pl. sa píšu rovnako.

Gramaticky sa odôvodňuje aj písanie predložiek *s*, *z*. Predložka *s* sa viaže s inštrumentálom a predložka *z* s genitívom.

Ak sa v pravopise odráža staršia vývinová etapa, ide o **etymologický** pravopisný princíp. Tento princíp sa v našom pravopise uplatňuje najmä pri písaní *i/í – y/ý* v koreňových morfédoch (tzv. vybrané slová).

Podľa PSP (2000, s. 28) sa etymologický princíp uplatňuje aj pri písaní slov cudzieho pôvodu, ktoré v pravopise zachovávajú pôvodnú podobu, a

zachováva sa (najmä vo vlastných menách) aj písanie cudzích písmen, ktoré sa v slovenčine bežne nepoužívajú, napr. *cylinder*, *gymnázium*, *rytmus*, *hystéria*, *história*, *polygrafia*, *poliklinika*, *filozofia*, *idea*, *Röntgen* (meno osoby), *röntgen* (pomenovanie prístroja), *Slowacki*, *Magalhães*, *Ibañez*, *Keserű*, *Győr*. Pravopisne zdomácnené slová sa píšu v zhode s ustálenou slovenskou výslovnosťou, spravidla sa však zachováva pôvodné písanie *i*, *í* a *y*, *y*, napr. *futbal*, *menčester*, *žurnál*, *adresa*, *brigáda*, *lýra*.

Etymologický princíp vysvetľuje J. Sabol (tamže, s. 224) nasledovne:  
Ak platí vzťah

- a)  $G \neq F \wedge G \neq F_m \wedge G \neq MF_m$ , alebo
- b)  $G \neq F \wedge G \neq F_m \wedge$  morfofonemické zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné, ide o etymologický pravopisný princíp, na ktorý autor uvádza tieto príklady:
  - a) písanie *y*, *y*,
  - b) písanie gramatickej morfémy *-š* v prezente slovies.

Súčasný slovenský pravopis sa zakladá na viacerých princípoch, ktoré sa navzájom prekrývajú a dopĺňajú.

## HLÁSKY V PRÚDE REČI

Výslovnosť jednotlivých hlások v prúde reči nie je izolovaná, ale súvislá. Keď sa spoluhláska v súvislej reči stretne s hláskami, ktoré vyžadujú náhlu zmenu polohy a činnosti niektorých rečových orgánov, zmení sa vo výslovnosti tak, že sa prispôsobí susednej (nasledujúcej) hláske. Pri takomto stretnutí sa spoluhlásky často menia podľa **artikulačného miesta** (*hanba* – [hamba], *banka* – [baŋka]), podľa **druhu prekážky** (spôsobu artikulácie) (*banský* – [baŋskí], *inšie* – [iŋšie]) a podľa **znelosti** (*dub schne* – [dup\_sxne]). Modifikácia (obmena) hlások v plynulej (súvislej) výslovnosti sa však môže prejaviť aj inak, napr. pri zdvojení hlások, pri výslovnosti zložitejších spoluhláskových skupín a pod.

Pri odvodzovaní a ohýbaní slov sa v slovenčine vyskytujú a vyslovujú zdvojené spoluhlásky alebo iné spoluhláskové skupiny.



Zdvojené spoluhlásky sa vyslovujú vtedy, keď sa na hranici morfému, ale aj na hranici dvoch slov stretnú dve rovnaké alebo artikulačne blízke spoluhlásky [nn, tt', bp, dt, dc, tc, dd'].

Zmeny, ktoré sa uskutočňujú v závislosti od nasledujúcej hlásky, sa z fonologického hľadiska nazývajú neutralizácie a v prúde reči sa vo výslovnosti realizujú ako asimilácia, disimilácia alebo redukcia.

## Znelostná asimilácia

Podľa Á. Kráľa (1988, s. 111) *asimilácia (spodobovanie) je proces, v ktorom sa jedna alebo viacej hlások mení tak, že sa pripodobňuje k inej (susednej) hláske. V tomto procese hláska (alebo skupina hlások) stráca niektorú vlastnosť, alebo nadobúda niektorú inú vlastnosť. Stráca vlastnosť, ktorou sa odlišovala od susednej hlásky, alebo priberá takú novú vlastnosť, ktorou sa artikulačne a akusticky približuje k susednej hláske. Znelostná asimilácia sa najpravidelnejšie realizuje na morfematických švíkoch: na hranici slov a na hranici predpony a základu slova.*

Znelostná asimilácia v slovenčine je spätná (regresívna), pretože nasledujúca hláska vplýva na predchádzajúcu. Spodobovaním hlások sa vlastne zjednodušuje práca artikulačných orgánov a uľahčuje sa výslovnosť.

Asimilácia sa prejavuje v tzv. **znelostných pároch**:

**neznelé:** p, t, t', c, č, k, x, f, s, š

**znelé:** b, d, d', ʒ, ʒ, g, ɣ, w, z, ž, (h)

Ostatné spoluhlásky sú nepárové (sonórne, zvučné): m, n, ň, l, ľ, ľ', ľ, r, ɾ, ɾ', ŋ, ŋ, ŋ, ɰ, v, ʋ, j, j, (Kráľ – Sabol, 1989, s. 260).

Spoluhlásky ň, ľ, ʋ, j, j sa vyznačujú menším stupňom sonórnosti. Spoluhláska h sa vníma ako párová znelá, ako znelý pár spoluhlásky x, hoci sa od nej odlišuje nielen znelosťou, ale aj miestom artikulácie (Kráľ, 1988, s. 50).

**Asimilácia znej spoluhlásky na neznelú sa uskutočňuje v týchto prípadoch:**

- a) na hranici slov**, ak sa nasledujúce slovo začína **na neznelú šumovú spoluhlásku**: *dub spadol* [dup\_spadol], *buď ticho* [buť\_

ťixo], *mráz štípe* [mrás\_šťípe], *teraz prišli* [teras\_přišli], *dážď prší* [dášť\_přiší], *drozd spieva* [drost\_spieva];

**b) v predložkových spojeniach:**

*nad plotom* [nat\_plotom], *pred stolom* [pret\_stolom], *z cesta* [s\_cesta], *popod školu* [popot\_školu];

**c) na konci slova pred prestávkou:**

*hrab* [hrap], *medveď* [medvetʃ], *dub* [dup], *mráz* [mrás], *dážď* [dášť], *hvizd* [hvist];

**d) v zložených slovách:**

*knižtlačiareň* [kníxtlačiareň], *beztak* [bestak];

**e) vnútri slova pred neznelou šumovu spoluhláskou:**

*bezpečný* [bespečni], *obsadiť* [opsadiť], *predpona* [pretpona], *rybka* [ripka], *hádzte* [háčťe], *hladký* [hlatkí], *briezka* [brjeska], *rozkaz* [roskas], *bodkovať* [botkovať], *jazdkyňa* [jastkiňa], *Jožko* [joško], *Lubka* [lʉpka].

**Asimilácia neznelej spoluhlásky na znelú** nastáva v týchto prípadoch:

**a) na hranici slov,** keď sa nasledujúce slovo začína **na znelú párovú šumovú**: *chlap dobehol* [xlab\_dobehol], *rásť vysoko* [rázdʃ\_visoko], *náš dom* [náž\_dom], *hrst' dukátov* [hrʒdʃ\_dukátov], *znelosť hlások* [zňelozdʃ\_hlások],

**na nepárovú sonórnu (zvučnú)**: *vrabec letí* [vrabez\_letí], *pes rastie* [pez\_rastie], *chvost mat'* [xvoz\_dmatʃ],

**alebo na samohlásku, či dvojhlásku**: *kvet odpadol* [kved\_otpadol], *tak isto* [tag\_isto], *prst i ruku* [prʒd\_i\_ruku] *česť a sláva* [čezd\_a\_sláva], *šesť ôs* [šezd\_uos].

Na hranici slov sa spoluhláska *ch* pred znelou hláskou vyslovuje nielen ako [h], ale častejšie ako mäkkopodnebná, znelá, úžinová hláska [ɣ]: *hrach dozrel* [hɾay\_dozrel], *strach mat'* [stray\_matʃ]. Aj spoluhláska *h* sa pred znelou hláskou vyslovuje ako [ɣ]: *vrh guľou* [vrɣ\_guľou], *hloh dozrel* [hloy\_dozrel], resp. aj ako [h], *hrtanová*, *úžinová*, *znelá hláska* [vrh\_guľou], [hloh\_dozrel].

Spoluhláska *h* sa pred *h* vyslovuje ako [ɣ]: *Váh hučí* [váɣ\_hučí], *hloh hrýzť* [hloɣ\_hrístʃ].

**b) v predložkových spojeniach:**

*s mamou* [z\_mamou], *k domu* [g\_domu], *k Ol'ge* [g\_oľge];

**c) v zložených slovách pred znelou párovou, šumovou:**

*päťzväzkový* [peďzveskoví/pe>3veskoví], alebo **nepárovou sonórnou**: *štvrtrok* [štvrďrok], *šéfredaktor* [šěwredaktor], **či pred samohláskou na konci slovných základov**: *šesťuholník* [šezďuholník];

**d) vnútri slova pred znelou šumovou (párovou) spoluhláskou:**

*liečba* [lĕžba], *kosba* [kozba], *platba* [pladba].

Asimilácia nastáva aj v 1. os. množ. č. rozkazovacieho spôsobu pred príponou *-me*, ak predchádza neznená spoluhláska: *prosme* [prozme], *kúpme* [kúbme], *pust'me* [puzďme], v tvaroch zámen *nášmu* [nážmu], *vášho* [vážho] aj v tvare pomocného slovesa byť *sme* [zme].

Na morfematickej hranici pred slovotvornou alebo ohýbacou príponou začínajúcou sonórou alebo samohláskou sa zásadne asimilácia neuskutočňuje: *klep-núť*, *vlák-no*, *takt-ný*, *šťast-ný*, *plat-nosť*, *chlap-a*, *chlap-mi*.

Vzhľadom na uvedené fakty J. Sabol (Sabol – Slančová – Sokolová, 1990, s. 41) uvádza, že „realizácia, resp. nerealizovanie tejto asimilácie pred samohláskami, sonórnymi spoluhláskami (a aj hláskou *v*) je výrazným komunikačným signálom rozhrania slov a kombinácie vnútri slova a tvaru: *chlapa si videl* [xlapa\_si\_vid'el] – *chlap asi videl* [xlab\_asi\_vid'el], *chlapmi trhá* [xlapmi\_trhá] – *chlap mi trhá* [xlab\_mi\_trhá].“

Asimilácia nenastáva ani v slovách *sloh*, *směr*, *svah*, *smrt'*, pretože nie sú z dnešného hľadiska predponové.

Neznelé predložky *s*, *k* sa pred niektorými tvarmi osobných zámen nespodobujú: *s ním* [s\_ňím], *s ňou* [s\_ňou], *k nemu* [k\_ňemu], *k nej* [k\_ňeĭ], *s nami* [s\_nami], *s vami* [s\_vami], *k nám* [k\_nám], *k vám* [k\_vám]. Rovnako sa vyslovujú aj vokalizované podoby týchto predložiek: *so mnou* [so\_mnou], *ku mne* [ku\_mně]. „Uvedené výnimočné prípady nesú na sebe

pečať histórie: je v nich zachovaný stav, keď v slovenčine ešte nebola znelostná asimilácia“ (Sabol – Slančová – Sokolová, 1990, s. 43).

### Výslovnosť spoluhlásky v

V slovenskom pravopise sa znakom *v* označujú štyri hlásky: [v, ʋ, w, f].

[v] – pernozubná, nešumová, sonórna spoluhláska, ktorá sa vyslovuje pred samohláskou, dvojháskou a sonórnymi (zvučnými) hláskami: [voda, veda, viac, vrana, vlak, vjať];

[ʋ] – obojperná, nešumová, sonórna spoluhláska, ktorá sa vyslovuje na konci slabiky: *krv* [krʋ], *prvky* [prʋki], *dievča* [dʲeʋča];

[w] – pernozubná, šumová, znelá spoluhláska, ktorá sa vyslovuje pred znelými šumovými (párovými) spoluhláskami: [wbitʲ, wdova, wdʲaka, w zemi];

[f] – pernozubná, šumová, neznelá spoluhláska, vyslovuje sa pred neznelými šumovými (párovými) spoluhláskami: *včera* [fčera], *včela* [fčela], *v Prešove* [f prešove].

V tejto súvislosti chceme upozorniť aj na asimiláciu *f* > *v*. J. Sabol (Sabol – Slančová – Sokolová, 1990, s. 34) konštatuje: „Asimilácia *f* na *v* nastáva v pozícii na konci poslednej slabiky slova pred znelou hláskou: *gróf Elemír* [grów elemír], *šéf ústavu* [šéw ústavu], *šéfredaktor* [šéwredaktor]. Pretože v domácich slovách sa spoluhláska *f* na konci slova, čiže na konci poslednej slabiky slova nevyskytuje, asimilácia *f* na *v* je vlastne iba v slovách cudzieho pôvodu.“ Ďalej autor uvádza: „preukazným dôkazom na asimiláciu *f* na *v* je najmä prípad, keď *f* stojí na konci poslednej slabiky slova (po nositeli slabičnosti), ale pred šumovou spoluhláskou, napr. v slove *taft*; spojenie *taft na šaty* treba vysloviť asimilovane [tawd na šati]“, *Rudolf Jašík* [rudolw jašík]. Treba rozlišovať slová [*trafiť* – *trawme*, *tráviť* – *tráyme*].

Znelým párom k neznelému *f* je spoluhláska *w*, ktorá sa od *f* líši iba znelosťou. Znelostnej asimilácii podliehajú iba párové spoluhlásky.

Výslovnosť spoluhlásky *v* závisí podľa J. Sabola (tamže, s. 32) od pozície v slabike. „Začiatok slabiky si treba predstaviť ako pozíciu pred nositeľom slabičnosti a koniec slabiky ako pozíciu po nositeli slabičnosti ...

Nositeľ slabičnosti je vždy hláska s najväčším stupňom zvučnosti (samohláska, dvojhláska, slabičné r, l, ř, ě).“ Pri výslovnosti spoluhlásky v platia osobitné pravidlá.

### Spoluhláska v sa vyslovuje:

#### 1. na začiatku slabiky:

- a) ako pernozubné [v] – pred samohláskou *večera* [večera], *výlet* [vĺet], *vieš* [vješ] alebo pred sonórami *vrak* [vrak], *vlas* [vlas], resp. ako pernozubné [w] pred znelými párovými spoluhláskami: *vzor* [wzor], *vdych* [wdix]. Ak na začiatku slabiky po spoluhláske v nasleduje spoluhláska n, ň, je možná dvojaká výslovnosť [v, w]: *vnem* [vňem/wňem], *vnučka* [vnučka/wnučka], *v nemocnici* [v ňemocnici/ w ňemocnici];
- b) ako pernozubné [f] – pred neznelými spoluhláskami *včera* [fčera], *včela* [fčela], *vtedy* [ftedi], *v škole* [fškoľe].

#### 2. na konci slabiky ako obojperné [ɥ]:

*prv* [prɥ], *prvky* [prɥki], *hlávka* [hláɥka], *pravda* [praɥda], *spev* [speɥ], *hnev* [hňeu], *lev odišiel* [l'eu \_odišiel];

Pred sonórami (zvučnými hláskami) n, ň, l, ľ, r sa dovoľuje vysloviť v takejto pozícii pernozubné v i obojperné ɥ [rovni/rouní, hňevľiví/hňeuľiví, škovránok/škouránok, pavla/paɥla, hlavňe/hlaɥňe].

Pádová prípona -ou v I. sing. podstatných mien ženského rodu sa vyslovuje rovnako ako pádová prípona -ov v G. pl. substantív mužského rodu a privlastňovacích prídavných mien: *s matkou* [z \_matkou], *od mužov* [od \_mužou], *susedov dom* [susedou \_dom].

Okrem asimilácie (neutralizácie) vlastnosti znelosti – neznelosti sú v spisovnej slovenčine ešte asimilácie **vlastnosti svetlosti – temnosti** (vo fonológii difúznosť – kompaktnosť), **sykavosti – nesykavosti**.

### Asimilácia svetlosti – temnosti

/difúznosť – nedifúznosť (kompaktnosť)/; D – D°

Z fonologického hľadiska ide o neutralizáciu konsonantického protikladu D – D°.

Asimilácia svetlosti – temnosti nastáva, keď sa stretnú svetlé spoluhlásky *t, d, n, l* s temnými *t', d', ň, l'* na hraniciach morfému a na hraniciach slov:

*t – t' : chrbát ťa boli* [xrbá>ťa bol'í],

*t – d' : svat d'akuje* [sva>d'akuje],

*d – d' : odd'aleka*, [o>d'al'eka],

*oddelenie* [o>d'eľeňje],

*pod dedinou* [po>d'ed'inou],

*oddialit'* [o>d'iaľit''],

*d – t' : podťat'* [po>ťat''],

*odtekat'* [o>ťekat''],

*odtiaľ'* [o>ťiaľ''].  
V spojeniach *t – d'*, *d – t'* prebehne najprv znelostná asimilácia *podťat'*

[pot'ťat''].  
*n – ň : Anne* [a>ňe],

*denne* [d'e>ňe].  
Na hraniciach slov táto neutralizácia nevzniká:

*pán neje* [pán\_ňeje],

*syn nemá* [sin\_ňemá].  
Výsledkom tejto neutralizácie je zdvojená hláska [t'ť, d'd', ňň].

Neutralizácia nevzniká v spojeniach *t' – t*, *d' – d*. V takýchto spojeniach ide o dve oddelené spoluhlásky:

*päťtonový* [pät'tonoví, peťtonoví],

*pod' domov* [pod'\_domou],

*mať dôvod* [maď'\_duovot].  
Opozícia D – D° je najmenej zreteľná pri dvojici /l' – l/ (Sabol, 1989,

s. 95).

J. Sabol (1989, s. 160) uvádza, že protiklad /t – t'/, /d – d'/, /n – ň/, /l – l'/ je v slovenčine charakteristický tým, že podlieha jednak neutralizačným zmenám, ale jeho členy vystupujú aj ako alternanty. „Oslabenie vzťahu medzi dvojicami /l/ – /l'/, /t/ – /t'/, /d/ – /d'/ a /n/ – /ň/ sa ohľadá aj v svojráznom priebehu alternácie týchto korelovaných konsonantov s poradím nedifúzna/difúzna spoluhláska. Tomuto striedaniu najmenej

podlieha práve spoluhláska /l/, je teda voči nemu zo všetkých štyroch spoluhlások s príznakom D° „najodolnejšia“ (hrst'/hřstka, žrd'/žřdka, huňa/hunka, ale priateľ'/priateľ'ka)“ (Sabol, tamže, s. 121).

Asimilácia svetlosti – temnosti nenastáva pri sykavkách *spišská* [spišská], *šarišská* [šarišská], *našský* [našský], *bez šidla* [bes šidla], *kôš syra* [kʊoš\_sira].

## **Asimilácia sykavosti – nesykavosti '/sibilantnosť' – nesibilantnosť'; S – S°**

Z fonologického hľadiska ide o neutralizáciu konsonantického protikladu S – S°.

Asimilácia sykavosti – nesykavosti nastáva, ak sa stretnú záverové nesykavé spoluhlásky *d, t, d', t'* so sykavými spoluhláskami *s, z, š, ž, c, 3, č, ž*.

- a) na hranici slovného základu a odvodzovacej prípony:

t – c: *plat-ca* [pla>ca], *porot-ca* [poro>ca], *štet-ca* [š'te>ca],  
*ot-ca* [o>ca],

d – c: *ved-ca* [ve>ca], *rozhod-ca* [rozho>ca], *sud-ca* [su>ca], ale  
*dcéra* [céra],

d – š: *radšej* [ra>čeĭ], *sladší* [sla>čí ],

d – č: *svedčiť* [sve>čit' ],

t – š: *kratší* [kra>čí], *bohatší* [boha>čí];

- b) vnútri slova, kde je už morfematická hranica zastretá:

*dvadsať* [dva>cať], *tridsať* [tri>cať], *štyridsať* [štiri>cať], *predsa* [pre>ca], *Bytča* [bi>ča], *Čadca* [ča>ca];

- c) na hranici predpony a základu slova:

*odcestovať* [o>cestovať], *odcudziť* [o>cužiť], *odčiniť* [o>čiňiť],  
*podceňiť* [po>ceňiť].

Ak sa na hranici predpony a koreňa (základu) slova stretne spoluhláska *d* so sykavou spoluhláskou *s, z, š, ž*, vysloví sa v neutrálnom štýle podľa Á. Kráľa (1989, s. 134):

- a) zdvojená hláska *c, 3, č, ž*:

*nadšiť* [na>čit' ], *odsúdiť* [o>cúdiť], *odžať* [o>žať], *podzáмок* [po>zámok], *predzápas* [pre>zápas], alebo

- b) sa uskutoční iba znelostná asimilácia a zdvojená hláska sa nevysloví:  
*nadšiť* [natšiť], *odsúdiť* [otsúdiť], *odsunúť* [otsunúť], *podšiť* [potšiť].

Výsledkom asimilácie sykavosti – nesykavosti je zdvojená sykavá spoluhláska [cc, čč, ʒʒ, ʃʃ]. Táto asimilácia nenastáva na hranici slov: *pod sem* [poťsem], *pod cestou* [potcestou], *od soboty* [ot soboti]. Prebieha tu len znelostná asimilácia, ak si to spoluhlásková skupina vyžaduje.

Skupiny spoluhlások *žs, žc, šs, čs, zš, zč, sš, zž, sč* sa v spisovnej výslovnosti (v niektorých prípadoch po uplatnení znelostnej asimilácie) zachovávajú, napr.:

*až si vydýchnem* [aš si vidíxňem], *máš silu* [máš silu], *bež cez most* [beš cez most], *vodičský* [voďičskí], *rozšíriť* [rosširiť], *les šumel* [ľes šumel], *rozčesať* [rosčesať], *zaraz žuj* [zaraz žuj], *hlas čriedy* [hlas čriedi].

V slovách pri prípone *-ský* nastáva vo výslovnosti zjednodušenie sykavky: *Prievidza – prievádzský* [prijevickí], *Lehota – lehotský* [ľehockí].

Ak je pred príponou *-ský* spoluhlásková skupina *nd-, nt-*, výslovnosť sa zjednodušuje: *asistentský* [asistenckí], *normandský* [normanckí].

## Striedanie hlások

Pri tvorení a ohýbaní slov sa niektoré hlásky v morféme nahrádzajú inými hláskami. Takého zamieňanie hlások inými hláskami sa volá **striedanie**, čiže **alternácia**, napr. *roh – rožok*, *hlas – hlások*. Alternácia (striedanie fonických prvkov) je podľa Á. Kráľa a J. Sabola (1989, s. 336) fonologický (morfonologický) jav, pri ktorom ide o vplyv morfémy na fonému (prozodému). Je to zámena fonémy v rámci morfémy inou fonémou, fonematickou nulou alebo spojením foném. Alternácie sú nekombinačné (voľné) zmeny fonických prvkov.

Pri asimilácii vyplývajú zmeny hlások zo vzťahu hlásky ku hláske, pri alternácii zo vzťahu morfémy ku hláske. Pôvod a príčiny tohoto striedania možno hľadať v staršom vývinovom štádiu nášho jazyka alebo v období spoločného praslovanského jazyka. Podľa druhu alternujúcich hlások sa alternácie rozdeľujú na **konsonantické** (spoluhláskové), pri ktorých sa



striedajú spoluhlásky a **vokalické** (samohláskové), pri ktorých sa zamieňujú samohlásky.

## Konsonantické alternácie

E. Pauliny (1968, s. 100) člení konsonantické alternácie na **alternácie korelovaných** (súvzťažných) **konsonantov** (spoluhláska sa nahrádza korelovanou spoluhláskou) a na **alternácie nekorelovaných konsonantov** (spoluhláska sa nahrádza nekorelovanou spoluhláskou).

**Alternácie korelovaných konsonantov** sú veľmi blízke neutralizáciám, napr. *ď/d, ť/t, ľ/l, ň/n* (*hudie – hudba, niť – nitka, strelec – strelca, kôň – konský*); *d/ď, t/ť, l/ľ, n/ň* (*bunda – bundička, plot – na plote, osol – oslí, lacný – lacnieť*), *s/š, z/ž, c/č, dz/dž* (*peniaz – peňažný, vrabec – vrabčí, hádzať – hádže, skosiť – skášať*).

**Alternácie nekorelovaných konsonantov** (*k/č, h/ž, ch/š, sk/šť, šk/šť, zg/žď, k/c, h/ž, h/c, ch/s*) sa nachádzajú predovšetkým pred odvodzovacími a kmeňotvornými morfémi. Pred ohýbacími príponami sa vyskytujú zriedka: (*ruka – rúčka, stuha – stužka, orech – oriešok, doska – doštený, valaška – valaštička, vrzgať – vržďať, žiak – žiaci, môcť – mohol – môže, beloch – belosi*).

## Vokalické alternácie

V spisovnej slovenčine sa uskutočňujú štvoraké vokalické alternácie: **kvalitatívne, kvantitatívne, kvalitatívno-quantitatívne** a **alternácie vokálu s nulou** (Sabol, 1989, s. 171).

### Kvalitatívne alternácie

Pri kvalitatívnych alternáciách sa jedna samohláska nahrádza inou samohláskou, napr.: *o/á* (*zACLoniť – zACLáňať*), *e/ie/o* (*veziem, viezť – voziť*), *ia/e* (*siať – sejem*), *e/a* (*sediť – sadať*), *e/i* (*kvet – kvitnúť*), *e/a/i* (*ležať – ľahnúť – lihať*);

Kvalitatívne alternácie sú v slovenčine zriedkavé.

## Kvantitatívne alternácie

Pri kvantitatívnych alternáciách sa krátka hláska nahrádza dlhou hláskou alebo dvojhláskou a naopak, napr.: a/á (*hlas* – *hlások*), á/a (*dážď* – *dažd'a*), a/ia (*čas* – *čias*), ia/a (*peniaze* – *peňazí*), e/ie (*žena* – *žien*), ie/e (*pieseň* – *pesnička*), (niest' – *nesiem*), o/ô (*koza* – *kôz*), ô/o (*môcť* – *mohol*), i/í (*kniha* – *knih*), í/i (*čítať* – *čitáreň*), u/ú (*huba* – *húb*), ú/u (*lúpať* – *olupovať*), r/r̄ (*vrch* – *vršok*), r̄/r (*vrtáť* – *vrták*), l/l̄ (*slzy* – *slz*), l̄/l (*klzať* – *klzisko*);

Kvantitatívne alternácie sú v spisovnej slovenčine veľmi časté.

## Kvalitatívno-quantitatívne alternácie

Pri kvalitatívno-quantitatívnych vokalických alternáciách sa (Sabol, 1989, s. 172) pri alternantách uplatňuje protiklad Lg – Lg° (quantitatívnosť – nequantitatívnosť) a súčasne aj ďalší „timbrový“ vokalický protiklad. Príklady: *dosoliť*/*dosáľať*, *natočiť*/*natáčať*, *hodiť*/*hádzasť*, *zatvoriť*/*zatvárasť* a pod.

J. Sabol ďalej uvádza, že „aj tento typ alternácie (podobne ako kvalitatívna vokalicá alternácia) je v slovenčine málo vytážený (ide v podstate len o alternáciu o/á v slovesných tvaroch pri zmene vidu).“ K tomuto typu vokalickej alternácie zaraďuje J. Sabol aj alternáciu ä/ia [*pät-a*/*pjät/d-θ*].

## Alternácia vokálu s nulou

Alternácia vokálu s nulou je najčastejšia pri ohýbaní, v derivácii (odvodzovaní) sa uplatňuje zriedkavo, napr.: e/θ (*otec* – *otca*), (deň – *dňa*), θ/e (*vlákno* – *vlákenko*), o/θ (*orol* – *orla*), θ/o (*fajka* – *fajok*), ie/θ (*koniec* – *konca*), θ/ie (*číslo* – *čísiel*), (*hradba* – *hradieb*), á/θ (*chrbát* – *chrbta*).

## Hlasový začiatok

Keď sa na začiatku fonácie (tvorenia hlasu) hlasivky pevne zovrú a potom ich výdychový prúd rozrazí tak, že zaznie krátky výbuch, hovoríme

o **tvrdom hlasovom začiatku**. Niekedy je rozrazenie hlasiviek také prudké, že vznikne efekt výbuchovej spoluhlásky, tzv. **ráz**, ktorý označujeme znakom [ʔ]. Je to tvrdé, ostré hlasové nasadenie. Z fonetického hľadiska je tento zvuk neznelá výbuchová hláska. Tento typ hlasového začiatku nie je typický pre slovenskú výslovnosť. Najčastejšie sa tvrdým hlasovým začiatkom môže začínať artikulácia samohlásky po prestávke na začiatku slova alebo vnútri slova na začiatku morfémy: [aʔon], [zaʔiʔakatʔ], [ʔešťeže čo].

## Takt a vetný úsek

**Takt** je rytmická jednotka zložená z jedného alebo niekoľkých slov spojených jedným prízvukom a oddelená od iných taktov pauzou. Koľko je prízvučných slabík, toľko je taktov. Takt môže byť jedno slovo, ale môže byť aj zložitejší.

*Zastali sme / uprostred / námestia/ = 1 vetný úsek*

1. takt      2. takt      3. takt

Zo zvukového hľadiska sa teda veta nečlení na slová, ktoré sú predovšetkým významovými jednotkami, ale na takty, čiže na rytmické jednotky.

V takte sa tzv. **enklitiky** (príklonky) rytmicky prikláňajú k predchádzajúcemu slovu a tzv. **proklitiky** (predklonky) sa predkláňajú k nasledujúcemu slovu.

**Príklonkami**, čiže neprízvučnými jednoslabičnými slovami, sú napr. zámenné tvary *mi, ti, mu, si, ma, ťa, ho, nám, ich* atď., tvary pomocného slovesa *byť* – *som, si, je, sme, ste, sú*, častica *by*. Prikláňajú sa k predchádzajúcemu prízvučnému slovu a tvoria s ním zvukovú jednotku. Príklonky sa dávajú na druhé miesto vo vete a vo vedľajšej vete hneď za spojku.

*Priateľ ich upozornil, aby sa nevykláňali z auta.*

Keď sa vo vete vyskytne viacej príkloniek, stoja (EJ, 1993, s. 347) všetky v jednej skupine, a to v tomto potenciálnom poradí: 1. časti slovesných opisných tvarov *by som, by si, by sme, by ste...* 2. krátke tvary zámen v poradí datív, akuzatív. Napr.: *Vysmial by som jej ho. – Mohli by ste mi ho predat'. – Dlho som si ťa nešímal.*

**Predklonky** sú niektoré jednoslabičné spojky a častice: *a, aj, že, keď, až, len, či* a pod. Pred slovami sú neprízvučné, tvoria s nimi jeden takt.

*A neviem, či prídeš.*

„Neprízvučné slová (enklitiky a proklitiky) sa prízvukom organizujú do väčších rytmických celkov – tvoria tzv. **fonetické slová** (to sú skupiny ako *keď som t’a, a i on, na to sa atď.*).“ (Kráľ – Sabol, 1989, s. 359).

Takty sa zoskupujú do väčších celkov, do tzv. **vetných úsekov** (taktových skupín). Vetný úsek je vyšší zvukový celok než takt, pretože pozostáva z viacerých taktov. Je vymedzený záväznou prestávkou. Takty ani vetné úseky sa v písaných prejavoch osobitne neoznačujú. V ústnom prejave sú veľmi dôležité, lebo umožňujú lepšiu zrozumiteľnosť obsahu výpovede.

## Slabika

**Slabika** je základná fonicko-rytmická jednotka súvislej reči, ktorú možno vysloviť na jedno otvorenie úst. Je to vlastne najmenšia samostatne vysloviteľná jednotka reči. Jadro slabiky, resp. jej vrchol tvorí slabičná hláska s najvyšším stupňom zvučnosti (sonority), tzv. **sonanta**. Je to samohláska, dvojhláska a *r, l*, ktoré sa nachádzajú medzi dvoma spoluhláskami, napr. *vec, viac, vlk, trh*. Ak sa vyskytnú vedľa seba dve samohlásky, napr. v cudzích slovách (*oáza, dialekt*), alebo v domácich slovách (*samoobsluha*), vytvoria dve slabiky: *o-á-za, di-a-lekt, sa-mo-ob-slu-ha*. Z funkčného hľadiska je každá samohláska jadrom slabiky, t. j. nositeľom slabičnosti. Niekedy tvoria niektoré samohlásky slabiku samy osebe: *E-va, á-no, i-ný* a pod. Dlhé spoluhlásky *í, ý* sa v spisovnom jazyku vyskytujú iba v slabičnom postavení (*víba, vlča*).

Podľa postavenia slabičnej hlásky rozlišujeme zatvorené a otvorené slabiky. **Ovorená slabika** sa končí nositeľom slabičnosti, t. j. samohláskou, dvojhláskou alebo slabikotvorným *r, l, f, í*, napr. *ne-ha, vo-da, bie-ly, pia-tok, vr-ba, vr-čí, sl-za, kí-že*.

Otvoreným slabikám chýba svah slabiky, ktorý tvorí hláska mimo vrcholu slabiky. Ak je na konci slabiky svah slabiky, čiže slabika sa končí neslabikotvornou hláskou (spoluhláskou), ktorá nasleduje po slabičnej hláske v tej istej slabike, **slabika je zatvorená**, napr. *strom, dom-ček, skrom-nosť*.

V slove sa nachádza toľko slabík, koľko je v ňom nositeľov slabičnosti (vrcholov slabičnosti), t. j. samohlások, dvojhlások alebo slabikotvorných *r, l*. Opakované striedanie vrcholov a svahov v slede slabík utvára rytmické členenie. Takto je podmienená vlastnosť slabiky ako rytmického činiteľa.

Podľa toho sa slová členia na **jednoslabičné** (*dom, chlap, len, pred, o*), **dvojslabičné** (*dáma, Jano, bežať*), **trojslabičné** (*položiť, palica, udica, Košice, tento raz*), **štvorslabičné** (*Bratislava, pohovory, odporučiť*), atď.

Neslabičné predložky *s, z, v, k* sa v slovenčine vyslovujú s prvou slabikou slova, pred ktorým stoja, napr. *k mame* [g\_mame] *s bratom* [z\_bratom], *v dome* [v\_dome], *z vody* [z\_vodi].

Z fonologického hľadiska je základnou funkciou slabiky utvárať kontrastné spojenie foném, a tak umožniť chápanie foném ako zvukových jednotiek s dištinktívnymi vlastnosťami. Fonémy vnímame v slabike práve preto, že v nej jestvujú v kontrastných zoskupeniach. Najväčší kontrast predstavuje spojenie spoluhláska – samohláska.

## Rytmický zákon

Dĺžka ako rytmickej činiteľ sa prejavuje v striedaní dlhých a krátkych slabík. V postavení po slabike s dlhou hláskou v rámci slova môže byť iba krátka hláska, napr. *vzácný, súci*. Tento jav sa nazýva rytmickej zákon (rytmické krátenie). Podrobne ho spracoval L. Dvonč v práci *Rytmickej zákon v slovenčine* (1955). Podľa neho rytmickej zákonom je iba skracovanie dlhých slabík po predchádzajúcej dĺžke (s. 11). Podstata tohto javu spočíva v tom, že v jednom slove bezprostredne za sebou nemôžu nasledovať dve dlhé slabiky. Ak by takýto prípad mal nastať, druhá slabika sa kráti. Protiklad dlhého a krátkeho nositeľa slabičnosti podlieha teda v spisovnom jazyku neutralizácii.

Problematickou rytmickej zákona sa zaoberal aj J. Sabol v publikácii *Prozodická sústava slovenčiny* (1977), v ktorej na s. 17 konštatuje, že rytmickej zákon je zvukový jav, presahujúci predovšetkým tvaroslovnou, morfológickou rovinou spisovnej slovenčiny.

Rytmickej zákon sa dôsledne uplatňuje napr. :

v D. a L. pl. podst. mien žen. rodu, v N., D. a L. pl. podst. mien stred. rodu. Vzor **žena** má v D. pl. pádovú príponu *-ám*, v L. pl. *-ách*. Vzory **ulica, dľaň, kosť** majú príponu *-iam* v D. pl., *-iach* v L. pl., ktoré sa však kráti po predchádzajúcej dlhej slabike:

vzor **žena**:

D. pl. *ženám*, ale *dámam, bránam*

L. pl. *o ženách*, ale *o dámach, bránach*

vzor **ulica**:

D. pl. *uliciam*, ale *pracam, hrádzam, sviecam*

L. pl. *o uliciach, ale o prácach, hrádzach, sviecach*

vzor **dlaň**:

D. pl. *dlaniam, ale básňam, piesňam*

L. pl. *o dlaniach, ale o básňach, piesňach*

vzor **mesto**:

N. pl. *mestá, ale miesta, sídla, žriedla, aj pomnožné podstatné mená ústa, vráta*

D. pl. *mestám, ale miestam, sídlam, žriedlam, ústam, vrátam*

L. pl. *o mestách, ale o miestach, sídlach, žriedlach, ústach, vrátach*

vzor **srdce**:

D. pl. *srdciam, ale lícam, plúciam*

L. pl. *o srdciach, ale o lícach, plúcach*

Rytmický krátenie nastáva aj v slovách s príponou *-ár, -áreň*, ak je predchádzajúca slabika dlhá:

*bábkar – bábkareň – bábkarský – od bábkarského*

*mliekar – mliekareň – mliekarský – od mliekarského*

*prevádzkar – prevádzkareň – prevádzkarský – od prevádzkarského*

Rytmický zákon sa dôsledne uplatňuje aj v prídavných menách a slovách, ktoré sa skloňujú ako prídavné mená (číslovky a prídastie), a to vo všetkých pádoch, napr.:

vzor **pekný**:

*pekný, ale krásny, vzácny, dárny, slávny, piaty, ôsmy*

vzor **cudzí**:

*cudzí, ale súci, rúči, rýdzi, tisíci.*

Rytmické krátenie nastáva aj v niektorých slovesných tvaroch

*sadnúť, ale kývnuť*

*sadnú, ale kývnu*

*sadnúc, ale kývnuc*

*chodím, ale hlásim*

*chodíš, ale hlásiš*

*chodí, ale hlási*

## Výnimky z rytmickeho krátenia

Výnimky z rytmickeho krátenia sa vysvetľujú predovšetkým tlakom morfológického systému. Podľa *Morfológie slovenského jazyka* (1966, s. 52) sú „odôvodnené inými zákonitosťami, ktoré obmedzujú platnosť

pôvodne zvukového pravidla z dôvodov tvarových. Prejavila sa v tom nadradenosť tvarovej roviny nad zvukovou rovinou jazykového systému.“

Podrobný prieskum výnimiek z rytmického krátenia potvrdzuje, že „spisovná slovenčina využíva tento jav na signalizovanie protikladu tvarotvorného a slovotvorného procesu“ (Sabol – Slančová – Sokolová, 1990, s. 24). Na inom mieste J. Sabol (1977, s. 20) konštatuje, že „rozhranie tvarotvorného a slovotvorného procesu sa teda v spisovnej slovenčine – okrem iného – hlási priebehom neutralizácie kvantity a nerešpektovaním tejto neutralizácie (rytmického zákona).“

Dve dlhé slabiky sa bezprostredne za sebou vyslovujú v týchto prípadoch:

1. v skloňovaní podstatných mien stredného rodu vzoru vysvedčenie: *lístie, prútie, skálie, trnie, listím, prútím, skálím, trním*,
2. v genitíve plurálu podstatných mien ženského rodu, kde je záväzná pádová prípona *-í*: *básní, piesní, továrni, tlačiarňi*,
3. v prídavných menách vzoru **páví**: *liščí, krokodíli, motýli, motýlia, motýlie*,
4. v tvaroch neurčitých zámen: *niekým, niečím, niečia, niečiemu, niečími*,
5. v tvaroch sloviess typu *zmúdrieť* – *zmúdriem, zmúdrieš, zmúdrieme, zväžnieť* – *zväžniem, zväžnieš, zväžnie*,
6. v 3. osobe plurálu prítomného času: *súdia, chvália, trápia*,
7. v prechodníku zakončenom na *-iac*: *chváliac, súdiac, trápiac*,
8. v činnom prídavných prítomnom zakončenom na *-iaci*: *chváliaci, túžiaci, súdiaci*,
9. v opakovacích slovesách s príponou *-ievať*: *trápievať, súdievať, chválievať, chválievam, chválievaš*,
10. v odvodzovacích príponách *-iar, -iareň*, ak je pred nimi dvojhláska, dlhá samohláska: *múčiar, bieliareň, triediareň, sietiar*,
11. v zložených slovách: *prvýkrát, tisícnásobný, viacmiestny*,
12. v slovách s predponami *ná-, zá-, sú-*: *námietka, zámienka, zásielka, súčiastka*.

## SUPRASEGMENTÁLNE JAVY

**Suprasegmentálne (prozodické) javy** (lat. supra – nad, segment – úsek, časť slova, hlásky) sú zvukové javy, ktoré sa viažu na vyššiu jednotku, než je hláska, teda na slabiku, takt, slovo, vetný úsek, vetu.

Suprasegmentálne javy slúžia na komplexnú zvukovú výstavbu súvislej reči. Pri týchto zvukových vlastnostiach vymedzuje J. Sabol (1977, s. 84) tieto funkcie:

1. fonologicko-dištingtívna (významovorozlišovacia),
2. fonologicko-delimitačná (rozhraničujúca),
3. expresívna,
4. gramatizujúca,
5. štylizujúca.

Prehľad prozodických (suprasegmentálnych) javov spisovnej slovenčiny a ich funkcií uvádzame pre väčšiu názornosť aj v tabuľke.

| suprasegment        | funkcia                |                       |         |         |       |
|---------------------|------------------------|-----------------------|---------|---------|-------|
|                     | fonolog.-<br>dištingt. | fonolog.-<br>delimit. | expres. | gramat. | štyl. |
| kvantita            | +                      | –                     | (+)     | –       | –     |
| pauza               | –                      | (+)                   | –       | +       | –     |
| tempo               | –                      | –                     | –       | (+)     | +     |
| rytmus              | –                      | –                     | –       | –       | +     |
| intenzita hlasu     | –                      | –                     | –       | –       | +     |
| prízvuk             | –                      | +                     | –       | –       | –     |
| dôraz               | –                      | –                     | –       | +       | –     |
| emfáza              | –                      | –                     | +       | –       | –     |
| hlasový<br>register | –                      | –                     | –       | –       | +     |
| melódia             | –                      | –                     | (+)     | +       | (+)   |



Obr. 10. Funkcie suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny podľa J. Sabola (1977, s. 84).

Suprasegmentálne javy sú dané istou moduláciou (úpravou) artikulačného prúdu, hlasu. Vnímajú sa v rámci slabiky, ktorá je základnou jednotkou súvislej reči. Artikulačný prúd (hlas) možno modulovať trojako: časovo, silovo, tónovo. J. Sabol (1977, s. 13) tvrdí, že niektoré z modulácií majú „dosah priamo na významovú výstavbu textu (napr. kvantita, dĺžka nositeľov slabičnosti v spisovnej slovenčine), iné sa využívajú ako gramatizujúce, štylizujúce prvky, môžu mať teda aj estetickú účinnosť.“

Všetky prozodické suprasegmentálne javy zvukovej reči súvisiace s časovou, silovou a tónovou moduláciou, úpravou hlasu označuje J. Sabol (1977, s. 84) termínom **intonácia**.

## Časová modulácia reči (hlasu)

Z hľadiska časovej modulácie reči vznikajú tieto suprasegmentálne jednotky, čiže prozodické javy: kvantita (dĺžka), pauza (prestávka), tempo (spád) a rytmus.

### Kvantita

**Kvantita** sa prejavuje na nositeľoch slabičnosti, čiže na sonantách a je vlastná každej slovenskej slabike. V spisovnej slabike je dôležitá, pretože je dištinktívna (rozlišuje sa ňou význam slov), napr. *latka* – *látka*, *sud* – *súd*, *ruže* – *rúže*.

Dištinktívna sila kvantity sa podľa J. Sabola (1975, s. 376) v spisovnej slovenčine reguluje svojráznou zákonitosťou, ktorá sa nazýva rytmické krátenie. (O rytmickom krátení sme hovorili na s. 84 – 86.)

Ako dlhé hlásky sa hodnotia nielen samohlásky, ale aj dvojhlásky a spoluhlásky *í*, *í*, ktoré bývajú v spisovnom jazyku iba v slabičnom postavení, čiže vtedy, keď stoja medzi dvoma spoluhláskami (*víba*, *tľčík*).

V spisovnej slovenčine sa uplatňuje tzv. **mórové chápanie kvantity**. Časové trvanie jedného krátkeho nositeľa slabičnosti sa volá móra (x). Dlhý nositeľ slabičnosti v slovenčine má hodnotu 2 mór. Dlhá slabika sa vyslovuje asi dvakrát tak dlho ako krátka:

krátka slabika = 1 móra x

dlhá slabika = 2 móry xx

Podľa mórového výkladu kvantity možno konštatovať, že dĺžková hodnota dvoch bezprostredne susediacich slov v rámci slova je najviac trojmórová:

|       |        |
|-------|--------|
| pekný | krásny |
| x x x | x x x  |
| cudzi | súci   |
| x xx  | xx x   |

V dvojslabičnom slove môže teda existovať iba typ x xx alebo typ xx x.

J. Sabol (1977, s. 23) uvádza, že fungovanie kvantity v spisovnej slovenčine, rozloženie dlhých a krátkych nositeľov slabičnosti, ich schopnosť rozlišovať význam slov a tvarov a regulovanie dĺžky slabík rytmickým zákonom utvára jednu z najcharakteristickejších zvukových črt v prozodickej sústave nášho jazyka.

## Pauza

**Pauza** je prerušenie artikulačného prúdu, čiže prestávka v reči. Umožňuje rozdeľovať (fázovať) vety na menšie úseky, a tým uľahčiť počúvajúcemu pochopenie vnímanej vety. Pauza môže byť:

fyziologická,

významová (komunikatívna),

umelecká (týka sa iba umelecky spracovaného prejavu).

**Fyziologická** prestávka je nevyhnutným prerušením artikulačného prúdu na vdych. „Ohraničuje čas medzi dvoma vdychmi. Pre proces komunikácie je však dôležité významové členenie reči.“ (Sabol, 1977, s. 24).

**Významová** pauza pomáha primerane členiť dlhšiu a zložitejšiu výpoveď, aby bola zrozumiteľná. Fyziologické a významové pauzy sa majú v reči prekrývať, lebo z hľadiska prijímateľa je každá pauza významová, čiže komunikačne funkčná.

**Umeleckú** pauzu robí rečník, recitátor zámerne pred časťou, ktorú chce zdôrazniť. Je to silný prostriedok pôsobenia na počúvajúcich.

J. Sabol (1977, s. 24) tvrdí, že „pauza je gramatizujúcim prostriedkom vety. Výrazne sa pri nej hlási vzťah zvukovej a syntaktickej roviny, a to cez fonologicko-delimitačnú funkciu na úrovni vetných členov a syntagiem. Fonetická realizácia pauzy úzko súvisí s tempom reči a so syntakticko-

-významovou výstavbou výpovede. Pauzou sa napríklad rozlišuje vzťah medzi členmi viacnásobného prívlastku (*nový, sivý oblek; pekný, červený kvet*) a medzi členmi rozvitého prívlastku (*nový sivý oblek; pekný červený kvet*).“

Artikulačný prúd medzi dvoma pauzami sa volá **vetný úsek**. Jeden vetný úsek vyslovíme bez prerušenia artikulácie. Vetným úsekom môže byť veta: *Včera sme boli v kine*. (= 1 vetný úsek, pretože sa vysloví bez prerušenia artikulačného prúdu); ale veta alebo súvetie sa môže členiť na rad vetných úsekov, napr. */Prstom sa presúvame po riadkoch, // v ktorých sú uvedené mená študentov/*. Vetné úseky sa v písaných prejavoch nevyznačujú.

V písanej reči prestávky signalizujú interpunkčné znamienka (čiarka, bodka, dvojbodka, bodkočiarka a pod.).

## Tempo

Výklad nasledujúcich suprasegmentálnych javov uvádzame z monografie J. Sabola *Prozodická sústava slovenčiny* (1977) a zo štúdie *Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny* (1975).

**Tempo** reči je suprasegment, ktorý súvisí s rýchlosťou artikulácie jednotlivých hlások, spojených do slabík, a teda zvukovej reči vôbec. V pozadí diferenciácie tempa reči je štylistická závažnosť prejavu (1975, s. 379).

Táto prozodická vlastnosť sa v jazyku naplno využíva aj funkčne. Funkčnosť tempa reči vyplýva z dorozumievacej situácie a je daná aj vnútornou výstavbou textu. Ako príklad na situačne i vnútrotextovo podmienený protiklad rýchleho a pomalého tempa reči uvádza J. Sabol (1977, s. 28) futbalovú alebo hokejovú reportáž a prednes pateticky ladenej modernej básne písanej viazaným veršom. Tempo „je citlivým ukazovateľom artikulačno-akustickej a perцепčnej výkonnosti, kapacity expedienta a percipienta v komunikačnom kanáli reči... Súvisí s rýchlosťou odrazu objektívnej reality prostredníctvom jazyka a s reakciou človeka na konkrétnu, bezprostrednú situáciu“ (tamže, s. 29). Tempo je aj významným signálom a regulátorom sémantickej, významovej hustoty textu: čím je prejav sémanticky náročnejší, bohatší, tým pomalším tempom sa realizuje a naopak (1977, s. 30).

J. Sabol (1977, s. 32) ďalej konštatuje, že pri výstavbe prejavu sa spravidla rýchlejším „menejcennejším“ tempom reči realizujú východisko výpovede a tranzitný člen (časti vety komunikačne známe a prediktabilné hovoriacemu aj počúvajúcemu) a pomalším tempom reči jadro výpovede, teda komunikačne nový, najdôležitejší úsek mikrotextu (všet ako najmenších komunikatívnych jednotiek).

Tempo mikrotextu podporuje prozodické vlastnosti s gramatizujúcou funkciou (dôraz, pauza, melódia) a tempo makrotextu je výrazným zvukovo-štylistickým a štylizáčnym javom (tamže, s. 33).

Tempo reči veľmi úzko súvisí s pauzou. Čím je prejav sémanticky nasýtenější, náročnejší na vnímanie, tým pomalším tempom sa realizuje a tým možno v ňom predpokladať väčší počet páuz (1976, s. 264).

## Rythmus

**Rythmus** vzniká všade tam, kde sa pravidelne opakujú, striedajú rovnaké prvky v čase (v hudbe, tanci a pod.). Rythmus v reči vzniká striedaním prízvuchých a neprízvuchých slabík.

J. Sabol uvádza (1977, s. 36), že v reči je rythmus všadeprítomný. Primárne vyviera z pohybu od slabiky k taktu (takt je zvuková, fonetická jednotka skladajúca sa z jednej prízvuchej a jednej, resp. viacerých neprízvuchých slabík); sekundárne je daný pohybom od taktu k vete.

V súvislosti so zvukovo-rythmickou jednotkou (taktom) J. Sabol (1979, s. 193) konštatuje: „Keď je prízvuchá slabika na začiatku taktu, hovoríme o silovo zostupnom decrescendovom takte; keď je na konci taktu, ide o vzostupný, crescendový takt; postavením prízvuchej slabiky vnútri taktu vzniká obstupný, crescendovo-decrescendový takt.“ Ako príklad uvádza J. Sabol úryvok z Rúfusovej básne *Nemusíš*:

Nemusíš mi svoje srdce luhat',  
Hľa, už trúbi súmrak z pažítí.  
Ako dúha zájdeš, ako dúha,  
až sa mojích chlebov nasýtiš.

Nemusíš, veď nezllorečím, žena,  
nerúham sa v hrubej nevôli,  
nepadám ti, prosiac, na kolená.  
Prebolí, no čože, prebolí.

V tomto úryvku vyčlenil J. Sabol nasledujúce takty:

1) **N**emusiš mi; 2) **s**voje; 3) **s**rdce; 4) **l**uhať; 5) **H**ľa; 6) **t**rúbi; 7) **s**úmrak;  
8) **z** pažití; 9) **A**ko; 10) **d**úha; 11) **z**ájdeš; 12) **a**ko; 13) **d**úha; 14) **a**ž sa; 15)  
**m**ojich; 16) **c**hlebov; 17) **n**asýtiš; 18) **N**emusiš; 19) veď **n**ezlorečím; 20)  
**ž**ena; 21) **n**erúham sa; 22) **v** hrubej; 23) **n**evôli; 24) **n**epadám ti; 25)  
**p**rosiac; 26) **n**a kolená; 27) **P**rebolí; 28) no **č**ože; 29) **p**rebolí.

V uvedenom texte je podľa autora 6., 19. a 28. takt obstupný, 5. takt je „neutrálny“ (chýba mu širší prozodický kontext, pozadie, na ktorom by sa vynímala prízvukná slabika; avšak vzhľadom na celkový prozodický pôdorys slovenského slova ho autor hodnotí aj ako decrescendový), ostatné sú zostupné.

S rytmom reči úzko súvisí aj používanie osobitných, rytmicky veľmi citlivých slov, tzv. enklitik a proklitik, o ktorých sme už hovorili na s. 83.

„Rythmus je vlastnosť reči, ktorá je dakedy zjavná a inokedy skrytá. Spolu s ostatnými prozodickými vlastnosťami však organizuje hovorenú reč nielen ako nástroj komunikácie, dorozumievania, lež aj ako jemne a pôsobivo melodicky, intonačne stmelený a zošľachtený útvar, schopný utriediť, uniesť a percipientovi odovzdať primeranú informáciu“ (Sabol, 1977, s. 37).

## Silová modulácia reči (hlasu)

Prostriedkami silovej modulácie hlasu sú: intenzita hlasu, prízvuk, dôraz a emfáza.

### Intenzita hlasu

**Intenzita hlasu** (sila, hlasitosť prejavu, silový register reči) sa nasadzuje podľa vonkajších priestorových pomerov. Závisí od sily artikulačného prúdu, od rozkmitu hlasoviek a od utvárania rezonančných dutín pod hrtanom i nad ním. Vo výpovedi sa intenzitou hlasu odlišujú menej podstatné časti od dôležitých. Vtedy sila hlasu súvisí najmä s tempom reči. Sila hlasu býva v pomalšom tempe väčšia než v rýchlom.

Intenzita hlasu je štylizujúcim prostriedkom vety.

## Prízvuk

Problematiku prízvuku sme spracovali podľa prác J. Sabola *Prozodická sústava slovenčiny* (1977), *Prízvuk v slovenčine* (1986 [a]) a podľa monografie J. Sabola a J. Zimmermanna *Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine* (1994).

**Prízvuk** je v spisovnej slovenčine viazaný na prvú slabiku slova (*Zajtra pôjdeme domov.*). Viazanosť prízvuku v spisovnej slovenčine vylučuje jeho schopnosť rozlišovať význam (na rozdiel od jazykov s voľným prízvukom, napr. ruštiny). Sú však možné niektoré také okrajové taktové spojenia, pri ktorých na lepšie pochopenie významu je prízvuk rozhodujúcou prozodickou vlastnosťou (*Zahla som za hlasom; Zviera lasom zvierala som.*). Prízvuk má v slovenčine dôležitú, delimitačnú funkciu: pretože je viazaný na prvú slabiku slova, pomáha vymedziť slovo (a jeho hranice) ako základnú rytmicko-sémantickú jednotku (1977, s. 39).

Najjednoduchšia situácia s prízvukovaním je pri pravidelnom striedaní dvojslabičných a viacslabičných slov: *Povedzte niečo svojej dcére.*

Zložitejšia situácia je v prízvukovaní jednoslabičných predložiek, ktoré môžu byť prízvučné alebo neprízvučné. Inak sa totiž podľa J. Sabola (1977, s. 39) „prízvukovo a rytmicky správajú jednoslabičné plnovýznamové slová, inak jednoslabičné neplnovýznamové slová (najmä predložky).“ Jednoslabičné slovo sa pred enklitikou (príklonkou) vždy prízvukuje: *tak je to, čo mi dáš?*

Ako hlavný činiteľ pri určovaní prízvuku v spojeniach s jednoslabičnými predložkami sa J. Sabolovi (1977, s. 41) ukazuje rytmus a dôraz.

Pravidelne sa prízvukuje jednoslabičná predložka pred jednoslabičnými slovami, s ktorými vytvorí dvojslabičný celok: *Polož to na zem!* Toto prízvukovanie odráža prirodzený rytmus slovenčiny.

Pri spojení jednoslabičnej predložky s dvojslabičným slovom možno prízvukovať jednoslabičnú predložku, ale aj prvú slabiku plnovýznamového slova. Častejší je prvý prípad, napr. *Pero je na stole, nie pod stolom.*

Podľa J. Sabola (1977, s. 43) „zo zvukovo-rytmického hľadiska treba za základný typ pokladať spojenie prízvukovanej predložky s dvojslabičným slovom (ide – podobne ako pri trojslabičných slovách – o daktylskú stopu, ktorá spolu s trochejom zachytáva prirodzený rytmus

slovenčiny). Príklady: *Nezavreli sa do rána. Stúlila sa do jaskýň a posadala na skalné steny podzemných priepastí.*“

J. Sabol (1977, s. 42) konštatuje, že „spojenie jednoslabičnej predložky s trojslabičným slovom utvára podobnú prízvukovo-rytmickú situáciu ako pri jednoslabičných slovách.“

Pri spojení jednoslabičnej predložky so štvorslabičným a viacslabичným slovom sa pravidelne prízvukuje prvá slabika slova: ...*obliekaš sa do sviatočného rúcha* (1977, s. 42).

V tejto súvislosti J. Sabol (tamže, s. 48) uvádza, že v umeleckom štýle prevažuje tendencia prízvukovať predložky pred dvojslabičným a trojslabičným slovom, zatiaľ čo v odbornom a publicistickom štýle sa prízvukuje aj prvá slabika dvojslabičného a trojslabičného slova po predložke.

Čím je slovo kratšie, tým viac sa pred ním prízvukuje predložka, tým viac sa v spojení predložky a slova presadzuje zvukovo-rytmická rovina jazyka (Sabol – Zimmermann, 1994, s. 27).

V texte sa prízvuk nijako neoznačuje.

Á. Kráľ (1988, s. 164) rozlišuje v spisovnej slovenčine hlavný a vedľajší prízvuk. Za vedľajší prízvuk pokladá menšie zvýraznenie tretej slabiky štvorslabičných slov, tretej alebo predposlednej slabiky dlhších slov, alebo vôbec ďalšie zvýšenie a zosilnenie hlasu v tom istom takte.

K tejto otázke sa v štúdií *Prízvuk v slovenčine* (1986 [a], s. 394) vyjadril J. Sabol. Podľa neho experimentálny prieskum intenzity kriviek pri analýze slovenského prízvuku ukazuje, že tzv. vedľajší prízvuk v spisovnej slovenčine neexistuje ako systémový jav. Ďalej konštatuje, že „pri vymedzovaní tzv. vedľajšieho prízvuku by sa nerešpektovala fonologicko-dištingtívna alebo fonologicko-delimitačná funkcia prízvuku.“

Suprasegmentálne javy navzájom úzko súvisia. Podľa J. Sabola (1986 [a], s. 392) najvýraznejšie sa prejavuje súhra prízvuku s rytmom, ale aj kvantitou; prízvukné slabiky sú totiž vrcholy, hroty rytmu.

Prízvuk môže prerastať do vetnej aktualizácie – dôrazu a dôraz do citovej aktualizácie – emfázy.

## Dôraz

**Dôraz** (vetný prízvuk) sa prejavuje na slabike, ale uvedomuje sa ako vlastnosť celej vety. Dôraz je výraznejšia výslovnosť významovo najdôležitejšieho slova vo vete. Nie je presne stanovený, ani sa graficky

v texte nevyznačuje. Význam výpovede súvisí s členením na **východisko** a **jadro**. Na slovosled v slovenčine vplýva predovšetkým **významový činiteľ**. Je to princíp, podľa ktorého sa poradím slov vo výpovedi odstupňuje ich význam, a to tak, že na začiatku sú najmenej dôležité slová a na konci slová najdôležitejšie. Začiatok výpovede sa z hľadiska slovosledu nazýva **východisko** a koniec sa nazýva **jadro**. Východisko výpovede je teda tá časť vety, v ktorej sa hovorí o veciach pomerne známých, jadro výpovede je tá časť vety, v ktorej sa oznamuje niečo nové.

Pri **objektívnom poradí** sa vysloví najprv východisko a potom jadro výpovede. Je to pri pokojnom rozprávaní.

Pri **subjektívnom poradí** sa vysloví najprv jadro a potom východisko výpovede. Je to pri vzrušenom rozprávaní:

|                                                                                      |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------|----|
| JV                                                                                   | JV |
| <i>To dievča sa volá <u>Jana</u>. Otec číta <u>noviny</u>.</i> (objektívne poradie)  |    |
| JV                                                                                   | JV |
| <i><u>Jana</u> sa volá to dievča. <u>Noviny</u> číta otec.</i> (subjektívne poradie) |    |

Pri objektívnom poradí je miestom dôrazu posledné slovo vety (jadro výpovede). Pri subjektívnom poradí je miesto dôrazu (jadro výpovede) na začiatku vety.

Východisko výpovede sa často vynecháva a celú výpoveď zastupuje iba jadro. Ak sa však vynechá jadro, výpoveď sa pociťuje ako chybná. Vyskytuje sa to najmä v emocionálnych textoch. *Počkaj, takú ti...* Jadro je skryté v situácii.

Dôraz je špecifický zvukový jav vety a výpovede. Má dôležitú komunikatívnu funkciu, preto sa v niektorých prípadoch dôraz v texte označuje iným typom písma, alebo sa zdôraznené slovo podčiarkne.

## Emfáza

**Emfáza**, citový dôraz je expresívnou aktualizáciou, modifikáciou dôrazu (Sabol, 1977, s. 51). Môže sa vyjadriť rozmanitým spôsobom, napr. vyslabikovaním zdôrazneného slova, jeho oddelením výraznou pauzou a pod.: *Mamááá! Bože móôôj!* „Vyznačuje sa zvlášť nápadným melodickým pohybom na zdôraznenom slove, pričom sa obyčajne predlžujú samohlásky. Emfáza je výrazom extrémneho citového postoja hovoriaceho k vypovedanému“ (Král, 1988, s. 172).



## Tónová modulácia reči (hlasu)

Tónovou moduláciou sa nazývajú zmeny vo výške základného tónu reči. Tónovou moduláciou artikulačného prúdu vznikajú ďalšie suprasegmentálne javy: hlasový register a melódia.

### Hlasový register

**Hlasový register** vzniká nasadením hlasu do istej výšky, tóniny. „Na jeho pozadí sa odráža tónová zmena slabík, ktorú vnímame ako melódiu vety. Ide o jav, ktorý sa môže využiť ako štylizujúci činiteľ najmä v súčinnosti s inými prozodickými vlastnosťami (tempo, intenzita hlasu). Monotónnejšie nasadenie prejavu v nižšom hlasovom registri môže vsugerovať pochmúrnú náladu; vyšší register zasa môže naznačiť „veselšie“, slávnostnejšie zafarbenie prejavu“ (Sabol, 1977, s. 52).

### Melódia

S myšlienkovým a citovým obsahom vety súvisí melódia vety. **Melódia** je „pohyb, zmena a vlnenie tónovej zložky reči. Je to zmena výšky hlasu pri reči, čiže časový priebeh výšky hlasu.

Melódia vzniká činnosťou hlasiviek. Zmenu rýchlosti otvárania a zatvárania (kmitania) hlasiviek vnímame ako zmenu výšky tónu a ako melódiu reči. Melodická zložka je prítomná iba na tých segmentoch reči (na tých hláskach), ktoré sú znelé. To sú najmä všetky samohláskové zvuky.

Najväčší melodický pohyb, tzv. **charakteristický tónový interval**, býva na jadrovej časti výpovede. Rozhoduje o modálnej platnosti vety a prejavuje sa na ňom osobný postoj hovoriaceho k obsahu výpovede. Tento melodický úsek (tvar) sa volá **melodéma**. V užšom zmysle sa melódiou vety rozumie práve tento charakteristický úsek – melodéma.

Z jazykového hľadiska stačí, ak sa charakterizuje iba niekoľko typov melódie (melodém). To sú práve tie typy, ktoré rozhodujú o jazykovej platnosti výpovede a vety. Tak sa podľa druhu melodémy (melódie vety)

rozlišujú výpovede s platnosťou oznámenia, otázky, výzvy, zvolania, rozlišujú sa melodémy končiace a nekončiace, uspokojivé a neuspokojivé.

V spisovnej slovenčine sa rozlišujú tri základné typy melódie:

- a) uspokojivá končiaca melódia (konkluzívna kadencia),
- b) neuspokojivá končiaca melódia (antikadencia),
- c) neuspokojivá nekončiaca melódia (semikadencia, polokadencia)“ (Kráľ, 1988, s. 172 – 174).

**Konkluzívna kadencia**, čiže melódia vetného úseku uspokojujúco uzavretého končiacou pauzou. Končiaca melódia je tá, ktorá býva na konci vety. Je to klesavá melódia, čiže klesavý tónový priebeh. Najmä posledný úsek vety má výrazne klesavý tónový priebeh. Tón poslednej slabiky je najnižší. Je to základný typ melódie a vyskytuje sa v oznamovacích, rozkazovacích, zvolacích a želacích vetách, ako aj v jednom type opytovacích viet.

Oznamovacia veta:

*Večer pôjdeme do kina.*

— — — — —

Rozkazovacia veta:

*Dones mi knihu!*

— — — — —

Zvolacia veta:

*To je krása! Ale je dnes krásne!*

— — — — —

Želacia veta:

*Keby sa vyčasil.*

— — — — —

Klesavú melódiu majú aj **doplňovacie otázky**, t. j. opytacie vety začínajúce sa opytovacím zámenom *kto, čo, kedy, prečo, ako* atď.

Doplňovacie otázky:

*Kedy prídeš domov?*

— — — — —

-  
-  
-

**Antikadencia**, čiže melódia vetného úseku neuspokojujúco uzavretého končiacou pauzou. Neuspokojivá končiaca melódia vety naznačuje síce ukončenie vety (býva na konci vety), ale aj potrebu jej doplnenia žiadanou informáciou. Je to stúpavá melódia a signalizuje, že výpoveď nie je presne ukončená, že sa čaká na jej potvrdenie alebo popretie. Takáto melódia je v tzv. **zist'ovacích otázkach**, na ktoré sa čaká odpoveď v podobe častíc typu *áno, nie*:

*Pôjdeme večer do kina?*

- - - - -

**Semikadencia (polokadencia)**, čiže melódia vetného úseku pred nekončiacou pauzou. To znamená, že semikadencia môže byť len v takom vetnom úseku, ktorý nestojí na konci vety. Signalizuje, že sa výpoveď ešte neskončila, počúvajúci očakáva jej pokračovanie. Nekončiaca melódia je tá, ktorá býva vnútri vety alebo súvetia a signalizuje neskončenosť výpovede.

*Otec jej povedal, čo si o nej myslí.*

- - -

Slabiky predpauzového úseku majú dosť monotónny priebeh. V pokojnej výpovedi sa zo začiatku klesavá melódia v poslednom takte pred pauzou zvýši a táto výška sa zachová vo všetkých slabikách posledného taktu až po prestávku.

Suprasegmentálne javy spisovnej slovenčiny sú rôznorodé, ale navzájom aj späté. V súvislosti s problematikou prozodických vlastností spisovnej slovenčiny J. Sabol (1977, s. 86) konštatuje, že „zvuková stavba jazyka v svojej mnohotvárnosti umožňuje hovoriacemu formovať prejav tak, aby slovo znelo nielen správne, ale aj pekne, lahodne, príjemne. Zvyšovanie kultúry slovenského hovoreného slova a pestovanie zvukových krás slovenčiny znamená hlbšie vniknutie aj do podstaty jej prozodických, suprasegmentálnych javov.“

# FONOLÓGIA

## Vznik a vývin fonológie

Rozvoj experimentálnej fonetiky (zakladateľ Francúz P. Rousselot) koncom 19. storočia spôsobil, že sa do popredia jej záujmu dostávajú fyziologické, akustické a technické otázky, ktoré podľa niektorých bádateľov patria skôr do prírodovedného než do jazykovedného bádania. Fonetický materiál sa neinterpretoval lingvisticky. Začala sa prejavovať samoúčelnosť fonetiky.

Z reakcie na takúto situáciu vznikla nová vedná disciplína zaoberajúca sa len takými zvukovými vlastnosťami, ktoré majú význam rozlišovaciu (dištingtívnu) platnosť. Vznikla akási „funkčná fonetika“, ktorá neskôr dostala názov **fonológia**. Fonológia sa ako vedná disciplína osamostatnila v dvadsiatych rokoch 20. storočia, no základy fonológie vznikli skôr.

Pojem dištingtívnej funkcie (dištingkcie) poznal a používal fonetik **H. Sweet**, ktorý tvrdil, že v každom jazyku sa využíva iba niekoľko dištingcií. Podobné myšlienky sa nachádzajú v diele Francúza **P. Passyho**, ktorý spolu s dánskym fonetikom **O. Jespersenom** a Angličanom **D. Jonesom** vymedzili pojem **fonéma**. Poslední dvaja však fonologickú problematiku veľmi úzko spájali s fonetickou problematikou a fonému chápali ako triedu foneticky blízkych hlások.

Za zakladateľa fonológie sa však považuje poľský jazykovedec **Jan Baudouin de Courtenay** (1845 – 1929) a jeho žiak **M. Kruszewski** (1851 – 1887) (kazanská škola). „Za jednotku ‚fonetiky‘ pokladali fonému. Chápali ju ako zvukovú predstavu, zvukový vnem a psychický ekvivalent hlásky, teda ako psychologickú jednotku“ (EJ, 1993, s. 144).

**J. Baudouin de Courtenay** a zvlášť **F. de Saussure**, zakladateľ lingvistického štrukturalizmu, ako prví vyslovili myšlienku, že v jazyku nie je najdôležitejšia materiálna stránka hlások (ich vznik a fyzikálne či akustické vlastnosti), ale ich rozlišovacia schopnosť, a tým bol vymedzený pojem fonémy. F. de Saussure podstatne ovplyvnil pražskú školu, ale aj dánsku **glosematickú školu** (zakladateľ **Louis Hjelmslev** [1899 – 1965]) združenú v **Kodanskom lingvistickom krúžku**. Svoju glosematickú teóriu budoval Hjelmslev „na izolovanej analýze jazykovej formy (bez ohľadu na významovú stránku jednotiek) a odtrhnuto od fyzického základu reči“ (EJ, 1993, s. 169). Fonému definoval iba na základe kombinačných schopností a alternácií. V USA **Edward Sapir** (1844 – 1939) tiež hovoril o

tzv. kombinačnej schopnosti fonémy. Ovplyvnil **Bloomfieldovu školu**, generatívnu gramatiku i glosematiku. **Leonard Bloomfield** (1887 – 1949) „považoval fonému za fyzikálny jav (časť zvuku, ktorý sa opakuje)“ (EJ, s. 144).

Na 1. medzinárodnom zjazde lingvistov v Haagu v roku 1928 predložila skupina jazykovedcov: **N. S. Trubeckoj** (1898 – 1938), **R. Jakobson** (1896 – 1982) a **S. O. Karcevskij** (1885 – 1955) tézy, ktoré rozvíjali Saussurovu teóriu o funkčnom hláskovom systéme. Títo jazykovedci sa stali jednými z najvýznamnejších predstaviteľov **pražskej školy**, ktorá sa začala v roku 1926 rozvíjať v **Pražskom lingvistickom krúžku**. Otcom pražskej fonologickej koncepcie bol ruský lingvista **N. S. Trubeckoj**, ktorého najvýznamnejšie fonologické dielo *Grundzüge der Phonologie* (*Základy fonológie*) vyšlo v roku 1939. Významnú úlohu pri rozvoji fonologickej teórie pražskej školy mali zvlášť **V. Mathesius** (1882 – 1945), **R. Jakobson**, **B. Havránek** (1893 – 1978), **B. Trnka**, **J. Vachek**, na Slovensku **Ľ. Novák** (1908 – 1992).

Fonológia sa v pražskej škole stavala do opozície proti fonetike tak, ako jazykovedná disciplína proti prírodovednej (N. S. Trubeckoj). Fonéma sa v pražskej škole vymedzila ako najmenšia a nerozložiteľná fonologická jednotka. R. Jakobson neskôr vypracoval tzv. teóriu dištinktívnych príznakov. Najmenšou jednotkou schopnou rozlišovať jazykový význam je podľa neho nie fonéma, ale dištinktívna vlastnosť fonémy. Je to podstata **subfonematickej fonológie**. Ak sa fonéma považuje za základnú jednotku fonológie, ide o **fonematickú fonológiu**, ktorú v slovenskej jazykovede reprezentuje aj dielo E. Paulinyho.

S pojmom fonéma sa pracuje aj v **Moskovskej fonologickej škole (P. S. Kuznecov, V. N. Sidorov, A. A. Reformatskij, R. I. Avanesov, V. A. Vinogradov a i.)** a v **Leningradskej fonologickej škole (L. V. Ščerba, L. R. Zinder, M. J. Matusevičová, A. J. Smirnickij a i.)** (Kráľ – Sabol, 1989, s. 78).

V moskovskej škole sa fonéma považuje za závislý prvok morfémy. Inventár foném sa určuje podľa silných pozícií, v ktorých vystupujú fonémy v základnej forme, nie sú ovplyvnené okolím. Zo slovenských jazykovedcov na niektoré princípy fonológie moskovskej školy nadviazal **J. Sabol**, tvorca originálnej syntetickej fonologickej teórie. V leningradskej škole, v ktorej sa fonéma definuje ako psychologický jav (zvukový typ) so sociálnou funkciou, sa fonémy určujú podľa minimálnych párov a intuície.

Súčasní slovenskí a českí jazykovedci pracujú podľa princípov pražskej školy. K prvej generácii tejto školy patril zakladateľ slovenskej fonológie L. Novák, ktorý „roztvoril teoretické bádanie v oblasti slovenskej synchronickej a historickej fonológie“ (Sabol, 1989, s. 11).

Teóriu pražskej školy rozpracoval a na slovenčinu aplikoval **E. Pauliny** (1912 – 1983) najmä v svojich troch prácach zo synchronickej slovenskej fonológie (*Fonológia spisovnej slovenčiny*, 1961; 1968; *Fonologický vývin slovenčiny*, 1963; *Slovenská fonológia*, 1979). E. Pauliny v nich „podal doteraz najsústavnejší a najkritickejší výklad základných fonologických pojmov (a to na širšom pozadí jazykovej komunikácie) a dištinktvných príznakov slovenských foném“ (Sabol, 1989, s. 12). Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny podal **J. Horecký** v rovnomennej štúdii z roku 1975, ako aj v niektorých ďalších štúdiách.

Komplexne, t. j. foneticky aj fonologicky skúma zvukovú rovinu spisovnej slovenčiny **J. Sabol** z Filozofickej fakulty PU v Prešove. Na formovanie Sabolovej koncepcie výskumu fonického systému slovenčiny mala na začiatku jeho fonologického bádania značný vplyv najmä teória Moskovskej fonologickej školy, ktorá podľa autora predpokladá, „že fonematické (presnejšie morfofonematické) zloženie morfémy poznávame cez jej všetky možné realizácie“ (1989, s. 13). Originálny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny podal J. Sabol na základe svojej fonologickej teórie v monografii *Syntetická fonologická teória* (1989). V tom istom roku vydal J. Sabol spolu s Á. Kráľom vysokoškolskú učebnicu *Fonetika a fonológia*, ktorá je syntetickým zavŕšením dlhoročných výskumov zvukovej roviny slovenčiny týchto dvoch popredných slovenských jazykovedcov.

Teoretickými otázkami fonológie sa zaoberali aj ďalší slovenskí jazykovedci, ako napr. **J. Ružička**, **Š. Peciar**, **R. Krajčovič**, **Á. Kráľ**. Z českých lingvistov to boli najmä **F. Daneš**, **M. Romportl**, **K. Horálek**, **B. Borovičková**, **A. Lamprecht**, **F. V. Mareš**, **M. Komárek** a iní.

## Vzťah fonetiky a fonológie

Vzájomný vzťah fonetiky a fonológie je daný vlastne predmetom ich výskumu. Obidve disciplíny sa zaoberajú štúdiom jednej časti problémov súvisiacich s jazykovou formou. Nezaoberajú sa jazykovým obsahom.

**Fonetika** (jej jednotkou je **hláska**, **fóna**) skúma zvuky ľudskej reči (hlásky) z **artikulačného** (fyziologického) hľadiska, to znamená z hľadiska

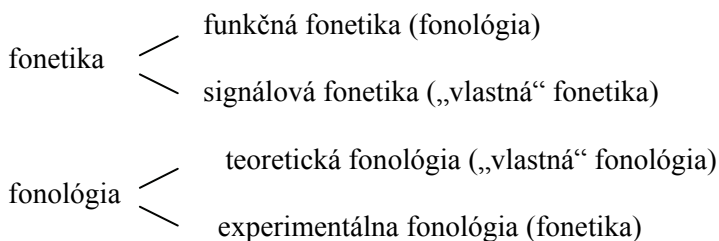
ich tvorenia artikulačnými orgánmi. Z **akustického** hľadiska fonetika skúma výsledok artikulácie, ktorými sú zvukové (fyzické) vlastnosti hlások.

**Fonológia** (jej jednotkou je **fonéma**) skúma zvukovú stránku **jazyka** z funkčného hľadiska, čiže skúma tie vlastnosti foném, ktoré majú význam rozlišovaciu (dištingtívnu) funkciu. Aby však mohla fonológia skúmať funkciu zvukov pri dorozumievaní, musí využívať zistenia fonetiky o artikulačno-akustických vlastnostiach zvukov ľudskej reči, ktoré sú pre ňu materiálnym východiskom. Preto fonológia odhaľuje zákonitosti, podľa ktorých sa zo zvukov, ktorých tvorenie skúma fonetika, utvárajú slová a tvary, teda odhaľuje funkčné využívanie zvukového materiálu.

Pretože sa tieto dve disciplíny donedávna vyvíjali samostatne, pokúsili sme sa ich ako dve samostatné disciplíny aj definovať a charakterizovať.

Integrujúci pohľad na zvukovú rovinu prinášajú vo vysokoškolskej učebnici *Fonetika a fonológia* Á. Kráľ – J. Sabol (1989), ktorí obidve disciplíny spájajú do jediného celku, pretože podľa autorov sa dnes už „prakticky stiera deliaca čiara medzi nimi a miešajú sa aj ich pojmové sústavy a terminológia“ (s. 29). Fonetika a fonológia podľa obidvoch autorov sú aj boli iba relatívne samostatné disciplíny, ktoré chápu ako jeden komplexný objekt dvojakej podstaty, čo vyjadrujú definíciou, že „**fonetika a fonológia študujú zvukový subsystém, zvukovú stránku jazyka.**“ A ďalej sa uvádza: „**Preto ani z predmetu fonetiky nemožno vylúčiť (v užšom a tradičnom zmysle) fonologické javy, ani z predmetu fonológie (v užšom a tradičnom zmysle) fonetické javy**“ (s. 30).

Na základe toho uvádzajú autori tieto vzťahy fonetiky a fonológie:



Fonetika a fonológia sú podľa autorov zviazané aj svojím predmetom výskumu, lebo obidve sa zaoberajú formotvornou zložkou ľudskej reči.

## Základné fonologické pojmy

Základnou jednotkou zvukovej roviny jazyka, ktorou sa zaoberá fonológia, je **fonéma**. Je to „*zvuková jednotka stvárnená ako zväzok dištinkatívnych príznakov, transponovaná do nášho jazykového vedomia ako fonický prvok so schopnosťou rozlišovať významy slov a tvarov*“ (Sabol, 1989, s. 19).

Fonéma sa v reči obyčajne realizuje celou skupinou foneticky si podobných hlások, medzi ktorými existujú vzťahy podobnosti a odlišnosti nielen pri artikulácii, ale aj v sluchovom vnímaní. Tento vzťah podobnosti a odlišnosti hlások si hovoriaci a počúvajúci musia aj uvedomiť, aby pomocou nich mohli utvárať slová a tvary.

Z fonologického hľadiska predstavujú niektoré hlásky osobitné fonémy, iné sa stotožňujú s variantmi foném.

Vlastnosti foném, ktoré sa využívajú v jazyku na rozlišovanie slov a tvarov, sa nazývajú **fonologicky relevantné (záväzné)** vlastnosti. Sú to teda vlastnosti, pomocou ktorých sa rozlišuje význam slov a tvarov (dištinkatívne vlastnosti), napr. *vlas* – *klas*, *rok* – *rak*. Keď sa istými vlastnosťami nedá rozlíšiť význam, pokladajú sa takéto vlastnosti za **fonologicky irelevantné (nezáväzné)**. V slovenčine je takouto fonologicky irelevantnou vlastnosťou napr. vlastnosť mäkkopodnebnosti [ŋ] pri výslovnosti slov *banka* [baŋka], *strunga* [struŋga]. Pretože takáto výslovnosť je podmienená nasledujúcou mäkkopodnebnou (velárnou) hláskou *k*, *g*, nejde o fonému, ale o **variant fonémy *n*** (alofónu). Hláska [ŋ] je teda **kombinatórny (závislý) variant** fonémy /*n*/, pretože jeho realizácia závisí od hláskového okolia. Fonéma /*n*/ sa môže v slovenčine realizovať štyrmi ustálenými spôsobmi (štyrmi hláskami), a to v závislosti od nasledujúcej hlásky. Kombinatórnym variantom (alofónou) fonémy /*n*/ sú teda hlásky [n, ŋ, ɲ, ɳ]: *noha* [noha], *bunka* [buŋka], *panský* [paŋský], *bronchitída* [brɔɲxítída].

**Alofóny** (varianty foném) sú fóny (hlásky) tvoriace podmnožinu tej istej fonémy.

Varianty foném, ktorých výskyt nie je podmienený hláskovým (fonickým) okolím, nazývame **nezávislými (fakultatívnymi)** variantmi. Fakultatívne varianty sú podmienené osobnými návykmi hovoriaceho, preto majú často individuálny charakter. Za nezávislý variant sa považuje napr. výslovnosť čapíkového (uvulárneho) *r*, rôzne spôsoby výslovnosti



sykaviek v reči niektorých hovoriacich, ktoré narúšajú ustálenú ortofonickú normu príslušného jazyka (správne tvorenie hlások).

Pri bežnej komunikácii vnímame len relevantné zvukové rozdiely, ostatné (irelevantné) si uvedomíme vtedy, keď bezprostredne zameriame svoju pozornosť na zvukové kvality reči s úmyslom zámerne charakterizovať výslovnosť nejakej skupiny ľudí, napr. na charakteristiku postáv v literárnom diele. Sú to štylistické varianty. Pri fonologickej analýze sa sledujú relevantné zvukové rozdiely, ktorými sa v jazyku realizuje význam.

Fonologický systém príslušného jazyka tvorí súbor foném, resp. ich dištinkčných vlastností, ale aj inventár fonologických protikladov. Inventár foném sa zisťuje na základe tzv. **minimálnych párov**, čiže dvojíc slov lišiacich sa len jednou hláskou (fónou), pričom dochádza k zmene významu slova, napr. *vlak* – *vrak*. Z rozdielu vo význame oboch slov sa ukazuje, že zvuky [l], [r] predstavujú fonémy, pretože slúžia na rozlišovanie významu.

Inventár foném sa vymedzuje aj pomocou tzv. **komutačných testov**. Pri komutačných testoch ide o množinu minimálnych párov. Proti jednej fonéme sa v jednotlivých pároch kladú podľa možnosti všetky fonémy príslušného jazyka, napr. fonéma /s/ je v protiklade k týmto fonémam: *kosa* – *koza*, *sila* – *vila*, *set* – *let*, *semeno* – *vemeno*; fonéma /i/: *ihla* – *ohla*, *miske* – *maske*, *tik* – *tak* atď. Na základe toho možno fonému stručne definovať ako člena fonologického protikladu.

Dištinkčívna (význam rozlišovacia) schopnosť istého zvuku sa teda zisťuje proti inému zvuku v totožnom zvukovom kontexte. „Ak sa môžu dve hlásky vyskytnúť v totožnom zvukovom okolí (v tomto prípade sú vo vzťahu **kontrastívnej, voľnej distribúcie**), pričom menia význam slova, alebo pri ich zámene sa slovo stáva nezrozumiteľným, ide o osobitné fonémy. Je to postavenie tzv. **maximálnej fonologickej diferenciácie...** Miesto, v ktorom sa nemôžu vyskytnúť dve hlásky toho istého jazyka (teda ich protiklad nemôže meniť význam slov a tvarov), je postavením **minimálnej fonologickej diferenciácie...** Fonické jednotky sú v tomto prípade vo vzťahu **komplementárnej (doplňkovej) distribúcie** (pozíciami sa navzájom vylučujú); ide o **alofóny jednej fonémy** (o hlásky tvoriace množinu jednej fonémy)“ (Kráľ – Sabol, 1989, s. 267 – 268).

Fonologické vlastnosti foném vyplývajú zo vzťahov vo fonologickej štruktúre. Podľa okruhu fonologických vlastností a podľa dôležitosti pre existenciu fonémy a fonologického protikladu sa rozlišuje **vlastnosť porovnávacieho základu** a **vlastnosť korelačného príznaku**. Vlastnosť

porovnávacieho základu tvorí jadro fonémy a zachováva si vždy svoju dištinktívnu silu. Odstránením ktorejkoľvek vlastnosti porovnávacieho základu by fonéma zanikla a zo zvyšných vlastností by sa nemohla utvoriť nová fonéma.

E. Pauliny (1968, s. 27) uvádza, že „napr. v slovenskom fonologickom systéme sú pri konsonantoch vlastnosťami porovnávacieho základu vlastnosti **kompaktnosť** – **difúznosť**, **tuposť** – **ostrosť**, **záverovosť** – **úžinovosť** a pod.“ Ak by sa napríklad zo spoluhlásky *b*, ktorá má vlastnosť tuposti, difúznosti a záverovosti, odstránila ktorákoľvek, fonéma *b* by prestala existovať. Vlastnosti porovnávacieho základu sú **stálymi, neneutralizovateľnými vlastnosťami** fonémy.

J. Sabol (1986, s. 22) uvádza, že „fonémy stojace v opozícii majú spoločnú vlastnosť porovnávacieho základu, ale sa líšia vlastnosťou korelačného príznaku“, ktorá je fonologickou vlastnosťou, „dištinktívnym príznakom nepatriacim do jadra fonémy“ (Sabol, 1989, s. 38). Ďalej J. Sabol (tamže) konštatuje: „Odstránením vlastnosti korelačného príznaku by fonéma nezanikla, ale zmenila by sa na protikladnú fonému, ktorá nemá danú vlastnosť korelačného príznaku.“ Vlastnosť korelačného príznaku je pri fonéme /*b*/ vlastnosť znelosti /*Vc*/ (Sabol, 1986, s. 22). Jej odstránením vzniká protikladná fonéma /*p*/, na ktorej utvorenie by stačili ostávajúce vlastnosti porovnávacieho základu, a to vlastnosti tuposti, difúznosti a záverovosti. Vlastnosť korelačného príznaku sa pod vplyvom zvukového (hláskového) okolia môže meniť (neutralizovať), je to **neutralizovateľná vlastnosť**.

„Rozložením vlastností porovnávacieho základu a korelačného príznaku pri fonémach stojacich v opozícii vzniká **korelácia**... Typickou koreláciou v spisovnej slovenčine je korelácia šumových spoluhlások podľa vlastnosti (ne)znelosti (znelostná korelácia). Obsahuje desať dvojíc foném: *p – b, f – v, t – d, s – z, c – ž, š – ž, č – ž, t' – d', k – g, x – h...* Fonémy jedného radu majú spoločnú privatívnu vlastnosť (vlastnosť znelosti – rad *b, v, d, z...*), ktorú nemajú fonémy druhého radu (*p, f, t, s...*)“ (Král – Sabol, 1989, s. 265). Okrem toho každá z uvedených dvojíc je „zviazaná rovnakými vlastnosťami porovnávacieho základu, a to v takom zložení, ktoré sa neopakuje ani pri jednej inej dvojici... Párová fonéma je taká, ktorú možno zaradiť do niektorej dvojice nejakej korelácie“ (Pauliny, 1979, s. 89), v tomto prípade znelostnej korelácie. Nepárová fonéma nie je členom korelačného páru. V slovenčine sú fonémy *m, n, ň, l, l', r, j* nepárové a hoci sú znelé, nemajú príslušné neznelé protikladové fonémy.

Vlastnosti foném vyplývajú vždy z ich vzájomných vzťahov vo fonologickej štruktúre príslušného jazyka. Takýto vzájomný vzťah medzi dvoma fonémami, ktorý vzniká na základe uvedomovanej podobnosti a odlišnosti, sa nazýva **fonologickým protikladom (opozíciou)**.

Podľa množstva členov v protiklade sa rozlišujú **dvojčenné (binárne)** protiklady. To znamená, že v binárnom protiklade stoja iba dva členy. V slovenčine je to napríklad protiklad podľa vlastnosti znelosť – neznelosť: *d – t, b – p...* Rozlišujú sa ešte aj **trojčenné** protiklady (v slovenčine je to protiklad podľa artikulačnej výšky vokálov: *ä – e – i*) (Král – Sabol, 1989, s. 271).

Podľa toho, ako sa od seba líšia dištinktívne príznaky foném stojacich v protikladnom vzťahu, sa uvádzajú ešte **privatívne, graduálne, ekvipolentné a disjunktné** protiklady.

V **privatívnom** protiklade sú dve fonémy vtedy, keď jednej z foném stojacich v protiklade chýba jedna vlastnosť, ktorú však má druhá fonéma (v slovenčine je to protiklad znelosť – neznelosť). Vo vzťahu *d – t* má fonéma /d/ vlastnosť znelosti, ktorá chýba fonéme /t/.

J. Sabol (Král – Sabol, 1989, s. 272) uvádza, že „v **graduálnom** protiklade sú dve (alebo viaceré) fonémy vtedy, keď sa líšia rozličným stupňom prítomnosti tej istej vlastnosti (ide napríklad o otvorenosť samohlások alebo o protiklad kvantity v slovenčine: *á* trvá dlhšie ako *a*.“ Ďalej autor uvádza, že vo svojom opise slovenského fonologického systému s graduálnymi protikladmi nepracuje.

V **ekvipolentnom** protiklade sú dve fonémy vtedy, keď sa líšia od seba navzájom rôznorodými vlastnosťami, napr. protiklad /f – dʲ/, /k – v/ a pod.

**Disjunktné** protiklady (pre fonológiu sú málo plodné) utvárajú fonémy vtedy, keď nemajú ani jednu spoločnú vlastnosť (opozícia samohlások a šumových spoluhlások)... Ekvipolentné a disjunktné protiklady možno hodnotiť ako **kontrasty** (Král – Sabol, s. 272).

Vlastnosti porovnávacieho základu tvoria jadro fonémy a ostávajú pri fonéme vždy. Sú to **stále (konštantné)** vlastnosti. Vlastnosti korelačného príznaku v istých pozíciách nezachovávajú svoju dištinktívnu silu. Nazývajú sa **neutralizovateľnými** vlastnosťami a sú platné len v istých postaveniach.

Podľa Á. Kráľa – J. Sabola (1989, s. 319) „**neutralizácia** je fonologický jav, pri ktorom ide o vplyv fonémy na fonému (alebo prozodémy – suprasegmentálneho javu... – na prozodému). Je to zmena fonémy (prozodémy) na inú fonému (prozodému) vynútená zvukovým,

fonickým okolím. Napríklad v slove *briezka* sa fonéma /z/... pod tlakom nasledujúcej fonémy /k/ neutralizuje, mení podľa protikladu  $V_c - V_c^\circ$  a realizuje sa ako [s]“. Neutralizáciu protikladu  $V_c - V_c^\circ$  pozri na s. 110.

Neutralizácia sa realizuje ako **asimilácia**, **disimilácia** alebo **redukcia**. „Pri **asimilácii** sa neutralizovaný zvukový prvok prispôsobuje príslušnou fonologickou vlastnosťou neutralizujúcemu zvukovému prvku (napr. protiklad  $V_c - V_c^\circ$ )“ (Král – Sabol, s. 319); (napr. *hub-a - hub-ka* [*hup-ka*]).

Pri **disimilácii** ide o rozlíšenie dvoch pôvodne totožných hlások, napr. psl. *plet-ti* → *ples-ti*. Disimiláciou sa zdôrazňuje rozdiel medzi dvoma rovnakými hláskami. Najčastejšia je disimilácia v slovenských nárečiach: *pilulka - pirulka*, *rúra - rúla*.

Sem môžeme zaradiť aj zákon o rytmickom krátení dĺžky, v ktorom stráca neutralizovaný nositeľ slabičnosti dĺžku, ak je predchádzajúci nositeľ slabičnosti dlhý [*pek-ná*, ale *krás-na*].

Pri **redukcii** sa samohláska (vokál) v istom zvukovom okolí nahrádza iným vokálom. Napr. v ruštine sa vokál *o* pred prízvuknou slabikou alebo v prvej neprízvuknej slabike slova nahrádza vokálom *a*.

## **Dištinkatívne vlastnosti slovenských foném**

### **Fonologické vlastnosti spoluhlások (konsonantov)**

Pri skúmaní fonologického systému slovenského jazyka sa najprv určuje inventár foném a dištinkatívne vlastnosti utvárajúce fonémy. V slovenčine sa rozlišujú tri triedy foném: šumové konsonanty, sonórne (zvučné) konsonanty a vokály (samohlásky). Triedy foném (samohlások a spoluhlások) sa líšia svojimi fonologickými vlastnosťami, ktorým zodpovedajú artikulačné a akustické rozdiely na úrovni fón (hlások).

Na pozadí artikulačných a akustických (resp. aj percepčných) osobitostí vokálov a konsonantov autori (Král – Sabol, 1989, s. 275) vymedzujú dva základné fonologické protiklady, teda také dištinkatívne príznaky, ktoré sa uplatňujú pri všetkých fonémach:  $C - C^\circ$  (konsonantnosť – nekonsonantnosť) a  $V - V^\circ$  (vokálnosť – nevokálnosť).

Vokálnosť je akusticky daná prítomnosťou tónu, konsonantnosť zasa prítomnosťou šumu. Na základe týchto dvoch párov fonologických vzťahov vymedzujú autori (Král – Sabol, tamže) tieto triedy foném:

|    | V                      | V°                                    |
|----|------------------------|---------------------------------------|
| C  | sonórne<br>spoluhlásky | šumové<br>spoluhlásky                 |
| C° | samohlásky             | klzavé elementy, tzv. glides (glajdy) |

### 1. vokálnosť – nevokálnosť, V – V°

Prítomnosť vlastnosti vokálnosti je daná samohláskam (vokálom) a sonórnym spoluhláskam. Neprítomnosť vlastnosti vokálnosti je daná šumovým spoluhláskam (konsonantom).

### 2. konsonantnosť – nekonzonantnosť, C – C°

„Vlastnosť konsonantnosti /C/ je artikulačne podmienená prítomnosťou prekážky v ústnej dutine alebo na perách. Pri spoluhláske /h/ je to výnimočne prekážka v hrtane. Artikulačný prúd prekonáva túto prekážku a tak vzniká šum, ktorým je akusticky podmienená vlastnosť /C/“ (Pauliny, 1979, s. 108 – 109). Neprítomnosť vlastnosti konsonantnosti /C°/ je charakteristická pre vokály, pretože pri ich artikulácii sa do cesty artikulačného prúdu nestavia prekážky, a tak niet ani šum.

Miesto artikulácie sa stáva východiskom na vymedzenie dvoch dvojíc fonologických protikladov pri spoluhláskových fonémach:

### 3. difúznosť – nedifúznosť (kompaktnosť), D – D°

Vlastnosť difúznosti majú pernoperné, pernozubné a predod'asnové spoluhlásky. Vlastnosť nedifúznosti (kompaktnosti) je daná zadod'asnovým, palatálnym, (tvrdopodnebným), velárnym (mäkkopodnebným) spoluhláskam a hrtanovej (laryngálnej) spoluhláske /h/.

### 4. ostrosť – neostrosť (tuposť), A – A° (acute)

Tento protiklad je artikulačne daný tým, že ostré hlásky sa artikulujú v strede ústnej dutiny a tupé na okrajoch ústnej dutiny. Vlastnosť ostrosti je charakteristická pre d'asnové (alveolárne) a tvrdopodnebné spoluhlásky. Tupé sú pernoperné, pernozubné, mäkkopodnebné spoluhlásky a laryngálna spoluhláska /h/.

Druhom prekážky (záver alebo úžina) a z toho vyplývajúcou akustickou vlastnosťou (explózia alebo trenie) je daný fonologický protiklad:

### 5. záverovosť – nezáverovosť (úžinovosť), resp. okluzívnosť – neokluzívnosť, O – O°

E. Pauliny (1979, s. 112) o tomto fonologickom protiklade uvádza: „Fonologický protiklad úžinových konsonantov proti záverovým vystupuje pri všetkých šumových konsonantoch. Táto vlastnosť je stála, neneutralizovateľná. Artikulačne je tento protiklad daný v podstate druhom priehradu (prekážky). Pri úžinových spoluhláskach nie je cesta artikulačnému prúdu celkom uzavretá, je len zúžená a akustická vlastnosť vyplývajúca z tohto druhu priehradu je potom charakterizovaná ako trenie. Oproti tomu pri záverových spoluhláskach je cesta artikulačnému prúdu celkom uzavretá a akustické vlastnosti vyplývajúce z tohto druhu priehradu vznikajú naraz ako explózia, razenosť.“

Zo skutočnosti, že pri spoluhláskach /l, l'/ ide o tzv. laterálnu, bokovú artikuláciu, vyplýva fonologický protiklad:

#### **6. laterálnosť – nelaterálnosť, Lt – Lt°**

Spoluhlásky /l – l'/ majú vlastnosť laterálnosti, spoluhlásky /r, j/ túto vlastnosť nemajú. Pri ostatných spoluhláskach je neprítomnosť tejto vlastnosti fonologicky irelevantná (nezáväzná).

Akustický efekt sykavosti je fonetickým korelátom ďalšieho fonologického protikladu:

#### **7. sykavosť – nesykavosť (sibilantnosť – nesibilantnosť), S – S°**

Vlastnosť sykavosti majú štyri úžinové sykavé spoluhlásky /s, z, š, ž/ a štyri záverové sykavé spoluhlásky /c, 3, č, ž/. Vlastnosť nesykavosti je fonologicky relevantná pre fonémy /t, d, t', d'/.

Prítomnosťou alebo neprítomnosťou hlasivkového tónu pri šumových spoluhláskach vzniká fonologický protiklad:

#### **8. znelosť – neznelosť, Vc – Vc° (voice)**

Fonologický protiklad znelosti – neznelosti je pri všetkých šumových spoluhláskach a je to neutralizovateľná vlastnosť. Pri sonórnych spoluhláskach je vlastnosť znelosti záväznou fonologickou vlastnosťou k vlastnosti vokálnosti.

Zapojením nosového rezonátora do artikulácie, resp. jeho „zatvorením“ vzniká akustický korelát dištinktívneho príznaku:

#### **9. nazálnosť – nenazálnosť, N – N°**

Vlastnosť nazálnosti majú v slovenčine spoluhlásky /m, n, ň/. Pri nosových spoluhláskach je podľa E. Paulinyho (1979, s. 119) rezonátor v nosovej dutine a prekážka je alebo na perách – pri [m] – ,alebo na niektorom mieste ústnej dutiny – pri [n ň].

## Fonologické vlastnosti samohlások (vokálov)

Vokalicke fonémy (krátke samohlásky, dlhé samohlásky, dvojhlásky) majú popri fonologických príznakoch:

**1. vokálnosť – V,**

**2. nekonzonantnosť – C°** tieto ďalšie fonologické protiklady:

**9. difúznosť – nedifúznosť (kompaktnosť), D – D°**

Vlastnosť difúznosti majú krátke samohlásky /i/, /e/, /ä/, dlhé samohlásky /í/, /é/ a dvojhláska /ie/ a vlastnosť nedifúznosti (kompaktnosti) zasa krátke vokály /a/, /o/, /u/, dlhé vokály /á/, /ó/, /ú/ a diftongy /ia/, /uo/, /iu/.

**10. koncentrovanosť – nekoncentrovanosť, Cc – Cc°**

Samohlásky /i/, /e/, /í/, /é/ a dvojhláska /ie/ majú príznak Cc°, vokály /ä/, /a/, /o/, /u/, /á/, /ó/, /ú/ a diftongy /ia/, /uo/, /iu/ zasa príznak koncentrovanosti Cc.

**11. úzkosť – neúzkosť, Nr – Nr°** (podľa angl. výrazu *narrow*)

Samohlásky /i/, /u/, /í/, /ú/ a dvojhlásku /iu/ môžeme charakterizovať vlastnosťou Nr, samohlásky /e/, /ä/, /a/, /o/, /é/, /á/, /ó/ a dvojhlásky /ie/, /ia/, /uo/ zasa vlastnosťou Nr°.

**12. labializovanosť – nelabializovanosť, Lb – Lb°**

Príznak labializovanosti (ktorý artikulačne súvisí s aktívnou činnosťou pier) majú samohlásky /o/, /u/, /ó/, /ú/, diftongy /uo/, /iu/, príznak nelabializovanosti majú vokály /i/, /e/, /ä/, /a/, /í/, /é/, /á/ a diftongy /ia/, /ie/.

**13. kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť, Lg – Lg° (long)**

Vlastnosť Lg majú fonémy fungujúce ako dlhé nositele slabičnosti – /i/, /é/, /á/, /ó/, /ú/, /ie/, /ia/, /uo/, /iu/, vlastnosť Lg° zasa krátke sonantické fonémy /i/, /e/, /ä/, /a/, /o/, /u/ (Král – Sabol, 1989, s. 278). Tento protiklad vymedzujú autori aj pri /ř, ř/ – /r, l/.

**8. kĺzavosť – nekĺzavosť, G – G° (glide)**

„Príznak G majú dvojhlásky, príznak G° majú dlhé a krátke vokály“ (Král – Sabol, s. 278). Autori pripomínajú, že „pohybovosť“, „diftongoidnosť“ samohlásky /ä/ je fonologicky irelevantná; /ä/ nesplňa jednu z dvoch funkčných podmienok na to, aby mohli pri ňom vyčleniť príznak G – nemá vlastnosť dlhého nositeľa slabičnosti (má príznak Lg°).

## LITERATÚRA

BOSÁK, J.: *Skúmanie slovenčiny ako sociálno-komunikačného systému v slovanskom kontexte*. Slavica Slovaca, 28, 1993, s. 171–177.

BOSÁK, J.: *Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny*. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolingvistica Slovaca 1. Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 17 – 42.

BOSÁK, J.: *Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti*. In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolingvistica Slovaca 3. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1997, s. 45 – 53.

BOSÁK, J.: *Skúmanie slovenčiny ako sociálno-komunikačného systému*. In: Slovenský jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998. 139 s.

ČERNÝ, J.: *Dějiny lingvistiky*. 1. vyd. Olomouc: Votobia 1996. 512 s.

DOLNÍK, J.: *Základy lingvistiky*. 1. vyd. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1999. 228 s.

DVONČ, L.: *Rytmický zákon v slovenčine*. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1955. 254 s.

DVONČOVÁ, J.: *Fyziologická fonetika*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 156 s. + 110 obr.

DVONČOVÁ, J. – JENČA, G. – KRÁĽ, Ā.: *Atlas slovenských hlások*. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1969. 109 s. + 62 obr. tab.

*Encyklopédia jazykovedy*. 1. vyd. Spracoval J. Mistrík s kolektívom autorov. Bratislava: Obzor 1993. 513 s. .

FINDRA, J. – GOTTHARTDOVÁ, G. – JACKO, J. – TVRDOŇ, E.: *Slovenský jazyk a sloh pre poslucháčov učiteľstva I. stupňa základnej školy*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 434 s.

HÁLA, B.: *Akustická podstata samohlásek*. Praha: Česká akademie věd a umění 1941. 335 s. + obraz. príloha.

HÁLA, B.: *Slabika, její podstata a vývoj*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1956. 106 s.

HÁLA, B.: *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962. 459 s.

HÁLA, B. – SOVÁK, M.: *Hlas, řeč, sluch. Základy fonetiky a logopedie*. 4. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1962. 327 s.

HORECKÝ, J.: *Základy jazykovedy*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 178 s.



HORECKÝ, J.: *Východiská k teórii spisovného jazyka*. In: Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala. Bratislava: Veda 1979, s. 13 – 22.

HORECKÝ, J.: *Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny*. Slovenská reč, 44, 1979 (a), s. 221 – 227.

HORECKÝ, J.: *K teórii spisovného jazyka*. Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 117 – 122.

HORECKÝ, J.: *Vývin a teória jazyka*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, 112 s.

HORECKÝ, J.: *Slovenčina v našom živote*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, 127 s.

HORECKÝ, J. – RÁCOVÁ, A.: *Slovník jazykovedných termínov*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979, 203 s.

KRAJČOVIČ, R.: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, 344 s.

KRÁL, Ā.: *Model rečového mechanizmu*. 1. vyd. Bratislava: Veda 1974, 187 s.

KRÁL, Ā.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, 626 s.

KRÁL, Ā. – SABOL, J.: *Fonetika a fonológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989, 388 s.

MISTRÍK, J.: *Štylistika*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985, 584 s.

*Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966, 896 s.

NOVÁK, Ľ.: *Fonológia a štúdium slovenčiny*. Slovenská reč, 2, 1933/1934, s. 97 – 107, 143 – 157, 161 – 171.

NOVÁK, Ľ.: *K problému reformy československého pravopisu*. Sborník Matice slovenskej, 9, 1931, s. 38 – 72.

ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, 232 s.

ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987, 343 s.

PALKOVÁ, Z.: *Fonetika a fonologie češtiny*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova 1994, 366 s.

PAULINY, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, 126 s.

PAULINY, E.: *Slovenská fonológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské

pedagogické nakladateľstvo 1979. 213 s.

*Pravidlá slovenského pravopisu*. Tretie, upravené a doplnené vydanie. Bratislava: Veda 2000. 590 s.

ROMPORTL, M.: *Základy fonetiky*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1985. 162 s.

SABOL, J.: *Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca*. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1975, s. 373 – 393.

SABOL, J.: *Spolupôsobenie pauzy a tempa reči*. *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 263 – 266.

SABOL, J.: *Prozodická sústava slovenčiny*. Študijný zošit Metodicko-výskumného kabinetu Československého rozhlasu. 1. vyd. Bratislava: Československý rozhlas 1977. 100 s.

SABOL, J.: *Pravopisné princípy v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca*. 7. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1978, s. 485 – 498.

SABOL, J.: *Rytmický ráz slovenčiny*. *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 193 – 196.

SABOL, J.: *Fonetika a fonológia. Metódy fonologického rozboru*. 2. vyd. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1986. 148 s.

SABOL, J.: *Prízvuk v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca*. 15. Prednášky XXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1986 (a), s. 391 – 412.

SABOL, J.: *Syntetická fonologická teória*. 1. vyd. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied 1989, 253 s.

SABOL, J.: *Arbitrárnosť znaku v neverbálnej komunikácii*. In: *Štylistika neverbálnej komunikácie*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v dňoch 15. – 16. februára 1996. Konferencia sa konala na počesť univ. prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc., pri príležitosti jeho 75. narodenín. Ved. red. J. Sabol. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského 1997, s. 186 – 190.

SABOL, J. – SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: *Kultúra hovoreného slova*. 1. vyd. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1990. 293 s.

SABOL, J. – ZIMMERMANN, J.: *Základy akustickej fonetiky*. 1. vyd. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1978. 106 s.

SABOL, J. – ZIMMERMANN, J.: *Komunikačný štatút prízvuku*

*v spisovnej slovenčine*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafárikanae. Spoločenskovedný zôšit 10. (AFPh UŠ 56.) 1994. 1. vyd. Prešov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1994. 96 s.

SABOL, J. – ZIMMERMANN, J.: *Akustický signál – semióza – komunikácia*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monographia. 51 (AFPh UP. 99/181). Prešov: PU, Filozofická fakulta 2002. 144 s.

SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: *Variety hovorenej podoby slovenčiny*. In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1994, s. 225 – 240.

ŠTEFANOVIČ, J.: *Osvojovanie pravopisu*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967. 178 s.